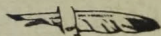

A

BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,
TITKÁR.

XXVIII. ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA CÉG KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL
1912.

Tájékoztató.

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1883-ban alakult azon czélból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában művelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történelem- és régiségkedvelő, férfi vagy nő, aki ez iránt szándékát az egyik elnöknél vagy a titkárnál írásban személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 6 korona tagsági díjat fizet. A kötelezettség három évre szól. A ki ennek leteltével kilépését a titkárnál írásban be nem jelenti, annak kötelezettsége további három évre is megmarad.

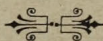
Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot czélja elérésében, s felolvasásra illetőleg az Évkönyvben való közlésre munkálatokat küldenek be. A működő tagok tagsági díjat nem fizetnek.

Alapító tag az, a ki egyszersmindenkorra legalább 100 korona alapítvánnyal járul e társulat czéljai előmozdításához.

A társulat minden rendű tagja fel van jogosítva az őt megillető társulati címek használatására.

Kérjük t. tagtársainkat, hogy a társulatot, vagy az Évkönyvet illető bármely ügyben (hiányzó Évkönyv, hibás címzés, lakás- vagy névváltoztatás stb.) a titkárhoz fordulni szíveskedjenek.

Évkönyveinknek meglevő példányai évfolyamonként 6 koronájával megrendelhetők a titkárnál.

A társulat tisztikara:

Elnök: Kozma László Zombor.

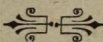
Alelnök: Latinovits Géza Budapest.

Titkár: Trencsény Károly Zombor.

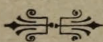
Ügyész: dr. Grüner Samu Zombor.

Múzeumőr: Gubitza Kálmán, Monostorszeg.

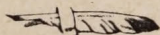
Pénztáros: Buday Gergely Zombor.

A társulat helyisége: Zombor, vármegyeház, II. emelet.

A
BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,

TITKÁR.

XXVIII. ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA CÉG KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL
1912.

Kozma László elnöki megnyitó beszéde

a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat 1912. április 28-iki közgyűlésén.

Tisztelt közgyűlés!

Mikor így, elnöki tisztem teljesítésében arra igyekezem, hogy egy ugynevezett megnyitóval, mintegy összefoglaló képben csoportosítsam a társulat időszaki működésének karakterét: olykor, olykor, némely részlet kidomborítása, — egy-egy mozzanat teljes átlátszósága, — bizonyos hézagosság elsimitása érdekében nem egyszer érzem a kívánatoságát annak, ha szabad volna ezekben az elnöki megnyitókban — hogy is mondjam csak — a memoire-író szabadságával élni! A memoire-író a közélet mozgalmainak részese, az eseményeket előkészítő vagy az azokat feltartóztató jelenségeknek közvetetlen tanuja lévén maga is: tartózkodás nélkül szögezi le benyomásait, leplezetlenül jegyzi fel észrevételeit az emlékezet számára; és ő az ugynevezett hivatalos óvatosság és eszélyes elhallgatás nyügétől szabadon nyilatkozhatik nemcsak a napi események szereplőiről, de az eredményeknek gyakran rejtett, sokszor igazán elszomorítóan kicsinyes okai felől is.

Belátom, tisztelt közgyűlés, hogy hasonló, tekintet nélkül való nyíltság a közdolgok kezelése körül sokkal több kockázattal járhat, mint amennyit a közügy érdeke megenged. Sietek mindjárt hozzátenni azt is, hogy mai — egészen rövidre fogható elnöki megnyitómban, ilyen kivételes szabadságra, még az események átlátszósága szempontjából sincsen semmi szükségünk.

Mert az okok és az eredmények szemlélhetően helyezkednek el egymással szemben és érthetően beszélnek magukért.

Addig, míg anyagi helyzetünk, bevételeink, a bennünket támogató pénzbeli segélyek mértéke a mostani; addig, míg társulatunk tisztviselőivel szemben támasztható igényeinket ugyyszólván minden tekintetben fegyelmezni és mérsékelni vagyunk kénytelenek; míg munkatársaink irányában önzetlen fáradozásuk és munkálkodásuknak megfelelő ellenértékét szolgáltatni képesek nem vagyunk: addig valójában úgy áll a dolgunk, tisztelt közgyűlés! hogy az ősidők tanuinak, a föld alá temetkezett régiségeknek, a történeti emlékeknek, a folklorisztikai anyagnak kutatása, fenntartása, megőrzése, gyűjtése — még ezen a mi számunkra kijelölt vármegyei szűkebb területen — sem folyhatik azzal a rendszerességgel, melyet egy tervszerű, céltudatos helyrajzi vagy régiségbuvárlat feltételez, — hanem inkább a kínálkozó, a véletlen, a szántó eke vagy a köfejtő csákány által fölfedett alkalmak lesznek a továbbkutatásra és a beszerzésekre felhasználva.

Gyűjteményeink tanusítják, hogy így is, mai erőnkkel is érdekes és értékes anyag gyűlhet össze, mely tanulságosan szemlélteti vármegyénk régi világának nyomait, szemlélteti azt, hogy megyénk századokon keresztül, az egymásra omló népáradatok, a váltakozó települések, az országos veszedelmeknek nyitott kapuja volt.

Egészen természetes, tisztelt közgyűlés, hogy a mikép az anyagi- és a munkaerő hijjának nyomasztó gondolata mindenkor nyügökben tartja a munkakedvét még azoknak is, akiknek szeme előtt a hivatás feladatának szüntelen ott kell lebegnie, — úgy bizonyos másfelől az is, hogy az erőgyarapodásának érzete, a működés kivihetőségének és az elért eredmény biztosíthatóságának tudata feloldozza nyügeiből a munkaösztön szárnyait, és sarkalólag bátorítja a vállalko-

zási hajlamot azokban is, akik az imént még csüggetegek valának.

Semmi sem egyszerűbb és könnyebb, mint feladataink gazdag sorozatából válogatni, munkálkodásunk terét tágítani, a kitűzhető terveket rendszerbe illeszteni, — ha majdan rendelkezésünkre áll a megfelelő nagyobb anyagi — és ezzel arányban a kitanított és kitanult segítő erő.

Ki nem sejti közülünk, hogy azok a megye területén többfelé elszórt, többé-kevésbé magas, kerek földdombok, siremlékek, az ugynevezett tumulusok — noha kezdettől fogva némák — immár szinte követelik tőlünk azt, hogy — feltárassanak?!

Ki nem gondolt még közöttünk arra, hogy ideje lenne már, mikép azok az őskori földhányások, melyeket a hagyomány a rómaiaknak tulajdonít, eredetük és rendeltetésük tekintetében immár végleges megállapítás és — amennyire lehetséges — fenntartás és megőrzés alá kerüljenek?!...

Látva azt, hogy a mindent átalakító művelődés a népelet hagyományaiból mikép törül ki, ugyszólván napról-napra egy-egy vonást, valamilyen szint, egynémi jelleget: kinek nem jutott még eszébe közülünk az, hogy vármegyénk etnológiai kivételességekben, a néplélek nyilatkozásaiban, a népszokások sajátosságaiban, szóval folklorisztikai anyagban még ma is elég változatos, elég gazdag és hogy e gazdagságból aránylag milyen kevés az, ami részünkről összegyűjtetett?! És így tovább... kiaknázatlan anyagnak egész tárháza várakozik azokra, akik a tudást szeretik.

Épenséggel nem nehéz elgondolni muzeumőrünknek a kitégult munkatérre való majdani kiszállásait egyfelől, hogy a megye megfelelő pontjain a munkába vett kutatást, immár tanult elmével maga vezesse és irányítsa; másfelől, hogy vállalkozásának jelentősége iránt a hivatottak érdeklődését közvetlen előadásokban keltegesse és hallgatóiba ügyszeretetének forrását beleoltsa, általöntse.

Mert igaz ugyan, tisztelt közgyűlés, az ismeretes bibliai teremtésmélet — mely a szentírás hitelének biztosítékai fölött örködve, annak idején az ismeretek haladásával is szembeszállott — nem áll többé utjába a különböző tudományágak, ezek között az etnologia és a história fejlődésmenetének; és igaz, hogy *ma már nem bélyegzi az egyház halálos bűnnek az archeologiai kutatásokat*, mint tette egy pár századdal ennekelőtte, — de ott még t. közgyűlés, korán sem vagyunk, hogy a mieinkhez hasonló komoly feladatok iránt a közönség izlésének kalauzolása, érdeklődésének serkentése feleslegesnek lenne mondható.

A jövő tervei tehát majdan elég tág kilátásokra lennének konstruálhatók.

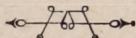
De szálljunk csak egy pillanatra magunkba t. közgyűlés! Ha akadna a tudományos haladásnak egy rajongó hive, egy rendkívüli kegygyel és áldozatkészséggel megáldott pártfogónk, aki hirtelenében rendelkezésünkre boesátaná azt az anyagi erőt, mely munkaterveinknek a lehető legtekintélyesebb mértékben való kitágítását s a kutatásnak, a gyűjtésnek, a szerzésnek nyomban való foganatosítását lehetővé tenné reánk nézve: vajjon egy ilyen csodaszamba menő esetnek nem kellene-e belőlünk a föllelkesülés érzetével egyidejűleg az aggodalomnak egy nagy nyomását is kiváltania?!

Ugyan hová lennének a nyereendő gyűjteményi anyaggal?! Mostani ritkaságaink és műkincseink is el vannak rejtve a közönség szeme elől. Muzeumunk ugyszólván hozzáférhetetlen, csak bizonyos önfeláldozással megközelíthető. Szűk helyiségeink tul vannak zsufolva, értékeink jó része leszögezett ládáokban várakozik, velünk együtt hitegetve magunkat a jobb jövővel . . . Elzárva a nyilvánosság elől, nem teljesíthetik hivatásukat, nem nevelhetnek érdeklődést és a kultura számára való öntudatosságot; nem jeleníthetik meg a közönség szeme előtt a történeti folyamatokat a maguk összefüggésében és folytonosságában.

Nem kívánom megállapítani, van-e abban a körülményben valamelyes igazolás, mentség vagy vigasztalás a számkra, és ha igen: mekkora értékű? Csak az igazság érdekében emlitem fel, hogy ezek a fogyatkozások nem csak több vidéki, de még a fővárosi, az állami muzeumoknál is megvannak és eléggé nem sajnálhatók.

Igen, tisztelt közgyűlés, így, amint ma vannak csakugyan *elzárt kincsek* ezek a mi gyűjteményeink, — így, amint ma van, a mult idők életmódjának, foglalkozásának, művészetének *becsukott könyve* ez a mi muzeumunk.

A Bácsbodrog vármegyei történelmi társulat XXIX-dik évi rendes közgyűlését ezennel megnyitom.

Cziráky Gyula.

1867—1912.

Halottunk van . . .

Cziráky Gyulát, társulatunk munkás működő tagját vesztettük el.

Neve — társulatunk életében — 1896-ban tűnik fel. 1898-ban már javában ásat. Ő az első, aki szerencsés felfedezéseivel bevilágít megyénk őskori kulturájának titokzatos homályába. Rövid idő alatt valóságos kis muzeumot gyűjt. Rajongó lelkesedéssel fárad: kutat és ír még akkor is, mikor már törékeny szervezete fel-felmondja a szolgálatot. Tevékenységében nemcsak önzetlen, de önfeláldozó is volt. Viszont: aki ismeri azt az emlékkészletet, amelyet muzeumunk Czirákynek köszönhet; aki ismeri azoknak a szócikkeknek a sorozatát, amelyek megfigyeléseiről adnak számot: az előtt tisztán áll Cziráky munkásságának nemcsak külső látszata, de annak tudományos értékű eredménye

is. Ez utóbbi emeli ki Czirákyt a dilettans régészek köréből azok sorába, kiknek neve messze túléli halálukat.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Gyujtsuk meg az emlékezés fáklyáját és siessünk a kegyelet szárnyán ciprus-ággal korán elhunyt tagtársunk frissen hantolt sirjához! . . . Ő a mienk is volt; munkájával nekünk is élt és társulatunk oltárán mindenkor szívesen áldozott . . .

Cziráky Gyula 1867-ben Dunaföldváron született. Azok közül való volt, akiknek a lelkét már ifjan megérinti valamely nemesebb cél iránti törekvés melege. A régészet iránti meleg érdeklődés Czirákynál is már diák korában felébredt. Rómer: Műrégészeti Kalauz-a adta meg az első lökést. Ezt a művet nemcsak hogy nagy szeretettel olvasta, hanem égett is a vágytól, hogy maga is megizlelje azt a lelki gyönyört, amely valamely régi emlék felfedezésével vagy feltárással jár.

Óhajtása csakhamar teljesült. Gombosra (akkor még Bogojeva) kerülvén, olyan terrenumhoz jutott, amely özönével ontotta a különböző korok és korszakok emlékeit. Hogy mily hatalmas erővel vonzotta az archeológiai kutatások utáni vágy, arról ő maga így ír:

„ . . . 3—4 óra hosszáig eljárkáltam a legnagyobb hőségben; felkerestem minden olyan helyet, mely tudásvágyamat csak valamikép is kielégíteni alkalmasnak látszott.“

Pedig gyenge, beteges szervezetű volt már akkor is. Egyik hozzám intézett levelében imigyen ír:

„ . . . amig erőmet bírom s fáradt tagjaimat mozgatom, a régészethez hű maradok.“

Az 1896. év ősze foronlópontot jelentett ezirányu működésében. A véletlen összehozta dr. Pósta Béla, majd dr. Hampel József tudós archeológusainkkal. Mindketten szeretetteljesen bátorították a kezdő kutatót. Az utóbbi felkérte, hogy legyen ezen a vidéken az archeológiának munkása.

Első dolgozata: „A bogojevai őstelepről“ az Arch Értesítő XVIII. évf. 1-ső füzetében jelent meg. Ebben az időben társulatunk körében is új élet ereje pezsdült. A megye több pontján ásatásokat kezdtek. 1898-ban már Czirákyt is az ásatásokat vezetőik sorában találjuk. És azontul is, minden évben. Szerencsés kezű volt mindvégig.

Megható módon, szinte naiv szerénységgel nyilatkozik meg „Gombos régi emlékei“ című munkájának bevezető részében, amidőn eredményeiről beszámol:

„Nagy köszönettel tartozom a vármegyei Történelmi Társulatnak azon kegyességeért, mellyel alkalmat nyújtott nekem, hogy szeretett hazámért is tegyek valamit.“

Az ő ásatása döntött legelőbb megyénk kőkorszakának kétségtelen megállapítása fölött. A millenium alkalmából kiadott monografia — elfogadható bizonyítékok hiányában — még 1896-ban is kétségesnek tartotta, hogy megyénknek önálló kőkorszaka volt. Cziráky csupán Gombosról két ilyen telep létezéséről számol be, ahol mintegy 25—27 őskori lakásgödröt, több sirt és tűzhelyet kutatott át. Kiválóan becses leletei a legváltozatosabb sorozatokban szemléltetik a neolithkorszakbeli emlékeket.

Nem hiányzanak a beküldött régiségek között a bronzkor a régibb középkor és a honfoglaláskor produktumai sem.

1898-ban fedezte fel a gombosi avarkori temetőt, mely 43 sir gazdag és tanulságos tartalmával járult a régibb középkori emlékek ismertetéséhez.

1899-ben honfoglaláskori sirokra akadt. Az ezen időből származó leleteink között a gombosiak foglalják el a legelőkelőbb helyet.

Behatóan foglalkozott az u. n. „római sáncok“ kérdésével és a sáncok mellett felfedezett földvárakkal. Be is utazta azokat. Tapasztalatait Évkönyvünkben is közölte. Ő ásatta meg 1902/3-ban a vajszkai tumulustemetőt is.

Irodalmi munkásságának termékeit két csoportba oszt-
hatnám.

I. Önálló művek:

1. A Dunaföldvári Vár Ostroma és Bevétele 1705-ben.
2. Dunaföldvári Album.
3. Dunaföldvár multja és jelene. (Sajtó alatt; szülő-
városa adja ki.)
4. Árpádházi B. Margit. (Életrajz) Kalocsa, 1907.
5. Czimmermann István és Menyhárt László élete. (A
Szent István-társulat kiadása.)

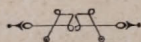
II. Értekezések és kisebb dolgozatok:

1. A bogojevai östelepről. Arch. Ért. XVIII. évf. 1. f.
2. Gombosi (azelőtt Bogojeva) emlékekről. Arch. Ért.
XXIII. évf. 54—61. 1. Évk. 1901. 99.
3. Bácsmegyei sáncokról. Arch. Ért. XXIV. évf. 237—
241. 1.
4. A bácsbodroghi földvárakról. U. o. 355—356.
5. Régiség leletekről Bács-Bodrog megyében. Arch. Ért.
XXV. évf. 62—66. 1.
6. Bogojeva és Gombos multja. Évk. 1898. 51. 1.
7. Város a faluban. (A bogojevai ásatásokról.) 1899. 79. 1.
8. A bácskai u. n. kisebb római sáncok újabb megvilá-
gításban. 1904. 7. 1.

Életrajzi adatai szerint mint r. k. segédlelkész működött
Gomboson, Óbecsén, Dávodon, Homokmegyen, majd ismét
Gomboson. 1909-ben Topolyára jutott adminisztrátornak. A
pusztító kór már ekkor benne lappangott. 1910-ben beteges-
kedni kezdett. Erejével munkakedve is fogyott. Szülőhelyére
tért megpihenni, ahol 1912. évi március 23-án, hosszas szen-
vedés után, megváltotta a halál.

Emlékét azonban megőrizzük! — mert ő a miénk is volt.

Gubitzka Kálmán.

Zenta bevétele 1849-ben.

Zenta városnak a Bácsmegye déli vidékéről felnyomuló szerb csapatok által 1849. február 1.-én történt elfoglalását és az ott páratlan kegyetlenséggel véghezvitt mészárlást és rablást Horváth Mihály, Thim, Oelchvary történetírók és mások már röviden megírták ugyan, de miután családunk irattárában oly becses adatokra, nevezetesen egy egykori tanu-vallomási jegyzőkönyvre és sérelmi kérvényre akadtam: szükségesnek tartom ezen eseményt vármegyénk közönsége előtt feltárni, röviden ismertetni.

A kérdéses jegyzőkönyv 94 tanu vallomását tartalmazza és 11 oldalra terjed. A vallomások röviden vannak felvéve abból a célból, hogy a szabadságharc elmúltával Zenta város közönsége által kért hivatalos vizsgálat alkalmával az illető vizsgáló bizottság előtt direktiva álljon arra nézve, hogy a vizsgálatot kérő felségfolyamodványban felhozott állítások kik által lesznek bizonyíthatók.

A szabadságharc küzdelmeinek lezajlása után, 1850. évi január hó 25.-én, Zenta közönsége ugyanis, részint az 1849. február 1.-i vérengzés miatt, részint pedig mivel a háborus idők megszüntével a szerbek részéről a zentai magyarság különféle zaklatásoknak volt kitéve, egy panaszkérvényt nyújtott be öfelségéhez, sérelmeinek orvoslása végett. Ebben a sérelmi-kérvényben előadták a zentaiak, hogy a történt iszonyatoságok, roblások után, melyeket tulnyomóan a zentai szerbek követtek el: most a békés idő beálltával, nemhogy az összesimulásra hajlandóságot mutatnának, sőt újabb erőszakosságokkal, tettelegességekkel a már beállani látszó békét teljesen felforgatják, sőt ebben a helybeli hatóság szerb tagjai által támogattatnak is.

Hogy ennek, az öfelségéhez a mondott időben beadott panasznak lett-e valami fogamatja, nem tudjuk.

Tény az, hogy a panaszkérvény kellő vizsgálat tartás végett a volt koronakerületi tanácshoz beküldetett, a tanúk kihallgattak, de hogy milyen ítélezés történt a dologban, arról nincsen tudomásunk.

Rátérve az 1849.-i február 2.-án történt vérengzés előadására, tudjuk, hogy Zenta lakossága 1848-ban békében élt a számbeli kisebbségben lévő szerbséggel.

Ez a békés együttélés azonban csak addig az ideig tartott, amíg 1849. januárjában Zenta vidékére is átesaptak azok a lángok, melyeket az osztrák hadsereg által támogatott nemzetiségek ellenséges indulatai és hadmozdulatai gerjesztettek.

Annak hírére, hogy a délvidéken operáló szerb felkelő sereg Szurducski és Davidovac vezérek alatt a Tisza mentén Ó-Becse irányából támadásra készül Ada, Zenta és Ó-Kanizsa vidéke ellen, Zentán vészbizottság alakult Majoros István zentai birtokos vezetősége mellett. A veszély hírére már január hó vége felé sok intelligens ember elhagyta Zentát, hogy családját és vagyonát a felsőbb vidékek közséjeiben és városaiban biztonságba helyezze.

A vészbizottság és a nép mindent elkövetett Zenta védelmére. A várost teljesen körülárkolta s ezek a sáncművek állandóan őrséggel valának megrakva. Miután azonban az önbizalom hiányzott s főként a lövő fegyverben volt nagy hiány, küldöttség menesztetett a szegedi térparancsnoksághoz, fegyveres erőnek Zentára rendelése végett. A város kérelme az időben, Szegeden, teljesíthető nem lévén, a bizottság tagjai vissza sem tértek többé Zentára.

Jött ezonban Szabadkáról egy őrnagy: Demcsa János nevű, aki a zentaiakat értesíté, hogy a hadvezetőség azidő szerint Zentának katonai segítséget nem adhat s kijelentette, hogy a város védelmének parancsnokságát ezennel átveszi. Demcsa János őrnagy első parancsnoki intézkedése az volt, hogy a veszélynek kitett védtelen nőket és gyermekeket

el akarta távolítani Zentáról. Ez az intézkedése azonban a nép között ellenzésre talál: „Ha veszünk, mindnyájan veszszünk el!” — kiabálta a nép városszerte.

Demcsáról, hogy hogy nem, kitudódott az is, hogy görög keleti vallású s így szerb nemzetiségű. Erre a hirre, mely futó tűzként terjedt szét a városban, minden bizalom megszűnt Demcsa őrnagy, kirendelt parancsnok irányában. Hangosan hirdették a városban, hogy ő hozza Zenta ellen a szerb csapatokat. Valóságos lázadás tört ki 1849. január 31-én Demcsa ellen, aki, hogy a maga védelmét előadja a nép előtt, szállásáról, a zentai plébániáról kijöve, erős elszánt-sággal lépett a lázongó nép közé s ott a főtéren egy kereszt talapzatára állva, beszélni kezdett. De a nép meg sem hallgatta, a szó szoros értelmében felkoncolta. Holt teteme ott van eltemetve — ismeretlen helyen — a zentai népkertben. A mostani népkert helyén akkoriban egy vadon fűzfaerdő állott.

A szegény szerencsétlen vértanuról sikerült megtudnunk, hogy felvidéki elmagyarosodott szerb család sarja volt. 1795. szept. 23.-án (ó-szerint) született Miskolcon.¹⁾

Demcsa megöletése után a parancsnokság a nagy népszerűségnek örvendett Majoros István földbirtokosra szállott.

Ily állapotok valának Zentán február 1-én, midőn a szerb csapatok közeledésének biztos hire megérkezett.

Mint a tanuvallomási jegyzőkönyvből kiderül, a délvidékről felfelé nyomuló szerb csapatokat zentai illetőségű vezetők vezették.

Február 1-én délelőtt 10 órakor nyargalt be Zentára az a két szerb lovasfutár, mely a várost megadásra szólította fel, akiket azonban a zentaiak felkoncoltak.

A végzetes cselekedet után a szerb csapatok már Zentánál voltak s itt, az ugynevezett mákosi szőlők árka-

¹⁾ Demcsa meggyilkolásának közvellen okozói, valami Miskei Mátyás és társai utóbb Szabadkán véstörvényszékiileg agyonlővettek.

ban és magában a várost körítő sáncokban elkecseregett harc keletkezett. A zentai nemzetőrség teljesen demoralizálva lévén, rövid ideig tartó védelem után menekülni kezdett. Fokozta a rémületet az a körülmény is, hogy a szerbek a várost több helyen felgyújtván, az mindenfelé égni kezdett.

Majoros István parancsnok volt az első, aki mindenkit menekülésre szólítván fel, Kanizsa-felé elmenekült.

Az égő város, a harangok kongása, a nagy zűrzavar teljesen elrémítették a bennszorult lakosságot, mely eszevesztetten menekült gyalog és kocsin a város sáncának éjszak-nyugati, Kanizsa-felé eső kapuja felé. Az itteni torlódás rettenetes volt. Sok kocsi a podgyászokkal együtt felborult. A menekülés igen nagy akadályokba ütközött. A szegény nép kényszerült a várostól éjszakra eső nagy réten keresztül menekülni a szerbek elől. A rét ekkor, télvíz ideje lévén, vízzel, sárral és jéggel volt tele.

A bennszorultakkal hajmeresztő dolgok történtek.

Az öldöklés és rablás, a tanuvallomások szerint, két hétig tartott. De ne higye senki, hogy az öldöklések és rablások csupán az idegen szerb csapatok által követettek el. Azok Zenta bevétel után csupán a fegyveres népet irtották, míg a védtelen népet nem. A harmadnapra Ó-Kanizsa ellen eltávozott szerb csapatok kivonulása után a helybeli szerbség söpredéke folytatta az öldöklést és rablást teljes anarchiával. A tanuvallomási jegyzőkönyvben felemlített gyilkosok és rablók neveit olvasva, azok mind zentaiak voltak.

A zentai szerb intelligenciáról azonban el kell mondanunk, hogy nemcsak hogy nem vett részt az iszonyatosságokban és rablásokban, hanem ellenkezőleg iparkodott enyhíteni a szegény bennszorult magyarok sorsán. Zagoricza Mózes, volt jegyzője Zentának, például lebeszélte Trifkovicz szerb őrnagyot abbéli szándékáról, hogy a Szt-Háromság szobrát telerakatja emberfejekkel, sőt a már feltett öt fejet is levette vele. Az emberfejek rakásban állottak már a piacon.

Malesevits Sándor városi tisztviselő pedig megmentette a városnak összes kötvényeit, melyeknek értéke 98,000 frtot, a koronai kerületéi pedig 18,000 frtot tettek ki. Ugyancsak a fentiek és Vuits Szabbasz zentai birtokos voltak azok, akik lakosok elrejtésével és élelmezésével a magyarok há-láját érdemelték ki.

Az említett tanuvallomási jegyzőkönyvek szerint Zentán a mézszárlás két hete alatt 2000—2800-an végeztek ki borzalmas módon. Sokan felakasztattak, agyonverettek, leg-többen seregestől kivезtettek a felsővárosi temető tájára és az ugynevezett dézsma-magazinum mellé és ott rakásra lövettek. A lakosok egy része arra kényszerítettett, hogy fegyveres felügyelet mellett a megöltek fejéit levágja, hogy a levágott fejekkel a Szt-Háromság szobrát diszitse fel, ami azonban a fentelőadottak szerint abbanmaradt.

Mindezekén kívül a sulyos botozás is napirenden volt. Valami Aradszki Samu nevű zentai lakos házánál történtek rögtönítéletileg a botozások. Ide tömegesen kísértettek az emberek s a vallomások szerint a minimális botütések száma 50—60 volt, ugyannyira, hogy többen a sulyos ütések követ-keztében elnyomorodtak.

Az állatiasság netovábbja, 19 tanunak vallomása szerint, hogy asszonyok, leányok és serdületlen leánygyermekek tömegesen fertőztettek meg.

Most áttérünk Zentának a magyar hadsereg által 1849. március 22-én történt visszavételére és a kegyetlenségek megtorlására.

A magyar kormány hivatalos lapjának 1849. március 29-én megjelent 65. számában Perczel Mór tábornokunk a honvédelmi bizottmányt hivatalos jelentésében, március 22-ről keltezve, értesíti, hogy Szőreghet, Deszket és Szt.Ivánt szerencsésen elfoglalta.

Mindaddig míg a Maros—Tisza—szegleti pontokat a szer-bektől meg nem tisztították, szó sem lehetett Zenta vissza-

vételéről s a Tisza jobb partjának biztosításáról. Szabadkán feküdt ugyan Perczel Mór tábornoknak egy hadosztálya, azonban ez Szabadka védelmét abba nem hagyhatta, mivel a Bácskában operáló szerb csapatok ezt a nagy és gazdag várost folyton veszélyeztették. Azonban amidőn Szőregh táján a szerb hadsereg bánáti része megsemmisítettet, Perczel azonnal kiadta a parancsot a sokat szenvedett Zenta visszafoglalására.

A Perczel tábornok Szabadkán feküdt hadosztályának ezredese Gál Miklós aradi születésű, rettenthetlen bátorságú férfiú vala, aki mellett őrnagyi minőségben Perczel Miklós szolgált.

Ez a szabadkai hadosztály a tábornoktól vett utasításra Zentát március 22-én megtámadta és a benne volt szerbség makacs ellenállása mellett erős harc után, csekély áldozatok árán be is vette. Zenta bevételéről Gál Miklós ezredes március 23-án reggel 4 órakor kelt jelentésével azzal értesítette a honvédelmi bizottmányt, hogy az ütközet után hadosztálya birtokába sok lőszer és élelmiszer jutott.

A kormány hivatalos lapjának, a *Közlöny*-nek március 29-iki 65. számában megjelent hadi jelentésben az is közölve van, hogy a zentai sáncokon való első berohanást Perczel Miklós őrnagy vezérelte.

Miután köztudomásu az a körülmény, hogy a zentai vérengzésben főként a zentai szerbek tüntek ki embertelenségükkel, Perczel Mór tábornoknak Zenta bevétele után első dolga volt, hogy Zentára vésztörvényszéket rendeljen. Ez a vésztörvényszék 1849. május 22-éig működött és meghallgatva a panaszokat, 47 zentai szerbet halálra ítelt és mindannyit Zentán május 22-én agyonlövötte.

A Zentára helyezett vésztörvényszék által a mondott időben agyonlőtt szerbek neveiből¹⁾ kitűnik, hogy azok

¹⁾ Ez a névsor közölve van az osztrák kormánylap: a Magyar Hirlap 1850. okt. 17-iki számában. A Magyar Hirlap u. n. Hivatalos mellékletében az osztrák kormány közölte mindazon kivégzettek névsorát, akiket magyar kormány bíróságai, röglönítelőszékei, katonai hatóságai kivégeztettek. Ezzel egyensúlyozni akarták a külföldre menekült magyaroknak ama „nagyításait“, mintha csak az osztrákok kegyetlenkedtek volna.

csakugyan majdnem mind zentai szerb családokból valók voltak.

Mindezek megtörténte után csend lön.

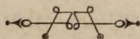
A kifolyt vérözön felszáradt s megtermékenyítette a hazai földet a szabadság szeretetére.

A zentai mézárulás alkalmával elhullott áldozatok neveinek csak egy részét tudjuk a tanuvallomásokból. Legnagyobb részük azonban az ismeretlenség homályába merült.

Midőn a zentai vasutépítés 1889-ben megindult, a zentai 1849-iki sáncok egy része is felásatott, az ott talált hamvak egy közös sirban, a zentai felsővárosi temetőben helyeztettek el, mely sirdomb fölé Zenta város közönsége 1600 korona költséggel egy diszes fekete márvány emlékművet emelt, a következő felirással:

A MAGYAR
SZABADSÁGHARC
1849. FEBRUÁR HÓ 1-ÉN
ELVÉRZETT SZERENCSETLEN
ZENTAI ÁLDOZATAINAK
EMLÉKÉRE
A HÁLÁS UTÓDOK.
1893.
NYUGODJANAK BÉKÉBEN.

Dudás Andor.

A bácskai kamarai puszták állapota és betelepítése
1763-ban.

(Cothmann Antal m. kir. udvari kamarai tanácsosnak jelentése.)

— Az eredetiből fordította **Iványi István.** —

II.

Ezen utamat junius 20-án Szt.-Iván felé kezdtem el, ahol a kamara költségein rendelt épületekből 16 házat már nagyobbrészt felépítve és hatot közülök már tető alatt talál-

tam; minthogy azonban igen sokan küldettek volt ide, zavar támadt közöttük, mert mindegyik első akart lenni és a kész házakba költözni. Egész napot e rendetlenség elintézésével töltöttem, és a kaszálás ideje dacára az építés szorgalmas folytatását kellett elrendelnem; csakhogy az új telepedőket a rácoknak házaiból, akik igen ellenséges indulattal viselkedtek irányukba, kiszabadíthassam és saját házaikba vezethessem. Amint tehát a kamarai új házak elkészültek, nemcsak elegendő, hanem fölös számu lakókat találtak; s azért az új telepedők közül is néhány kijelentette, hogy ilyen, bár nem kész házakat megvenni szándékozik. S mindjárt az napon el is adtam 2 nagyobb és 2 kisebb házat oly föltétellel, hogy a vételárnak (a nagyobb ház 54 frt, a kisebb 34 frt) egy részét azonnal lefizessék, viszont az uradalom e házakat egészen befejezni tartozik.

Este Doroszló falura mentem át, ahol az építés sürgetésére nem volt oly nagy szükség; mert az általam odaküldött magyarok tisztán ugyanazon vallásu és nemzetiségű lakosságtól szívesen fogadtatva, kényelmesen laktak náluk; és inkább pénzt akartak maguknak előbb szerezni, mintsem adósságra házat építeni. Minthogy pedig ott két alkalmas ház üresen állott s eladó volt, és eziránt három telepedő is könyörgött nálam, a következő nap, június 21-ik reggelén e két házat megtekintettem s megvettem. Erre úgy intézkedtem, hogy a kisebbiket egy, a nagyobbikat pedig ketten lakják; a vételárt, melyet most előlegeztem, részletekben visszafizetni tartoznak. S minthogy a nagyobb házért, amely minden kényelemmel volt ellátva és igen szép kerttel birt, csak 20 frtot adtam, a kisebbikért pedig kertestül csak 6 frtot, ebből világos, hogy az illető telepedőkre mindenesetre hasznosabb volt e házakat megvenni, mint nagyobb költségekkel és idővesztéssel újakat építtetni.

Ebédre Filipovára siettem, ahol 10 új kamarai házat már a betetőzésig készen találtam, és már régibb intézke-

déseim szerint egy mészárszék és egy kovácsműhely építését újra sürgettem. Láttam, hogy az ideküldött és általam némi pénzsegélylyel ellátott néhány iparos már serényen dolgozik és mindannyian házi dolgaik rendezésében szorgalmazatoskodnak, és a kaszálási munkákra is készülnek.

Innen estefelé Hódságra utaztam tovább, utközben meglátogattam Nemsacz pusztát, amely Filipova és Hódság területe közt van és Berkasseva pusztával együtt egy harmad részben Hódságnak van bérbeadva évi 216 frt 40 kr. és a a termés hetedrészéért, a többi két harmadrésze pedig Vassonith László és Andreovith Döme kereskedőknek van bérbeadva évi 540 frtéért. Ugy találtam, mint föntebb már említettem, hogy Berkasseva puszta a legjobb talajjal és kiváló jó kaszálókkal bir. Minthogy pedig Hódság már majdnem erején fölül van betelepítve, és a népesség száma a gyermekek sorából évenként még szaporodik, így az igásmarha és a tehenek száma is, s így ezen helységnek nagyobb területre volna szüksége: azért alázatosan indítványozom, hogy, amint föntebb Berkasseva pusztát Filipovával tanácsoltam egészen összeolvasztani, így Nemsacze puszta is Hódság határához csatoltassék. Az így nagyobbított terület felméréséből ki fog majd tűnni, vajjon és mennyire lesz ez a mostani hódsági népnek elegendő.

Következő napon, junius 22-én azt láttam, hogy a hódságiak nemcsak az oda küldött egész meszet beoltották, hanem roppant sok homokot is hordtak az építendő templom helyére, valamint hogy a tégláégetésben és az építőfa összehordásában is nagyon serénykednek. Ezután távozásom közben is még megnéztem a hódsági határt, s meggyőződtem, hogy a földmivelésre igen alkalmas és termékeny, erdősséggel elegendően el van látva és minthogy a Mosztonga, egy majdnem veszteg álló patak is huzódik azon át, a marhaitásra és a kaszálók minőségére is minden előnnyel bir.

Innen ismét Bukin falura folytattam utamat, amelynek területe hasonlóan mind a szántóföldek és rétek jelességére, mind az erdők előnyös helyzetére nézve bármely mással kiállhatná a versenyt. E falu határa azonban némileg szűk, s minthogy itt még 20 kath. rác család is van, akik szokásuk szerint minden rend és marhapásztor nélkül élvén, marhájakat össze-vissza a (kalkaturákban) nyomásokban kóborolni engedik, s így a németeknek sok kárt okoznak, kívánatos volna, hogy ezen kath. rákok jó szerrel rábirathatnának, vagy az uradalom rendelné, hogy maguk nemzetiségű és vallásu más falura költözzenek, amilyen falu a bácsi kamarai kerületben még több és pedig elegendő földdel ellátva található. Így helyöket több német családnak engedhetik át. A templom e faluban elég terjedelmes, a kincstár költségein szilárd anyagból legujabban épült; a lakosság nemcsak buzgó plébánossal, hanem egy ügyes sebésszel (chirurgus) is vizsgálgathatik; utóbbi minden határozott fizetés nélkül itt helyben és a szomszéd helységekből kínálja szolgálatát készségesen és eredményesen.

Minthogy a telepítésnél a leglényegesebb kívánalmak egyike a fának előteremtése: elhatároztam a bácskai kamarai kerületnek a Duna mellett elterülő erdőit Bukintól Apatinig megtekinteni. E részből már előbb irtam Friberth palánkai tisztartónak, hogy minden faluban, amelyen át fogok menni, előfogatókat rendeljen és engem az ő kerületében levő minden erdőbe elvezessen. Ez Bukinban már reám várván, másnapon reggel Murgas pusztára vezetett ki, amelynek szántóföldnek használt csekély részét Plavna kamarai falu a termés heted részén kívül még évenként 40 frtért bérben tartja; a többi mind erdővel van borítva. — Mielőtt még Murgas pusztára értem, bizonyos Lorenczinek nevezett csekély földrészen mentem át, amelyet sem a kamarai puszták, sem a dülök között nem találtam följegyezve s csekélysege miatt csakis dülönök vehetni. Ezt tényleg a bukiniak hasz-

nálják minden haszonbér nélkül, minthogy a falu területével már egybeolvadt.

Innen tehát először léptem az említett Murgas pusztára és ebben igen szép és régi tölgyfaerdőket találtam a legnagyobb fákkal telve, de nagyon meg vannak kímélve. Csekély véleményem szerint talán jobb volna, ha ezen régi és sűrű erdőkben, melyekben most egy fiatal fa sem található, évenként egy-egy rész kivágatnék, hogy így az öregségtől már korhadó fák egy újabb termésnek adjanak helyet. Mert a korukat már elért fák többé nem lesznek jobbak, hanem lassankint romlanak; s nincs is szebb erdő és jobb erdővágás, mint ahol mindenfajta fák, érettek és fiatalok vegyesen láthatók. A murgasi erdők mellett vannak a plavnaiak, melyek az előbbiekkal mindenben egyformák, kivéven, hogy nem annyira sűrűek; itt is a legszebb tölgy és cser (*quercus et robur*) természetű. Ezen erdőből kijutva Plavna faluba jöttem, melyben kath. rácok laknak s mely csak kis határral bír. Innen felváltott lovakkal ismét a plavnai erdőn át a bogyáni erdőbe értem, mely kevésbé sűrű és nem oly szép fákkal dicsekedhetik. Erre balfelé a szintén kath. rácoktól lakott kised Bogyan falu mellett elhaladva, egy körülsáncolt kis erdőbe léptem, amely az ottani zárdában lakó görög keleti kalugereké, s ezen erdőn túl Vaiszka faluba értem, melyben hasonlóan kath. rácok laknak és amely egy már nem annyira megőrzött erdővel van bekerítve.

Vajszkában gyorsan megebédelvén, Karavukova faluba jöttem, amelyben görög keleti rácok laknak s mely erdők és nádasok között a Duna mellett fekvén, ezelőtt zsványok híres fészke volt. Közvetlenül e mellett más falu van. Uj-Karavukova, amely csak 8 év óta kath. magyarokkal telepítettett. Itt azt láttam, hogy az új telepek közül egyikén sem volt annyira elhanyagolva a földmivelés és az építés, mint itten; de minthogy különben azt is láttam, hogy a Duna mellett lakó magyarok tulnyomóan halászzattal foglal-

koznak, ellenben a földek felé a sikon lakók jobban földmivelésre adják magokat: azért célszerűbb lesz őket innen Doroszló és Veprovác új helységeibe vinni vagy nekik Pacsér pusztában új falut telepíteni; az itteni rácokat pedig szintén el kell vinni s pedig Sztanistry új faluba. S így az egész karavukovai határt egy új, tisztességes német falu számára kell fentartani.

Ezután a már nagyon pusztított karavukovai erdőn utaztam által, itt-ott elszórva s már korhadó cserfákat láttam nagy számban heverni, ezen hibát a szóntai erdőben is vettem észre; mert a rácoknak már szokásává lett, hogy csekély szükségre is 3—4 fát vágnak ki, s azokat aztán a földön hagyják heverni.

Itt befejeztem az erdőlátogatást; később felemlitem mind ez alkalommal, mind általában a bácskai kerületi erdők körül tett tapasztalataimat, és előadom azon módot, miképen lehetne véleményem szerint ezeket szaporítani és célszerűen megtartani.

Késő este érkeztem meg Apatinba, ahol jun. 24. és 25-én a bevándorlóknak időközben megérkezett 13. szállítmányát találtam, s melyet szokott módon fogadtam és az illető helyekre szétküldöttem. Eközben különböző helyekről különféle panaszok jutottak hozzám lopásról és egyéb kihágásokról; ezen esetek megvizsgálásával és elintézésével foglalkoztam, midőn végre jun. 25-én a régvárt telepítési tisztartó Fuchs is megjött, akinek hosszas késedelmezése miatt magának kellett magánírnokaimmal és embereimmel a bevándorlók körüli számtalan utánjárást, felügyelést, számadást és irodai teendőt végeznem. S őszintén bevallhatom, hogy az általam mindjárt működésem kezdetén telepítési ispánnak kinevezett Regensburger (aki mint elbocsátott őrmester előbb a katonabevándorlókat kísérte volt Apatinba) nagy szorgalma, ügybuzgósága s fáradhatatlan tevékenysége nélkül alig érhettem volna el azon eredményeket, melyeket különben elérnem sikerült.

Mihelyt tehát az említett Fuchs tisztartó megérkezett, őt az általam már megvásárolt és felkészített lakásába vezettem Apatinban, és a telepítési ügykezelésbe úgy beoktattam, hogy magam már nyugodtabban fordulhattam más dolgaimhoz és bátran Apatinból is távozhattam.

Aközben megjöttek élelmi szerekkel terhelt tutajok is, melyeket Apatinban ki kellett rakni. S minthogy építő fában igen nagy szükségem volt, ezen tutajfákat megtekintve, azonnal építéseimre (amint a kamarai tanácsnak akkor már alázattal bejelentettem) lefoglaltam és amennyi ácsot csak kaphattam, mind munkára kirendeltem, hogy egyesített erővel a még hátralevő épületeket elvégezzék. S csakugyan, ha ezt és a megvásárolt régi apatini élelmi magazinumot nem használom fel, a telepítés körüli minden fáradságom hasztalan maradt volna, s pedig épen az építőfa hiánya miatt; mert az eddig közhírré tett minden kir. pátensben világos szavakkal ingyen faházak ígértettek az új betelepülő földmivelőknek.

Mindezt elvégezvén, és az apatiniak új házainak építését is elintézvén, miután a kalocsai érsek is másfél napra Apatinba jött, június 28-ig itt maradtam; június 29-én pedig újra Szt.-Ivánra mentem át, ahol először is az új házak tetőzésére adtam rendeletet; s minthogy láttam, hogy némelyek mostanáig sem látták el magukat szénával, mind a rétre parancsoltam, ahol a telepítési ispán által mindeniknek külön egy darabot mérettem fel és osztattam ki kaszálásra. S mindnyájan másnap személyes jelenlétemben hozzá is fogtak a munkához. Ezután július 1-én Új-Koluthra hajtottam s innen Bezdánra, ahol azon és a következő napon mindent, amit Szt.-Ivánban is, elrendeltem és azonnal el is végeztettem. Mégis volt itt, amint később hallottam, néhány hitványabb, akik lekaszált szénájokat mindjárt másnap eladták s így mintegy önként mondtak le azon reményről, hogy marhát fognak kapni és eltarthatni.

Uj-Koluthban azt tapasztaltam, hogy az ideküldött telepedők közül már ketten régi házakat vettek magoknak, más öt pedig ép annyi új házat épített magának, mások ismét házhelyeket adtak magoknak, egy szóval, hogy a telepedés itt szépen halad.

Eközben még július 2-án Apatinba visszatérve, Pozsonyból azon hírt kaptam, hogy már kevés elbocsátott katona jelentkezik. S minthogy a bácsi kerületbe bevándoroltak már helyeikre beosztattak és szükséges eszközökkel is elláttattak; s minthogy itt az építés körül is most más teendőm nem volt, s ha valamire éppen szükség találna lenni, azt a már megérkezett telepítési tisztartó is elintézheti: azért elhatároztam, hogy egyelőre a nagyobb és az erdőktől távolabbra eső pusztákat is meglátogatok, és hogy még a marosi kincstári kerületbe is átlátogatok. Előbb még meghallgattam az előlegért folyamodó telepedőket, s akik kérelmüket alapos okokkal támogatták, azokat felsegítettem; a telepítési tisztartót pedig némi utasítással és pénzzel láttam el, hogy szükség esetében belátása szerint maga is mérsékelten segíthesse a megszorultakat.

Mindezt elintéztvén, július 4-én Apatinból elutaztam és Zomborra átmenvén, Redl administratorral is a végzendőt elintéztvén, július 5-én még napfelkelte előtt elindultam és Csonoplára értem, amely falu 12 évvel ezelőtt magyarokkal és kath. rácokkal telepítettett. Ezen falu határa igen tág és termékeny ugyan, de még nagyon el van hanyagolva; az utcák szabálytalanok, a házak rend nélkül s nagyrészt igen hanyagul vannak építve: azért átutaztamban nagyobb szorgalomra és rendszeretetre intettem a népet. Észrevettem még, hogy maguk határában nagy mennyiségű juhokat tartanak, és hogy már szép szőlőket is ültettek, melyeknek szaporítására annál inkább buzdítandók, mert a bácsi kerület különben is évenként roppant sok bort kénytelen vásárolni.

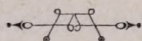
Innen utamat Dolove pusztára folytattam, amely közvet-

lenül a csonoplai határral szomszédos; azért is ezek a septima és évi 150 frtért bérben is tartják. Minthogy azonban a csonoplai határ oly terjedelmesnek látszik, a felmérés és mérnöki rajzból ki fog tűnni, vajjon ezen pusztá a nevezett falunak igazán szükséges-e, vagy nem? és vajjon nem volna-e jobb ide is új falut telepíteni? Mert midőn valamely község erején túl bir földterülettel, elhanyagoltatik és az uradalmi jövedelmek a *lucrum cessans*-ból jelentékenyen megrövidítetnek. Dolove pusztának termékeny talaja van és igen szép. de némely helyen lapos rétjei; fában pedig szűkölködik.

Dolovéból Bacsér (rendesebben Pacsér) pusztára jöttem, melyet zomboriak évi ezer frtért haszonbérben birnak. Ezen pusztá a bácsi kamarai kerület összes pusztái között a legnagyobb. Talaja elég termékeny volna, hanem vízhiányban szenved, úgy hogy csak a hosszúra nyuló völgyben lehet forrásokra akadni. Azért véleményem szerint úgy lehetne ezen pusztát legcélszerűbben értékesíteni, ha emelkedettebb része egy új erdő ültetésére tartanék fen, a völgy melletti része pedig kathol. magyar családokkal telepítették be. Minthogy ott nemcsak jó víz, a legjobb rétek és földművelésre igen alkalmas föld van, ott nemcsak népes falu élhetne meg, hanem számos marhát is tarthatnának; a köznek pedig azon haszna volna ebből, hogy — mig most Csonoplától Szent Máriáig (azaz Szabadka) nemcsak semmi falu, de tisztességes ház sincsen — ezen közbeeső új falu az átutazóknak nagy kényelmére és nagyobb biztonságára szolgálna.

Bacsérből — jóllehet itt pihent lovakat kaptam — mégis csak két hosszú óra múlva, déltájban érkeztem Szt. Mária városba. S minthogy a városi tanács teljes számban fogadott engem, előadtam nekik, hogy — minthogy pusztáikban elszórva különben is hasztalanul nagy terjedelmű allodiái vagy szállásaik vannak, — ezeket a közjó iránti szeretetből is a királyi utak mellé összevonják s belőlök falvakat alakítsanak. Iparkodtam őket meggyőzni arról is, mily hátrányos dolog

az, ha földeiktől oly távol (t. i. a városban) laknak, és birtokuk így elosztva idestova elszórva van; továbbá mennyi kára van a város korcsmajövedelmére nézve, ha a távolabbi szállásokon laknak. Hanem amint itt, (t. i. Szabadkán) csak a gazdagabbak vezetik a népet, és kiváltságaikban elbizakodva alattvalói kötelezettségükről mintegy már megfeledeztek; így a tanácsomra és szavaimra sem akartak hallgatni. Minthogy azonban az átvonuló katonaságra is igen terhes az út, mert Csonoplától egész Szegedig az említett Szt.-Mária városon kívül egyetlen lakott hely nincsen, következképpen ezen városból a távolság bármelyik irányban 5 – 6 postai mföldet tesz. Ezért alázatosan úgy vélem, említett Szt.-Mária városnak meg kellene parancsolni, hogy saját határában a Szeged felé vezető ut mentében 1 vagy 1½ óra járásnyira két falut telepítsen s pedig azon biztosítással, hogy e miatt kiváltságaik értelmében semmi új és nagyobb földesuri terhekkal nem fognak megrovatni.¹⁾ S véleményem szerint egyik falut Bajmok, a másikat Ludas nevű pusztájokra lehetne telepíteni. Szt.-Máriában Kovács kamarai mérnökkel is találkoztam, akit iderendeltem volt, s aki nekem nemcsak munkálkodásának haladásáról tett jelentést, hanem kész térképeit is bemutatta. A többi között láttam Katymár falunak és az ottani lakosoknak bérbeadott Sára pusztának térképét is; s minthogy maga a katymári határ is e falunak teljesen elegendő, s ez a Sára puszta nélkül is minden baj nélkül megélhet: ezért már biztosak voltunk, hogy ha ezen Sára puszta a betelepítendő új Sztanisityhoz csatoltatnék, ott roppant nagy rác falut lehetne alakítani. Ezután arról értekeztünk, hol és miképen kell távollétem alatt a felmérés munkáját folytatni.

¹⁾ Szabadka akkor szabadalmazott mezőváros volt.

Vegyések.

Zombori honfoglaláskori lovas sírlelet.

Régiségtárunk ma már számos honfoglaláskori emléket őriz. Ebből az emlékkészletből nagyon sok a szláv törzsek hagyatéka, de nem hiányzik az a csoport sem, mely kizárólag a honfoglaló magyarsággal hozható vonatkozásba. Ezeknek a megkülönböztetésénél olyan éles stílusbeli határokat találunk, melyek az osztályozást nagyon megkönnyítik. Minket ezuttal különösen a honfoglaló ősök azon sírjai érdekelnek, amelyekben a vitéznek lovas felszerelését is megtaláltuk. Érdekel pedig abból a fontos okból, hogy a megyénk területén megtelepedett ősmagyar lakosság földrajzi elhelyezkedésének kérdéséhez bizonyító adattal is hozzájárulhassunk. Igaz ugyan, hogy az itt letelepedett jövevény népek közül az avar is lovas nép volt. Ezeknek a sírjában is előfordul a kengyel és a zabla, de ma már jól meg tudjuk különböztetni ezeknek a holmiját is.

Kétségtelen, hogy őseink első nagyobb telepei a Tisza partvidékén keletkeztek. De számos teleppel bírtak a Duna mellékén is. Eddigi leleteink azért olyan becsesek, mert feltüntetik az első megszállás helyeit. Az eddig ismert lovas sírleleteink elkalauzolnak bennünket Bátmonostor, Bácsszentiván, Gombos, Bácskeresztur és Ujfutak vidékére. Legujabban Zomborban is találtak egy ősmagyar lovas sírt. Zombor város rendőrkapitányi hivatala hívta fel társulatunk figyelmét, hogy a Bezdáni-ut melletti szállásokon a 86. sz. alatt lakó Budincsevits András szállásháza udvarán a sertések egy ép emberi csontvázat túrtak ki, mely mellett lócsontok is heverték.

A vett értesítés kapcsán 1912. évi április hó 11-én társulatunk elnöke és titkára társaságában a mondott helyen megjelentünk, hogy a jelentett körülményekről meggyőződünk s ha kell, a szükséges ásatásról is gondoskodjunk.

Budincsevits szállásháza lankás földhátan fekszik. A tavaszi esőzés az udvar talaját annyira lemosta, hogy az akkor már alig 1 dm. mélyen fekvő csontvázhoz az udvaron turkáló sertések könnyen hozzájuthattak. Mikor a gazda fia ezt észrevette, maga is kutatni kezdett s nagy rémületére egy emberi koponyára akadt. A szállásbeliek értesítéséből megtudtuk, hogy a csontváz K—Ny. irányban, kinyújtott karokkal és lábakkal, hanyatt helyzetben feküdt. Feje nyugat, lába keleti irányban helyezkedett. Alsó lábszára között lócsontokat, a csontváz mellett pedig elrozsdásodott vastárgyakat találtuk. A kiszedett csontokat és vasdarabokat a gazda fia ugyanazon a helyen egy rakásra hányva, újra elásta.

Feldult sírral lévén dolgunk, a rendszeres ásatást mellőznünk kellett. A kiemelt csontok és azok melléleteiből azonban mégis meggyőződünk, hogy egy ősmagyar vitéz sírját fedeztük fel.

A csontokat osztályozván, egy teljes emberi csontvázat, az állatcsontok között pedig egy csikó alsó állkapcsát és mind a négy,

tőben lemetszett lábsontjait találtuk meg. Megtaláltuk ezeken kívül a két kengyelvas töredékeit, egy zablarészletet, egy nyílhegyet, két nyílhegynek nyélszegecskáját, egy pántocskát és több csontlemezkét.

A *kengyelék* körtealakúak; szíjfoglalójuk lapos; száruk 1 cm. átmérőjű hengerded rudból való; talpuk 3,5 cm. lapos és a két szélén lehajló peremű lemez. Az egyik 6 drbba tört, de szépen helyreállítható. Párja hasonló alkotású, de még sérültebb és rozsdásabb.

A *zablából* csupán két karikatöredék van meg. Az egyik a zablardú pántolása még kivehető.

A *nyílhegy* lapos, szokott ferde hosszánégyszögű forma. Hossza 5 cm., szélessége 2,8 cm. Nyélnyulványa letörött. Ez utóbbin a farostok nyoma még látható.

A *pánt* szintén vasból való. Nyilván a tegez foglalátán alkalmazták. H 3,5. Hegyes végei felhajlítottak.

A *csontlemezek* közül az egyik 14×3 cm. méretű. Egyszerűen simított és karcolt minta. Felső része domborúan hajlik az alsó sík laphoz. Hátlapján fűrészelés vagy reszelés nyomait látjuk. Tegezfoglalat lehetett. Ezenkívül még 3 kisebb lemezke fordult elő, melyeket szintén borító-lemez gyanánt használtak.

A leleteket a társulat muzeuma részére átvettük s alkalmas időben a sír környékét felkutatjuk.

Gubitzka Kálmán.

Régiséggyűjtés Bácskában 1839-ben.

A múlt század 30-as éveiben híres, sőt hírhedt volt *Litterati Nemes Sámuel* erdélyi régiséggyűjtő, aki 1830-tól kezdve beutazta Magyarországot s részben a külföldet is. Gyűjtött régi kéziratokat, okleveleket, fegyvereket, érmeket, gyűrűket, természeti ritkaságokat stb. Gyűjteményét az országban, s a szomszéd tartományokban a közönség számára közszemlére is megnyitotta. Gyűjtési szenvedélye hamisításra is ragadta. Különösen kéziratokat hamisított oly ügyesen, hogy tudósainkat (Toldy Ferencet) is megtévesztette. Nemes Sámuel közel 20 évig különösen Jankovich Miklós gyűjteményét gyarapította. Jankovich (sz. Pesten) földbirtokos maga is kitűnő régiségbuvár és gyűjtő volt. Gyűjteményének nagy része a Nemzeti Muzeumba, a kézirati rész a tudományos Akadémiába került. (Színyei: Magyar írók élete és művei).

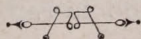
Nemes Sámuel bizonyára Jankovichhoz intézte a gyűjtő-utjáról beszámoló *Antiquariusi levelek*-et (a megszólítás csak: Nagyságos uram!), melyek a *Századunk* c. folyóirat 1839. évfolyamában jelentek meg (szerk. Orosz József. Pozsonyban). Ezekből a levelekből közöljük a bácskai régiséggyűjtésnek nem valami gazdag adatait. Nyilvántartásuk mégsem érdektelen.

— A hazai ritkaságok egybegyűjtése végett még tavaly elkezdett utazásom folytatni kívánván, f. é. mártius 18-kán indultam ki Budáról . . .

Hajón a derék *Bajára* érkeztem. Ezen élénk városban három casino létezik, s butoraimat, örömömre, a hajó birtokosa egy oly vendéglőbe hordatá, hol az egyik casino tartatik . . . Elvittem magammal egy assis nagyságu peloponesusi pénzt, a numismaticusok előtt ezen közmondásról ismerettest: „virtutem et sapientiam vincunt testutines“, mivel teknősbéka van egyik oldalára nyomva. Bajáról *Szabadkára* igyekeztem, s ott általadtam főispányi helytartó Ő mlgnak azon ritkaságokat, melyeket Budáról hoztam. Ő mlgá, két nagy reménységű kedves magzatai kedvéért, bokros foglalatossági mellett is, mindenféle tudományi dolgokat szereztet, s már eddig is ritka képek és könyvek, gemmák, pénzek, oklevelek, conchák és hajdani fegyverekből egy oly gyűjteményt láthat Szabadkán az utazó, melyhez hasonlót némely tartományokban föl nem talál. Innen *Zomboron*, *Apathinon* s a Dunán keresztül *Eszékre* érkeztem . . . *Illokon*, *Palánkán* és *Fútagon* át a vidám tekintetű *Uj-vidékre* érkeztem . . . Mind itt, mind *Péterváradon* több magistratualis személyeknek nem keveset köszönhetek. Talizmánokat is, melyeket más városokban híjába fürkésztem, itt löbbeket szerezhettem, minek oka az lehet, mert a nagy csatahelyek Zentánál, Pétervárnál, Belgrádnál mind nem messze lévén ide, az elhullott főtörökök gyűrűi itt firől fira megmaradtak. *Titelre* rég kíváncsoztam; s mihelyt ezen vízi emberek (csajkások) városába megérkeztem, első gondom volt, hazánk évkönyveiben oly nevezetes *Titul* várát megtekinteni. Az itt lévő fegyverháznak és könyvtárnak a mathematica professaora lévén felvigyázója, tüstint minden ajtókat felnyitattott, de a hol — meg kell vallanom — kevés eredeti dolgot láttam. Többet kívül a falba berakva Antoninus Pius és Marc Aurel idejéből. Hogy megtudták utazási celomat, sokan meglátogattak a csajkás tiszt urak közül, sajnálták, hogy actu semmi ritkaságokkal nem kedveskedhetnek. Másnap auditor-kapitány *Szlama* úrnál jelentem meg. Auditor Szlama úr nagy gyűjtője a gemmáknak, fegyvereknek és pénzeknek; a miket nem ismert, determinálgattam és fél tojásnyi nagyságu, metszett agát köveket cseréltem a tisztelt urtól, kiálló figurákkal (basrelief), egy sisakos vitéznek s nőjének, egy fátyolos asszonynak, mellképeivel, melyeket régi szláv munkának állitok; ezek Titelen egy kő koporsóban találtattak. Megengedjen ngod, az antiquarius ábrándozik néha; hát ha én Zalán vezért és nőjét birom e képekben?! Titelen több szerb despoták pénzeit szerzém össze.

Zomboron tudósittattam, hogy az ujvidéki utban egy postahivatálnál több nevezetes bronz láresek s penátesok volnának, melyek még akkor ásattak ki, midőn t. uraságod b. e. atyja a Ferenc-csatornát ásatta; de megtudván, hogy a postamester ur t. uraságodnak onokaöcscse, minden reményem elmult, belőlük valamit kaphatni. Csakugyan egy bronz táblát fedeztem föl *Bács* vármegyében, mely ugyanazon alkalommal jött világosságra és oly szép egy mű, hogy Phidias vagy Praxiteles idejéből valónak kénytelen állítani a hozzáértő.

T.

Társulati ügyek.

a) Titkári jelentés

a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat 1911. évi működéséről.

Tisztelt közgyűlés!

Valami színes képet a legjobb igyekezettel sem tudnék festeni múlt évi működésünkről, azért csak vázlatos rajzban mutatom be a lejárt esztendő történetét.

A Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége az 1911. év július havában Kolozsvárott archeologiai tanfolyamot rendezett. Örvendetes dolog, hogy társulatunk abban a kedvező helyzetben volt, hogy muzeumőrünket e tanfolyamra kiküldhette. A muzeumőr majd részletesen beszámol a tanfolyamban való részvételéről.

Hálás köszönettel emlékezünk meg társulatunk gyámoltóiról. Az országos Főfelügyelőség ajánlatára a múlt évben is 800 kor. állami segélyt nyertünk meghatározott célokra, t. i. a régiség- és könyvtár, valamint a néprajzi tár fejlesztésére. Zombor szab. kir. város részéről a múlt esztendőől fogva évi 200 kor. állandó segélyt élvezünk. A Zombori Takarékpénztár is évről-évre 100 korona segéllyel támogatja munkálkodásunkat. A Bács-Bodrog vármegye törvényhatóságához állandó évi segélyért benyújtott folyamodványunk olyan elintézést nyert, hogy a törvényhatóság a folyó 1912. évre 500 kor. segélyt szavazott meg. Nem mondunk le a biztató reménységről, hogy megújított kérésünkre a vármegye is állandósítja nagy becsü támogatását. Másnemű adományokról, melyekkel muzeumunk gyűjteményei gazdagodtak, a muzeumőr jelentésében lesz szó.

Az 1911. évi pénztári forgalma a következő volt: bevétel: 2867·95 kor., kiadás: 2845·07 kor., pénztári maradvány az 1912. évre: 22·88 kor.

Anyagi erőnknek ilyenén növekedése mellett szellemi és anyagi erővesztéséget is szenvedtünk.

Egyik legrégebb és legbuzgóbb munkatársunkat vettük el *Cziráky* Gyulában. A vármegyénk archeológiája terén szerzett érdemeinek méltatását muzeumőrünkötől halljuk majd. Én csak annyit említek meg, hogy különösen a gombosi (Bogojeva) őstelepekről, valamint az u. n. római sáncokról írt tanulmányai *Évkönyvünk* legértékesebb közleményei közé tartoznak. Elhunytak még pártoló tagjaink sorából: Dudás Lajos volt polgármester (Zenta), Fehér László segédjegyző (Béreg), dr. Földes Simon orvos (Zsablya), Latinovits János ügyvéd (Baja). A pártoló tagságról lemondtak: Kovács Pál ügyvéd (Zenta), Resch Béla tanár (Szabadka), Wagner György jegyző (Ujverbász). A tagok száma ezek szerint 8-cal fogyatkozott. Uj pártoló tagul jelentkezett Vuits János földbirtokos (Zenta); Szondy Mátyás ny. kir. ítélőtáblai bíró pedig a pártoló tagok közül az alapítók sorába lépett át. Igy a tagok száma az 1912. évre a következő: tiszteletbeli tag: 6, alapító: 45, működő: 33, pártoló 208; összesen: 293; 7-tel kevesebb a tavalyi számnál. Itt említem meg, hogy a *Cziráky* Gyula elhunytáva megüresedett vidéki választmányi tagság betöltése — a tárgysorozat 7. pontja szerint — a mostani közgyűlésünk föladata lesz. Mint eddig szokatlan esetet jelentem, hogy Ognjatovits F. Szvetozár ujvidéki könyvkereskedő előfizetett *Évkönyvünk* 1912. évfolyamára.

Alapszabályaink értelmében folyóiratunk négy füzetét a múlt évben is kiadtuk, köztük az I.-t meg a II.-at együttesen, mint kettős füzetet. A tartalom elég változatos volt. 10 szerzőnek 13 cikke jelent meg, a kisebb közleményeken, vegyeseken, s hivatalos jelentéseken kívül.

Azoknak a rokon-egyesületeknek a száma, amelyekkel eddig összeköttetésben voltunk, eggyel szaporodott: a budapesti *Magyar Irodalomtörténeti Társaság* folyóiratának, az *Irodalomtörténet*-nek szerkesztője csereviszonyra szólított föl ben-

nünket, hogy Évkönyvünknek történeti és irodalomtörténeti értékű közleményeit nyilvántartsa illetőleg ismertesse. Örömmel teszünk eleget a fölszólításnak, mert bár szerény keretekben mozog is társulatunk irodalmi működése, helyekkel közszel mégis akad oly közlemény Évkönyvünkben, mely méltó az irodalomtörténet figyelmére is. Vajha ez is nagyobb buzgalomra serkentené szellemi munkásainkat!

Kérem az igen tisztelt közgyűlést, hogy jelentésemet tudomásul venni sziveskedjék.

Trencsény Károly,
titkár.

b) A muzeumőr jelentése.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Muzeumunk fejlődéstörténetének 28. esztendeje is a szokott szűk mederben, csendesen folyt le. A társulat titkárának és muzeumőrének a gyűjtemények kezelése körüli működése az 1911. évben is csak a belső munkálatokra szoritkozott. Legelsőbbben az éremtári anyag jelentékeny időt és munkát igénylő feldolgozására került a sor. Tekintettel az anyag nagy halmazára: a meghatározással, az elrendezéssel és a kiállítással járó munkálatok még időt igényelnek. Annyi azonban bizonyos, hogy a már készen álló tárlókba kerülő éremgyűjtemény lesz a muzeum egyik legvonzóbb csoportja a muzeumot látogató közönség előtt.

Most van folyamatban a könyvtár osztályozása és végleges rendezése is. Ezen szakcsoportnál azonban a könyvek kellő módon való elhelyezése találkozik a legnagyobb nehézséggel, amennyiben — helyszűke folytán — újabb szekrényeket beállítani lehetetlen.

Habár az 1911. év javára kell is irnunk a belső rendezkedésre irányuló előmunkálatainkat: be kell vallanunk, hogy gyűjteményeink gyarapodásának számbeli eredményével régi kereteink alig bővültek. Nem mintha munkaterv híján

voltunk volna, hanem mert a tervek végrehajtására vonatkozó felsőbbbségi jóváhagyás oly időben érkezett le hozzánk, amikor már a külső munkálatok végrehajtásához (ásatás, gyűjtőút,) nem foghattunk. Ez a körülmény természetesen a megkezdett uton való haladás programjának egy évvel való kitolását eredményezte, ami talán az olyan muzeumnál, amely — sajna! — újabb szerzeményeit helyszűke miatt raktározni kénytelen, nem nagy baj . . .

Gyűjteménytáraink gyarapodási statisztikája a következő :

A) Könyvtár.

a) *Akadémiai kiadvány*, (átalány fejében) :

1. Mathemat. és természettud. Értesítő.
2. Akadémiai Értesítő.
3. Nyelvtudományi Közlemények.
4. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből.
5. Értekezések a társad. tud. köréből.
6. Értekezések a philos. és társad. tud. köréből.
7. Akadémiai emlékbeszédek.
8. Értekezések a történel. tud. köréből.
9. Magyar Könyvszemle.
10. Mathemat. és term. tud. közlemények.
11. M. tud. Akadém. Almanach.

b) *Tagsági díj fejében*, (társulati költségen) :

12. Muzenmi és Könyvtári Értesítő.
13. Ethnographia.
14. Néprajzi Értesítő.
15. Arch. Értesítő. (2 pld.)
16. Numizmatikai Közlöny. Gohl Ö. : Barbár arany-pénzeink. (Melléklet.)

c) *Tagsági díj fejében*, (államsegélyből) :

17. Magy. Iparművészet.
18. Művészet.

d) *Állami letét:*

19. Walter—Mihalik: Vonal és forma.
20. A báró Baldacci-féle metszetgyűjt. katalógusa.
21. Brocki Károly festőművész élete és művei.
22. Dr. br. Nyáry A.: A bécsi udvar.
23. Takács Zoltán: Die neuerwerbungen der Muzeums für bildende Kunst.

e) *Vétel, (társulati költségen):*

24. Szabó Imre: Déva vára.

f) *Ajándék, (a főfelügyelőségtől):*

25. Erkel Ferenc emlékkönyv.
26. Századok. (A vármegye aj.)
27. Szávay Gyula: Győr monografiája. (Győr város aj.)
28. Kubinyi Miklós: Mégegyszer „Az átkos emlékű“ c. cikke. (A szerző aj.)
29. A Mikszáth-jubileum története. (A jubil. bizottság aj.)
30. Ifj. dr. Hermann Antal: Vértesi Károly élete és munkái. (Vértesi Károly aj. 2 pld.)
31. Faragó Ödön: Biedermayer II. (A szerző aj.)
32. Darvay Kálmán: Magyar Naptár. (A szerző aj.)
33. Id. Farkasfalvy Imre: A váci országgyűlés története. (A váci muzeum egyesület aj.)
34. Az Erdélyi Muzeumegyesület Évkönyve 1910-ről. (Az egyesület aj.)

g) *Csere útján:*

35. Erdélyi Muzeum.
36. Erdély.
37. A Pécs—baranyamegyei muzeumegyesület Értesítője.
38. Tört. és Régészeti Értesítő.
39. Hunyad vm. Tört. Társ. Évkönyve.

h) *Jelentések:*

40. A Muz. és Könyvt. Orsz. Tanácsának 1910. évi jelentése. (2 pld.)

41. A Muz. és Könyvt. Főfelügyelőségének 1910. évi jelentése.

42. Jelentés az Erdélyi Múzeum Könyvtáráról 1910-ben.

43. Jelentés a debreceni múzeum állapotáról 1900-ban.

44. Az Alsófehérmegyei Tört. és Rég. Egyesület 1910. évi jelentése.

45. A Borsód—miskolci múzeum 1909/10. évi jelentése.

i) *Térkép gyűjtemény gyarapodása:*

46. Az európai Törökbirodalom 1828-ban. (Vétel társulati költségen.)

47. Egy zombori szőlőbirtok térrajza 1823-ból. (Id. Heindlhoffer Róbert aj.)

A könyvtár állaga az 1911. év elején: 1049 drb.

Az évi gyarapodás 51 drb.

Törzsállomány az év végén: 1100 drb.

B) Régiségtár.

1 népvándorláskori agyag edénytöredék. (Kiss Béla esantavéri tanító aj.)

1 bronz gyűrű, ujjperc-esonttal. (Gubitzta Ákos monostorszegi tanuló aj.)

1 vaslándzsa. (Sibalin Márk béregi kántor-tanító aj.)

1 vaslándzsa. (Ivánfy Gyula turjai lakostól, Szász Ferenc ujverbászi főgimn. tanár utján.)

8 különféle ezüst- és 16 rézpenz. (Burghart Miklós monostorszegi közs. bíró aj.)

177 különféle régi pénz. (Faragó János kir. tanfelügyelő aj.)

1 jubileumi plakett. (Az Orsz. Magy. Képzőművészeti Társulat aj.)

1 római érem, 1 ezüst- és 1 rézpenz. (Latinovics József aj.)

1 római ezüst pénz. (Dundér János felső keresk. isk. tanuló aj.)

1 római ezüst pénz. (Halász Ferenc aj.)

1 római bronz érem. (Szmekál Jenő aj.)

1 rézérem. (Rajcsics József felső keresk. isk. tanuló aj.)
11 rézpénz és 4 ezüstpénz. (Sibalin Márk béregi kántor-
tanító aj.)

11 ujabbkori réz- és 3 ezüstpénz és 2 római bronz-
érem. (Pogány Jenő gombosi áll. tanító aj.)

3 Kossuth-bankó. (Latinovics József gimn. tanuló aj.)

A régiség- és éremtár állaga az év elején: 13303 drb.

Az évi gyarapodás 245 drb.

Törzsállomány az év végén: 13548 drb.

C) Néprajzi tár.

2 sótartó Monostorszegről. (Vétel.)

Sokac himes tojások Mohácsról. (Husvéth Lajos felső
keresk. isk. tanuló aj.)

A néprajzi tár törzsállománya az év elején: 1238 drb.

Gyarapodás 5 drb.

Törzsállomány az év végén: 1243 drb.

D) Képzőművészeti gyűjtemény.

1. A szigaszigeti fonatmintás kövek kliséje. (1 drb).
(Vétel, társulati költségen.)

2. Pandur helység tэрrajzának kliséje. (2 drb). (Vétel,
társulati költségen.)

Ezen gyűjtemény törzsállománya az év végén 97 drb.

E) Természetrajzi gyűjtemény.

2 vadkan-agyar Monostorszegről. (Varga János monostor-
szegi nagyvendéglős aj.)

Az ezen gyűjtemény törzsállománya az év végén 5 drb.

A lefolyt évben a muzeum 31-szer volt nyitva a kö-
zönség előtt. És pedig: 16-szor a régiségtár és 15-ször a
néprajzitár. — A nyitási napokat a helyi lapok hirrovatában
esetről-esetre előre meghirdettük. A látogatók számából
konstatálhatom, hogy az érdeklődés muzeum iránt évről-évre

fokozódik és megfelelőbb elhelyezés mellett még jobban betölthetné kulturfeladatát.

Záró-szókép hagytam hátra annak a bejelentését, hogy a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének. Kolozsvárott rendezett harmadik archaeologiai tanfolyamán résztvettem. Beszámolómat nem szoríthattam a muzeumi jelentés szűk keretébe, hanem majd egy külön cikkben, Évkönyvünk legközelebb megjelenő számában ismertetem. Ezuttal csak köszönetemet fejezem ki mind a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének, mind a m. t. közgyűlésnek, hogy anyagi támogatásukkal lehetővé tették, hogy a tanfolyamon résztvehettem.

Kérem a m. t. közgyűlést, hogy jelentésemet tudomásul venni szíveskedjék!

Gubitz Kálmán.
muzeumlőr.

c) A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat 1911-ik évi pénztári forgalma.

BEVÉTEL			KIADÁS		
1	Készpénz áthozat az 1910. évről	59 12	1	Bittermannak évkönyvekre és nyomtatványok	796 32
2	Zombori Takarékpénztár segélye	100 —	2	Különlételekre	54 55
3	Bács-Bodrog vármegye segélye a szeghegyi ásatásra	500 —	3	Szolgáknak	48 —
4	Zombor szab. kir. város segélye	200 —	4	Tiszteletdíj és a muzeumlőr utiátalánya	750 —
5	Tagdíjakban	999 71	5	Kolozsvári archeologiai tanfolyamra	100 —
6	Kamatok alapítványok és folyó pénz után	194 72	6	Tagdíjakra	16 10
7	Évkönyv-, n. családok- és 18 drb. Utnutatóért	14 40	7	Posta átalányra	160 —
8	V. K. M. segélyé ásatásokra	800 —	8	Irodai átalányra	100 —
			9	Ásatásokra	800 —
			10	Tudományos akadémiának	20 10
			11	Készpénz egyenleg mint maradvány	22 88
		2867 95			2867 95

Kelt Zomborban, 1911-ik évi december hó 31-én.

Buday Gerő,
pénztáros.

Átvizsgáltuk és helyesnek találtuk. — Zombor, 1912. március 27-én.

Mihályi János s. k., **Gräff Nikáz** s. k., **Raisz Lajos** s. k.,
mint kiküldött számvizsgálók.

d) A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat 1912-ik évi költségvetése.

TARTOZIK			KÖVETEL		
1	Tisztelet díjakra	500 —	1	Készpénz áthozat az 1911. évről	22 88
2	Szolgáknak	50 —	2	Zombori Takarékpénztár segélye	100 —
3	Irodai átalányra	100 —	3	Zombor szab. kir. város segélye	200 —
4	Posta átalányra	160 —	4	Bács-Bodrog vármegye segélye	500 —
5	M. T. Akadémiának	20 —	5	Tagdíjakból	1000 —
6	Évkönyvekre	600 —	6	Molnár-féle örökség	100 —
7	Tagdíjakra	12 —	7	Kamatok	200 —
8	Fuvar átalányra	250 —	8	Hátralékokból	120 —
9	Révai Lexikonra	60 —			
10	Előre nem látottakra	20 —			
11	1912. év végén készpénz maradvány	470 88			
		2242 88			2242 88

Kelt Zomborban, 1912. évi március hó 28-án tartott választmányi ülésből.

Buday Gerő,
pénztáros.

e) Jegyzőkönyv

a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat 1912. április 28.-án tartott rendes közgyűléséről.

Jelen voltak : Kozma László, elnök, Buday Gerő, Baumann Antal, Dömötör Pál, Faragó János, id. Frey Imre, dr. Grüner Samu, Gubitzka Kálmán, id. Mihályi János, Szász Ferenc (Ujverbász), Szondy Mátyás, Trencsény Károly, Vértesi Károly és Zsoldos Benő, társulati tagok.

1. Kozma László, elnök, üdvözölve a közgyűlésen megjelenteket, s bemutatván az Erdélyi Kárpát Egyesület (Kolozsvár) szives üdvözlő iratát, — élénk figyelemmel és érdeklődéssel hallgatott beszéddel a társulat XXIX. évi rendes közgyűlését megnyitotta. — A közgyűlés az Erdélyi Kárpát Egyesület üdvözlését köszönettel tudomásul vette. (Az elnöki megnyitó beszédet l. ez Évkönyv első lapjain.)

2. Trencsény Károly, titkár, fölolvasta a társulat 1911. évi működéséről szóló jelentését. — A közgyűlés tudomásul vette. (Lásd ez Évkönyvben.)

3. Gubitza Kálmán, muzeumőr, beszámolt a muzeum 1911. évi állapotáról, a végzett és még folyamatban levő rendezési munkálatokról, valamint az egyes gyűjtemények gyarapodásairól s az adományozókról. Mindezeket megelőzően, kegyeletes megemlékezésben méltatta elhunyt munkatársunk: Cziráky Gyulának kiváló érdemeit. — A közgyűlés a muzeumőr jelentését tudomásul vette, s az Évkönyvben való közlését kimondotta. (L. a jelen füzetben.)

4. A számadások és a pénztár megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése alapján — a közgyűlés az 1911. évi számadásokat jóváhagyta, s Buday Gerő pénztárosnak a fölmentvényt, a szokásos módon, megadta.

5. Buday Gerő, pénztáros, előterjesztette az 1912. évre megállapított, s a választmány által jóváhagyott évi költségvetést. — A közgyűlés elfogadta.

6. Az 1912. évi számadások és a pénztár megvizsgálására — a közgyűlés ismét Gräff Nikáz, id. Mihályi János és Raisz Lajos társulati tagokat küldte ki.

7. A választmánynak az elnök által előterjesztett ajánlatára — a közgyűlés Cziráky Gyula elhunyt vidéki választmányi tag helyébe Borsai Jenő, bátmonostori tagtársunkat egyhangulag megválasztotta.

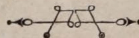
8. A titkár fölolvasta Dudás Andor, zentai tagtársunknak *Zenta bevétele 1849-ben* című dolgozatát. — A közgyűlés a tetszéssel fogadott fölolvásásért a szerzőnek köszönetet mondott, s az Évkönyvben való közzétételét elhatározta.

9. A közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök — Dömötör Pál és id. Frey Imre tagokat kérte föl.

10. Az elnök záró szavaival — a közgyűlés véget ért.

K. m. f.

Trencsény Károly,
titkár.

A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat
tagjainak névsora az 1912. évre.

Folyó sz.	A társulati tag neve és állása	Lakóhelye	Mikor lett a társulat tagjává
Tiszteletbeli tagok :			
1	Dr. Fraknói Vilmos cz. püspök, a Muzéumok és Könyvtárak orsz. Főfelügyelője	Budapest	1898
2	Dr. Hampel József tud. egyetemi tanár	Budapest	1898
3	Iványi István nyug. főgimn. tanár	Szabadka	1884
4	Schmausz Endre nyug. főispán	Apatin	1884
5	Dr. Szentkláray Jenő kanonok	Temesvár	1888
6	Dr. Wlassits Gyula	Budapest	1898
Alapító tagok :			
1	Apatin község közönsége 100 K	Apatin	1903
2	Bács Bodrog vármegye közönsége 200 „	Zombor	1898
3	Balla Pál ügyvéd † 100 „	Ujvidék	1886
4	Bende Imre püspök † 100 „	Nyitra	1899
5	Bácsszentiván község közönsége 100 „	Bácsszentiván	1903
6	Dr. Boromisza Tibor kanonok 100 „	Kalocsa	1896
7	Baja város közönsége 100 „	Baja	1900
8	tfj. Chottek Rezső gr. nagybirt. 100 „	Ófutak	1892
9	Császka György érsek † 200 „	Kalocsa	1899
10	Csurog község közönsége 100 „	Csurog	1899
11	Dungyerszky István nagybirt. 100 „	Szenttamás	1899
12	Dungyerszky Lázár nagybirt. 200 „	Szenttamás	1899
13	Fejér Gyula apát-plébános 100 „	Zombor	1899
14	Fernbach Antal nagybirtokos † 100 „	Zombor	1899
15	Fernbach János nagybirtokos 100 „	Felsőroglaticza	1899
16	Fernbach Károly főispán 100 „	Zombor	1903
17	Fernbach Lajos nagybirtokos † 100 „	Temerin	1899
18	Gferer Miklós nagyvállalkozó 160 „	Budapest	1899
19	Grossman Vilmos nagyvállalkozó 100 „	Budapest	1899
20	Kula község közönsége 100 „	Kula	1899

Folyó sz.	A társulati tag neve és állása	Lakóhelye	Mikor lett a társulat tagjává
21	Latinovits Albin cs. kir. kamarás † 100 K	Grác	1899
22	Latinovits Géza nagybirtokos 100 „	Borsód	1905
23	Magyar Építő részvénytársaság 100 „	Budapest	1902
24	Matkovits Béla nagybirtokos 100 „	Temerin	1903
25	Mohol község közönsége 150 „	Mohol	1899
26	Magyarkanizsa község közönsége 100 „	Magyarkanizsa	1899
27	Nagy Béla pléb., szentszéki tlnök 100 „	Monostorszeg	1899
28	Pilaszánovits József nagybirtokos 100 „	Felsőroglaticza	1899
29	Pucher József nagybirtokos 100 „	Budapest	1899
30	Báró Rédl Béla nagybirtokos † 100 „	Kelebia	1899
31	Szabadka sz. kir. város közöns. 100 „	Szabadka	1900
32	Szemző Gyula nagybirtokos † 100 „	Zombor	1899
33	Szemző László nagybirtokos 200 „	Budapest	1899
34	Szilberek község közönsége 100 „	Szilberek	1903
35	Szondy Mátyás ny. kir. ítélőt. bíró 100 „	Zombor	1912
36	Gr. Teleky József nagybirtokos 100 „	T-tellen	1899
37	Ujvidék sz. kir. város közönsége 100 „	Ujvidék	1899
38	Dr. Vojnits István báró 100 „	Szabadka	1902
39	Vojuits Simon nagybirtokos 100 „	Zobnaticza	1899
40	Zenta város közönsége 100 „	Zenta	1899
41	Gr. Zichy Nep. János nagybirt. 200 „	Topolya	1885
42	Zombori Takarékpénztár 200 „	Zombor	1898
43	Zombor sz. kir. város közönsége 100 „	Zombor	1898
44	Zsablya község közönsége 100 „	Zsablya	1899
45	Sajkásgyörgye község közönsége 100 „	Sajkásgyörgye	1905
Működő tagok :			
1	Bayer József főgimn. tanár	Budapest	1900
2	Bázler István plébános	Szilágyi	1900
3	Bellosics Bálint tanító kép. i. tanár	Baja	1905
4	Euday Gerő áll. főgimn. r. k. hittanár	Zombor	1898
5	Bibó Bige György közs. főgimn. tanár	Szabadka	1900
6	Csetri Károly m. kir. áll. főgimn. tanár	Zombor	1900
7	Dömötör Pál kir. ítélő-táblai bíró	Zombor	1897
8	Erdélyi Gyula főjegyző	Baja	1887
9	Evetovits János plébános	Bács	1898
10	Ifj. Frey Imre dr.	Zombor	1911
11	Id. Frankl István ny. kir. főgimn. igazg.	Szabadka	1884
12	Gergurov Milán ny. városi főmérnök	Zombor	1895
13	Gohl Ödön nemzeti muzeumi tisztviselő	Budapest	1895
14	Gozsdu Elek kir. főtügyész	Temesvár	1901

Folyó sz.	A társulati tag neve és állása	Lakóhelye	Mikor lett a társulat tagjává
15	Gräff Nikáz nyug. kir. tanfelügyelő	Zombor	1884
16	Greiner Endre tanító	Kishegyes	1907
17	Gubitzka Kálmán igazgató-tanító	Monostorezeg	1899
18	Hajnal Ignác tanító	Csacza	1887
19	Kozma László ügyvéd	Zombor	1884
20	Kubinyi Viktor plébános	Heves-Csány	1900
21	Kurucz Gyula segéd-tanfelügyelő	Szabadka	1898
22	Kuzmiák Sándor tanító	Bácskeresztur	1899
23	Id. Mihályi János ny. árvaszéki elnök	Zombor	1901
24	Rácz Soma, áll. főgimnáziumi tanár	Zombor	1907
25	Rohonyi Gyula államtitkár	Budapest	1905
26	Szalay Frigyes	Budapest	1900
27	Szász Ferenc, főgimn. tanár	Ujverbász	1911
28	Dr. Thim József járásorvos	Apatin	1890
29	Trencsény Károly felső keresk. isk. tanár	Zombor	1900
30	Weigang János polgári iskolai igazgató	Apatin	1900
31	Závodszy Levente áll. főgimn. tanár	Budapest	1905
32	Zsák J. Adolf	Róma	1900
33	Zsoldos Benő kir. ítélőtáblai tanácsjegyző, albiró	Szeged	1907
Pártoló tagok :			
1	Ada község közönsége	Ada	1899
2	Dr. Alföldy Arpád h. polgármester	Zombor	1911
3	Álföldy Géza jegyző	Mélykut	1899
4	Allami tanítóképző-intézet	Baja	1887
5	Bugsberger József áll. el. isk. tanító	Apatin	1911
6	Bácsalmás község közönsége	Bácsalmás	1899
7	Bácskeresztur község közönsége	Bácskeresztur	1899
8	Bárcei Iván pénzügyigazgatóhelyettes	Nagyenyed	1907
9	Dr. Balogh Ernő országgy. képviselő	Zombor	1899
10	Barakovits Lajos gyógyszerész	Szenttamás	1899
11	Baumann Antal polg. isk. igazgató	Zombor	1911
12	Bárány Zsigmond kereskedő	Zombor	1902
13	Bedő Albert országgyűlési képviselő	Budapest	1899
14	Begecs község közönsége	Begecs	1892
15	Berzenkovits Paula polg. isk. tanítónő	Obecse	1911
16	Bezdán község közönsége	Bezdán	1894
17	Béreg község	Béreg	1907
18	Boromisza János ügyvéd	Zenta	1884
19	Borsay Jenő s. jegyző	Bátmonostor	1903

Folyó sz	A társulati tag neve és állása	Lakóhelye	Mikor lett a társulat tagjává
20	Borsód község közönsége	Borsód	1899
21	Bosnyák János ny. jegyző	Bezdan	1899
22	Brezsovszky Vazul jegyző	Begecs	1902
23	Bácskertes község közönsége	Bácskertes	1902
24	Boldogasszonyfalva község közönsége	Boldogasszonyfalva	1899
25	Gróf Chottek uradalmának igazgatósága	Futak	1898
26	Csapka Teréz áll. el. isk. tanítónő	Baja	1911
27	Csantavér község közönsége	Csantavér	1900
28	Csapkovits György uradalmi számtartó	Solronya-Ötvenes	1907
29	Csávoly község közönsége	Csávoly	1899
30	Cservenka község közönsége	Cservenka	1899
31	Csonoplya község közönsége	Csonoplya	1899
32	Dr. Czirfusz Dezső orvos	Sau Remo	1900
33	Doroszló község közönsége	Doroszló	1902
34	Dr. Duchon János orvos	Zombor	1902
35	Dudás Andor városi tanácsos	Zenta	1899
36	Dunagálos község közönsége	Dunagálos	1902
37	Eggert János jegyző	Kunbaja	1899
38	Engisch Frigyes ev. ref. lelkész	Szeghegy	1900
39	Ertl István földbirtokos	Bács	1907
40	Evinger Kálmán jegyző	Sajkásgyörgye	1902
41	Falcione Lajos nagybirtokos	Zombor	1899
42	Dr. Falcione Nándor takarékp. ig.	Zombor	1899
43	Faragó János kir. tanfelügyelő	Zombor	1910
44	Dr. Feles Adolf orvos	Budap. Semmelweis-u. 4.	1902
45	Felső kereskedelmi iskola	Zombor	1908
46	Felsőszentiván község közönsége	Felsőszentiván	1899
47	Fernbach Bálint nagybirtokos	Zombor	1899
48	Fernbach József nagybirtokos	Budapest	1899
49	Főgimnázium	Ujverbász	1907
50	Főgimnáziumi könyvtár	Zenta	1897
51	Főgimnáziumi könyvtár	Zombor	1898
52	Frey Imre ékszerész	Zombor	1899
53	Gádor község közönsége	Gádor	1899
54	Gärtner Sándor plébános	Katymár	1899
55	Gebauer Ernő gyógyszerész	Bács	1907
56	Georgievits Avram földbirtokos	Szenttamás	1899
57	Gombos község közönsége	Gombos	1902
58	Gör. kel. szerb főgimnáziumi könyvtár	Ujvidék	1898
59	Gräber Ferencz földbirtokos	Szond	1902
60	Grüner Gyula áll. el. isk. tanító	Apatin	1911
61	Dr. Grüner Samu ügyvéd	Zombor	1884

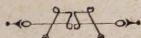
Folyó sz.	A társulati tag neve és állása	Lakóhelye	Mikor lett a társulat tagjává
62	Gurka Márton áll. el. isk. tanító	Apatin	1911
63	Hauke Imre polgármester	Zombor	1899
64	Haverda Mátyás ny. főgimn. igazgató	Szabadka	1884
65	Dr. Hegedűs Aladár polgármester	Baja	1899
66	Hinger Péter r. k. plébános	Kunbaja	1899
67	Dr. Hoffmann Károly kanonok	Kalocsa	1899
68	Dr. Holländer Adolf orvos	Jánoshalma	1884
69	Horn Ádám áll. el. isk. tanító	Apatin	1911
70	Horthy István cs. és kir. huszárezázas	Bécs	1899
71	Horthy Isivánné urnő	Bécs	1899
72	Horváth Dezső polg. isk. tanító	Zombor	1911
73	Dr. Huber József orvos	Zombor	1906
74	Ivanits Izidor jegyző	Szenttamás	1899
75	Jánoshalmi olvasókör	Jánoshalma	1884
76	Janovich Gyula kinstári ügyész	Zombor	1901
77	Józsa Károly polg. isk. igaztó	Titel	1911
78	Justh Ferencz országgyűlési képviselő	Tót Próna	1899
79	Kádár Antal áll. isk. ig. tanító	Osóvé	1911
80	Karácson Gyula kir. tanácsos, ny. alispán	Zombor	1884
81	Kármán József ref. lelkész	Ujverbász	1884
82	Káty község közönsége	Káty	1900
83	Kellner János áll. el. isk. igazgató	Baja	1911
84	Kiss Gyula jegyző	Overbász	1898
85	Kiszács község közönsége	Kiszács	1902
86	Kleiner Adolf r. k. esperes plébános	Hajós	1887
87	Kleiner József áll. el. isk. igazgató	Apatin	1911
88	Kobler Antal áll. el. isk. tanító	Apatin	1911
89	Kobuth Mihály áll. isk. igazgató	Kiskér	1911
90	Kovács Ferencz r. k. plébános	Obcse	1898
91	Kozma Dezső jegyző	Bacsfeketehegy	1907
92	Knézy Péter plébános	Doroszló	1900
93	Kovalszky Lajos ny. gymn. igazgató	Ujverbász	1884
94	Kuczora község közönsége	Kuczora	1899
95	Kölpény község közönsége	Kölpény	1902
96	Kunbaja község közönsége	Kunbaja	1899
97	Kürtessy Rezső áll. polg. isk. igazgató	Topolya	1911
98	Kirschbaum Lajos r. k. plébános	Titel	1900
99	Lallosevits Jakab nagybirtokos	Zombor	1899
100	Latinovits Frigyes nagybirtokos	Visegrád	1899
101	Latinovits Pál nagybirtokos	Borsód	1899
102	Lederer Gusztáv kir. itélőtáblai bíró	Kula	1899
103	Dr. Lőrincz Mihály orvos	Szenttamás	1899

Folyó sz.	A társulati tag neve és állása	Lakóhelye	Mikor lett a társulat tagjává
104	Löwy Vilmos kereskedő	Zombor	1902
105	Macskovits Mária isk. tanítónő	Obecse	1911
106	Magyar Olvasókör	Zombor	1897
107	Makk Géza tanító	Herczegszántó	1907
108	Manojlovits L. Szteván földbirtokos	Szenttamás	1899
109	Mátételke község közönsége	Mátételke	1899
110	Mayer István kereskedő	Zombor	1899
111	Medveczky Miklós gyógyszerész	Nagymaros, Hont m.	1907
112	Mélykut község közönsége	Mélykut	1899
113	Martonos község közönsége	Martonos	1899
114	Milla Antal áll. el. isk. tanító	Apatin	1911
115	Dr. Molnár Károly agrár-tak. igazgató	Zombor	1899
116	Monostorszeg község közönsége	Monostorszeg	1902
117	Mozsor község közönsége	Mozsor	1900
118	Nemesmilitics község közönsége	Nemesmilitics	1899
119	Nemzeti Kaszinó	Szabadka	1884
120	Neszmirák Mátyas jegyző	Orszállás	1899
121	Nikolics Izidor főszolgabíró	Ujvidék	1899
122	Nikolics Zsigmond áll. igazgató tanító	Sajkáslak	1911
123	Novota István áll. el. isk. tanító	Baja	1911
124	Kossuthfalva község közönsége	Kossuthfalva	1888
125	Ópalánka község közönsége	Ópalánka	1899
126	Ósové község közönsége	Ósové	1902
127	Ófutak község közönsége	Ófutak	1902
128	Ókér község közönsége	Ókér	1902
129	Oswald István áll. el. isk. tanító	Baja	1911
130	Oszivác község közönsége	Oszivacz	1899
131	Óverbász község közönsége	Óverbász	1899
132	Pajor Jozefin áll. el. isk. tanítónő	Baja	1911
133	Parcsetich Mihály nyug. tanító	Zombor	1904
134	Pataj Iza polg. isk. igazgató	Obecse	1911
135	Palánka község közönsége	Palánka	1899
136	Pártos Gyula műépítész	Budapest	1884
137	Dr. Pastrovits Iván ügyvéd	Zombor	1909
138	Dr. Pavlovits Momir orvos	Szenttamás	1899
139	Dr. Pertschy Ferencz nyug. főörzsorvos	Szentfülöp	1909
140	Piros község közönsége	Piros	1902
141	Piukovich József nagybirtokos	Szabadka	1199
142	Pósfai János áll. isk. igazgató	Szilágyi	1911
143	Dr. Poór Béla ügyész	Zombor	1911
144	Dr. Radich Tihamér ügyvéd	Bezdán	1911
145	Raisz Lajos takarékpénztári főkönyvelő	Zombor	1898

Folyó sz.	A társulati tag neve és állása	Lakóhelye	Mikor lett a társulat tagjává
146	Dr. Récesey Ede ügyvéd	Kula	1899
147	Regőcze község közönsége	Regőcze	1899
148	Rozovits György áll. el. isk. tanító	Apatin	1911
149	Sigmond Göntér jegyző	Ósóvé	1884
150	Schlachter Jenő áll. tanító	Borsa, Marmaros-m.	1908
151	Schwarz Agnes áll. ell. isk. tanítónő	Baja	1911
152	Szauerborn Károly földbirtokos	Zombor	1908
153	Szántó Izidor polg. isk. tanító	Zombor	1911
154	Széchényi József földbirtokos	Zombor	1884
155	Dr. Széchényi Tamás főszolgabíró	Zsablya	1899
156	Szedressy Károly jegyző	Felsőszentiván	1899
157	Szentiványi Gyula	Bács	1907
158	Szevera János főgimn. tanár	Ujverbász	1907
159	Szélíg Ferenc áll. el. isk. tanító	Baja	1911
160	Szikes Ignác	Bácsfeketehegy	1907
161	Szilbács község közönsége	Szilbács	1899
162	Szilágyi Mór ügyvéd	Zombor	1884
163	Szommer József jegyző	Bácsalmás	1899
164	Szond község közönsége	Szond	1902
165	Sztapár község közönsége	Sztapár	1902
166	Dr. Szucsics Sándor r. k. plébános	Csávoly	1899
167	Ifj. Szutrély Lipót takpénztári igazgató	Baja	1899
168	Szentfülöp község közönsége	Szentfülöp	1899
169	Tárczay Dezső főszolgabíró	Zombor	1900
170	Temerin község közönsége	Temerin	1902
171	Tipka Antal főgimnáziumi tanár	Szabadka	1884
172	Tiszaistvánfalva közönsége	Tiszaistvánfalva	1902
173	Tiszakálmánfalva közönsége	Tiszakálmánfalva	1900
174	Topolya község közönsége	Topolya	1899
175	Tomcsányi Mária áll. el. isk. tanítónő	Baja	1911
176	Torzsa község közönsége	Torzsa	1900
177	Trilsam Márton áll. el. isk. tanító	Apatin	1911
178	Tripolszky Béla jegyző	Bács	1890
179	Tumbász István r. k. plébános	Vajszka	1899
180	Turnovszky Rudolf r. k. plébános	Bácsordas	1899
181	Dr. Tóth Árvai Márk orvos	Kishegyes	1907
182	Tóth Sándor ref. lelkész	Bácsfeketehegy	1907
183	Ujfutak község közönsége	Ujfutak	1902
184	Ujhelyi Géza áll. el. isk. tanító	Baja	1911
185	Urszentiván község közönsége	Urszentiván	1902
186	Ujsóvé község közönsége	Ujsóvé	1902
187	Ujverbászi kaszinó egyesület	Ujverbász	1899

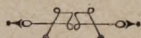
Folyó sz.	A társulati tag neve és állása	Lakóhelye	Mikor lett a társulat tagjává
188	Dr. Valibora Ágoston kanonok	Kalocsa	1885
189	Valkó Ferenc kántortanító	Hercegszántó	1908
190	Városy Károly jószágigazgató	Budapest, Lónyai-u. 11.	1902
191	Városi könyvtár	Zombor	1894
192	Vermes Béla nagybirtokos	Szabadka	1899
193	Vértesi Károly ügyvéd	Zombor	1903
194	Vojnits Dániel r. k. apát plébános	Baja	1899
195	I j. Vojnits István főispán	Zombor	1899
196	Ifj. Vojnits István (Gábris fia) nagybirt.	Szabadka	1899
197	Vojnits József nagybirtokos	Szabadka	1898
198	Vuits János földbirtokos	Zenta	1912
199	Vuits György nagybirtokos	Zenta	1894
200	Vujevich Alajos takarékp. tisztviselő	Zombor	1894
201	Wahl Ignác áll. el. isk. tanító	Apatin	1911
202	Wamoscher Andor	Kácsfalu	1908
203	Wamoscher Károly	Monostorszeg	1908
204	Weidinger Lajos kereskedő	Zombor	1898
205	Wissinger Richárd járási állatorvos	Hódság	1902
206	Zákó Milán ny. főispán	Budapest	1899
207	Dr. Zákó István közjegyző	Pancsova	1899
208	Zsigmond Gyula jegyző	Piros	1899
209	Zsupánszky Lyubomir ny. jegyző	Oszivác	1899

Tiszteletbeli tag	.	.	.	6.
Álaptó tag	.	.	.	45.
Működő tag	.	.	.	33.
Pártoló tag	.	.	.	209.
Összesen				293.

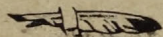

Tartalom:

	Lap.
Kozma László elnöki megnyitó beszéde a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat 1912. évi április 28.-iki közgyűlésén	3.
Cziráky Gyula. (1867—1912.) Irta Gubitza Kálmán	7.
Zenta bevétele 1849-ben. Irta Dudás Andor	11.
A bácskai kamarai puszták állapota és betelepítése 1763-ban. (II. rész.) Közli: Iványi István	17.
Vegyesek :	
Zombori honfoglaláskori lovas sirlelet. Közli: Gubitza Kálmán	27.
Régiséggyűjtés Bácskában 1889-ben. Közli: T.	28.
Társulati ügyek :	
a) Titkári jelentés	30.
b) Muzeumőri jelentés	32.
c) Pénztári kimutatás az 1911. évről	37.
d) Költségvetés az 1912. évre	38.
e) Jegyzőkönyv	38.
A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat tagjainak névsora 1912. évre	40.

A
BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,

TITKÁR.

XXVIII. ÉVFOLYAM. II. FÜZET.

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA CÉG KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL

1912.

Tájékoztató.

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1883-ban alakult azon czélból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában művelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történelem- és régiségkedvelő, férfi vagy nő, aki ez iránt szándékát az egyik elnöknél vagy a titkárnál írásban személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 6 korona tagsági díjat fizet. A kötelezettség három évre szól. A ki ennek leteltével kilépését a titkárnál írásban be nem jelenti, annak kötelezettsége további három évre is megmarad.

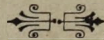
Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot célja elérésében, s felolvasásra illetőleg az Évkönyvben való közléste munkálatokat küldenek be. A működő tagok tagsági díjat nem fizetnek.

Alapító tag az, a ki egzszermindenkorra legalább 100 korona alapítvánnyal járul e társulat céljai előmozdításához.

A társulat minden rendű tagja fel van jogosítva az őt megillető társulati címek használhatására.

Kérjük t. tagtársainkat, hogy a társulatot, vagy az Évkönyvet illető bármely ügyben (hiányzó Évkönyv, hibás címzés, lakás- vagy névváltoztatás stb.) a titkárhoz fordulni szíveskedjenek.

Évkönyveinknek meglevő példányai évfolyamonként 6 koronájával megrendelhetők a titkárnál.

A társulat tisztikara :

Elnök : Kozma László Zombor.

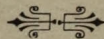
Alelnök : Latinovits Géza Budapest.

Titkár : Trencsény Károly Zombor.

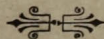
Ügyész : dr. Grüner Samu Zombor.

Múzeumőr : Gubitza Kálmán, Monostorszeg.

Pénztáros : Buday Gergely Zombor.

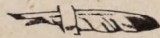

A társulat helyisége : Zombor, vármegyeház, II. emele.

A

BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,

TITKÁR.

XXVIII. ÉVFOLYAM, II. FÜZET.

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA CÉG KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL
1912.

A zombori Rákóczi-szobor.

II. Rákóczi Ferenc.

Ünnepi beszéd.¹⁾

Mondta: dr. Márki Sándor, egyetemi tanár, a Magy. Tud. Akad. rendes tagja.

Az isteni gondviselés 1703-ban II. Rákóczi Ferencet küldte a puszta hazába, hogy azt fegyverre és szabadságra szólítsa. „És — ahogy Rákóczi maga írja — meghallá ezt a szózatot az ország minden népe. A nemes szivek lángolni kezdtek a szabadság nevére és fegyvert ragadtak annak visszavivására.“

Lángolni kezdtek, fegyvert ragadtak Bács- és Bodrog vármegyékben is, amelyek pedig a török uralom alól csak négy esztendővel azelőtt kerültek vissza édes anyjukhoz, Magyarországhoz. Néptelenül, elvadulva kerültek vissza. Bodrog vármegye úgy elpusztult, hogy sokáig azt sem tudták, hol feküdt, meddig terjedtek a határai. A Bácskának majdnem kétszázzezernyi magyar lakosságából egy-kétezer jóformán csak hirmondónak maradt meg. Az sem lelé honját a hazában, mert „más faj állott a kihunyt helyére.“ A kormány törökországi menekülteket telepített le a Duna és a Tisza mellé: Palánkától Titelig, Zsablyától Martonosig, sőt Szabadkán és Zomborban is; és a határok őrizetére kötelezte őket. Ezek a bujdosók három-négy év alatt hogyan érthették, hogyan szerethették volna meg a magyarokat, akiktől őket katonai szolgálatuk természete is elválasztotta? A Bácska ingoványai, lápjai, nádasai, mocsarai közül hogyan ne vágyódtak volna

¹⁾ A szerző szives engedelmével közöljük az Emléklapok-ból.

vissza hazájokba, ha az egyszer ismét fölszabadul a török uralma alól?

A maroknyi magyarság hazája azonban ez a föld volt, mely a majdnem kétszázados pusztulás következtében paragon hevert, vagy mocsarakba fuladt. De mégis csak ez az a föld, melyen apáik vére annyiszor folyt; egy ezredév ehhez csatolt minden szent nevet. Itt hordozák a szabadság véres zászlait; legjobbjaik a hosszú harc alatt itt hulltak el. S megfogyva bár, de törve nem: készen álltak ők is, hogy őseiknek soha be nem fejezhető munkáját folytassák. A magyar vér főispánjuknak, gróf Széchenyi Pál kalocsai érseknek is azt sugalta, hogy Rákóczi fölkelése a legjobb alkalom az ősi szabadság helyreállítására. A királynak Széchenyi őszintén megírta, hogy a nép azért kelt föl, mert — közhit szerint — a király megszegte esküjét, megszegte a törvényeket és a kiváltságokat, mindenben az idegeneket pártolta, a nemzetet idegen célokra s nem a hon védelmére adóztatta meg, a töröktől visszafoglalt jószágokat nem a magyaroknak adta vissza, hanem idegeneknek ajándékozta el. Figyelmeztette a királyt, hogy a magyarok nem alattvalók, nem hűbéresek, hanem egy szabad állam tagjai. Nem is kötelesek tehát, hogy a király lába elé tegyék le fegyvereiket, amelyeket törvényeik és szabadságaik védelmére ragadtak kezökbe. Széchenyi Pál érsek és bácsi főispán azonban nemesak a szabadság barátja, hanem a béke apostola is volt. Mindakettőre gondolt, mikor — a király és a nemzet kibékítésén fáradozva — szentmise-áldozata közben a nép arra kérte Isten:

„Áldd meg országunkat, mi magyar hazánkat, —
Vezéreljed jóra a mi királyunkat.“

Széchenyi mindvégig is hive maradt a királynak, azonban gróf Tournon János, a szomszédos Bodrog vármegye főispánja és Thököly Imre sógora, utóbb Rákóczinak velencei és párisi követe lett.

Egyikök sem élt a maga vármegyéjében, a mai Bács-Bodrog területén, s így a szó szoros értelmében egyik sem lehetett az ottani magyarság vezetője. Ennek a magyarságnak vezetője a szabadság és a hazaszeretet érzete volt. Bács- és Bodrogvármegye fegyverfogható népét ez kalauzolta a solti táborba, ahol Rákóczi zászlai lobogtak. Nem féltette parányi vagyonát, ami pedig mindene volt; de féltette családját, melyen a császári határőrök boszut állhattak. Innen rájuk is vigyázhatott, a dunai révekre is; és Rákóczi valóban az ő segítségökkel gátolta meg, hogy a bácsmegyei határőrök Heister császári tábornagy dunántuli seregével egyesüljenek.

A fejedelem most azzal az elhatározással indult ellenök, hogy a nemzeti ügühöz való csatlakozásra kényszeríti őket. 1704. június 29.-én kocsira ültette a gyalogságot s azzal és a lovassággal váratlanul gyorsan termett Bács vára alatt, melyet a meglepett Fluck es. ezredes az első felszólításra feladott. Győzedelme jeléül Rákóczi innen július 4.-én kilenc zászlót küldött a solti táborba. Azután Titelre csapott, honnan 12.-én már sikereiről értesítette Thököly Imrét, a bujdosó fejedelmet.

Kurucai sokat szenvedtek a nyári forróságban, mert az izzó homokban naponkint 8—12 órai utat kellett tenniök, iható vizet pedig nem igen kaptak, mivel a Duna folyását nem követhették mindenütt. A fejedelem azonban szüntelenül tanította őket: milyen legyen a menetök, hogyan álljanak csatarendbe, miként szálljanak táborba. Egy-egy táborhelyre megérkezve, az öröket maga állította ki s éjfélíg sorra járta őket, hogy lássa, helyökön vannak-e, nincs-e hiba, mulasztás. Julius 19.-én már Martonos alatt állott, s másnap körülvette Szeged belvárosát, a palánkot. A roppant kimerültség következtében lázba esett és már súlyos beteg volt, mikor parancsot adott a palánk ostromára. A roham sikerült, a kurucok a várost bevették. Rákóczi tehát három hét alatt s így hallatlan gyorsasággal fejezte be a bácskai hadjáratot. De

néhány hét múlva már komolyan intette a levert határőröket, hogy szálljanak magukba, térjenek meg, szövetkezzenek vele a maguk és a magyarok jogainak visszaszerzésére és ő törvényes igazaikban megtartja őket. Ősz felé már örömmel hallotta, hogy vissza is tértek Zomborba és a szomszéd falvakba; szántanak, vetnek, gazdálkodnak, s megegyeztek a magyarokkal, hogy egyik a másik ellen többé sohase hadakozzék.

Szép reménye ugyan nem teljesült, de a fejedelem valóban mindent elkövetett az ellentétek elsimitására. „A végre kellene megegyeztetnünk szívünket — szolt a küzdelem végén is, — hogy mindnyájan, akik édes hazánk tagjai vagyunk, egyenlő szívvvel és elmével konkurrálnánk hazánk felháborodott sorsa lecsöndesítésében“. „Isten által kezünkbe vett közszabadságunknak régtől fogva óhajtott céljához közelgő nemzetséges (nemzeti) ügyünk — írta legdicsőségesebb napjaiban — felette megkívánja a sziveknek egybeégetődésük után az egyenlő mértékben való konszenzust; ugy, hogy vérünket s javunkat szomjazó ellenségünk kegyetlensége igáját másként nyakunkból ki nem vethetjük, hanem egybekapcsoló közönséges karokkal.“ Szövetségesének, Nagy Péter cárnak közbenjárását is kérte, hogy a határőröket megnyerje a magyar nemzet ügyének és őket Magyarország függetlenségének és szabadságának kivivására lelkesítse. Azonban, ahogy ő maga írta, a bécsiek a szabadságért harcolókat azzal akarták megtéveszteni, hogy az egyik ellen a másiknak fegyverével küzdöttek. Egyszer az egyiknek, másszor a másiknak kedveztek, a háboru végén pedig az egyiknek lábáról levett bilincseket a másikra verték. Ki nem látja — kérdezte — hogy Isten kegyelméből most más idők járnak? Ezekről az időktől nem a rabságnak más alakját, hanem a szabadságnak virágzását remélhetjük. Csakhogy verni kell a vasat, amig meleg s a verés munkájában mindenkinek részt kell vennie. De — tette hozzá — valamint a

hámorban nem mindenki verheti a vasat, hanem némelyek a fuvó alá tüzelnek, mások a szenet szitják s így vagy amugy egyébként foglalkoznak: a keresztény köztársaság műhelyében is egyenlő és közvetlen munkát vár mindazoktól, kik a szabadság drágakövét becsülni és használni akarják.

Rákóczi maga mondta, hogy önkényesen semmit sem tesz, politikai ügyekben nincs teljes hatalma. Saját trónusát, biborát csillogó nyomoruságnak tartotta, de magát, mint fejedelmet, olyan közszemélynek, aki a közjóra köteles ügyelni, nem saját hajlandóságaira. A háborut és az emberi vér kioltását utálta, de kötelességének tartotta, hogy nemzetét a szolgaságból kiszabadítsa. A kormányzás bölcsességét abban találta, hogy 1. a fejedelem Istentől és az emberektől kérjen tanácsot; 2. igazságosan ítéljen; 3. legyen szívében szeretet, mert ez a leghivebb tanácsadó; 4. ne csupán saját lelkiismeretében és tulajdon eszében bizzék, mert csalódhatik; 5. mindabban, amit hivatalánál fogva tesz, legyen meg az Isten lelke; 6. a felebaráti szeretetet az igazság törvényei szerint ápolja; 7. minden hitfelekezetű alattvalójától vallásosságot követeljen; 8. legyen alázatos Isten előtt, de ő előtte is alázkodjanak meg alattvalói; 9. ne vesse meg méltósága külső diszét, mert ez a népet tiszteletre, engedelmességre, alázatra szoktatja; 10. legyen mindig készen a háborúra; 11. közjóra, közhaszonra gyűjtse a kincseket és 12. a közvagyonot érdem szerint osztogassa, hogy minden tisztviselője állásának megfelelő módon, de fényűzés és hivalkodás nélkül éljen.

A fejedelmeknek ezt a valóságos tizenkét táblás törvényét ő maga hozta és ő is tartotta meg leghivebben. Azért mondhatta, hogy ha az emberek tudnák, szívében mit érez, talán sokat nem találnának rossznak, ami annak látszik. Az ő szívét egészen betöltötte a szeretet, amely szenvedelmeinek megfélemezésére szoktatta. Nem vágyott a nemzeten való uralkodásra; hazájának csak első polgára akart lenni.

Hiában keresett ebben a mérsékletben önmaga iránt való szeretetet, hiúságot; hiában intett arra, hogy majdan akárki írja meg tettei történetét, e miatt ne magasztalja. A historikus, aki belemélyed az ő lelkének világába, őt mégis azok közé sorolja, akiket — saját mondása szerint — az ókorban emlékekkel magasztaltak, a történelemben dicsérettel halmoztak el.

Látta ő az ágyuk füstfellegén keresztül is a jövő szabado, független, gazdag Magyarország körvonalait, amiket biztos kézzel rajzolt maga elé. Kormányzásának nagy jelentősége éppen abban áll, hogy jól kigondolt terv alapján fogott az új Magyarország kiépítéséhez.

Az európai eszmék neki is olyan jellegzetesen nemzeti alakban kellettek, mint nagy kortársai közül pl. Péter cárnak, vagy — valamivel később — I. Frigyes Vilmos porosz királynak. Független, központi, felelős kormányt akart teremteni. A törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás nem lehetett nemzetibb a réginél, de rajta volt, hogy alkalmasabb legyen a javítások, reformok befogadására. A had-, pénz- és külügyeknek vissza kellett nyerniök két század előtti függetlenségöket és nemzeti iránzatukat. Mulhatatlanul valószínű akarta a gazdasági önállóságot s Magyarországot felszabadítani Ausztriának s egyáltalán a külföldnek gazdasági gyámkodása alól. Együttjárt ez a népesedés emelésével — hiszen akkor az egész országnak csak négyannyi lakosa volt, mint most Bács-Bodrog vármegyének egymagának — s vele járt a zilált társadalom rendezése is. Rákóczi szemében az egyház, iskola, tudomány, művészet ügyeinek s a nemzeti állam érdekeinek szoros összekapcsolása, mint politikai feladat is, az elsőrangúak közé tartozott.

Tetteiből, szándékaiból látszik, milyenné akarta tenni Magyarországot. Kormányzatának egész rendszeréből tűnik ki lelkének nagysága, gondolkodásának mélysége, jellemének nemessége, akaratának szilárdsága, munkájának folytonos-

sága, figyelmének osztatlansága, tudásának sokfélesége és egyéniségének sok egyéb tulajdonsága, ami egy államférfiut nemzetének áldott nagyságai közé emelhet. Erős, meggondolt, tapintatos kormányának köszönhető, hogy csatavesztései mellett is nemzetét nyolc esztendei szivós küzdelemre lelkesíthette.

Érdeme, hogy gyökeresen leszámolt azzal a nehézséggel, amelyet az uralkodóháznak és Ausztriának a magyar közjoghoz való viszonyában talált s egész erejével a nemzet természetes tehetségeinek kifejtéséhez látott. Mert — ugymond — „szánta ezt a hajdan oly szépen virágzott nemzetet, hogy nem pallérozhatta ki azokat a szép és nagy tulajdonságokat, melyekkel született.“ Fejedelmi székét tehát — udvarnagya, Vay Ádám, „a legbölcsebb magyar szerint — „nem ugy ékesítette föl, mint király, hanem mint hazánk atyja, mint eleven képe ama hires Korvinusnak“, Mátyás királynak. Vallotta, hogy „nincsen uralkodás, hanem csak csalárd buzgóság által megvakított köznépen“; de „megtörténhetik, hogy ez a pártos nemzet dicsőséges lesz.“

Ez volt kormányának végső célja.

Régi alapon akart új Magyarországot. Közjogi tekintetben csakugyan nem újított, hanem csak a régi végzéseket elevenítette föl. Hitte, hogy az igazgatásnak minden formáját össze lehet zavarni, meg lehet bolygatni külső hatalmak beavatkozásával, viharok, tévelygések támasztásával. Ezzel szemben azt a belső hatalmat akarta izmosítani, amelynek vezére az ország és a törvény. Már ezért is helytelenül ítélik meg, akik vezérlő fejedelemségében csak a külföldi segítség után való kapkodást látják. Képzelődéseben, okoskodásában ő a másiknak, a belső hatalomnak sugallatát követte.

Azonban egy egész századig gyászban ül fejedelmünk, vezérünk magyarja. A génusz titkon borong a konstantinápolyi néma hant felett, hol lángoló szív és honszeretet

áldozta fel életét. De érik hű, nemes boszuja, mely forr, olvad és tiszta lesz. Eléri célját: villámként csap, villámként sujt; tűzre, lángra kél s honfiu, honleány nem fél, nem remeg. Halni, győzni megy a vér szent mezejére. Homlokát veszedelmek körítik, de keblében erő forr. A győzelem, mint ár, rohan kelettől nyugatig: a lándzsa zug, a lobogót szellők lengetik.

És amit Kölcsey óhajtva sejtett, Rákóczi vádló képe márciusban lángra gyújtá ezt a népet. A Rákóczi-induló a honvédek harcái riadója lett s vérforraló hangjai mellett diadalokat arattak. Mert hiszen

„Rákóczi nevére vitéz ki ne lenne,
Halálba utána bátran ki ne menne?“

Annak a jelenetnek, mikor Klimiecben a szegény orosz és magyar jobbágyok leborulnak a Lengyelországból bejövő Rákóczi előtt, ki szabadságot, hazaszeretetet hirdet nekik, — csak egyetlenegy párja van az újabb magyar történelemben: Kossuth ceglédi beszéde, amely egyszerre 12,000 honvédet állít talpra. Azt a hatást, melyet Rákóczi a sárospataki országgyűlésen ért el, amikor beszédére a rendek életöket és véröket ajánlották a hazáért, a híres pozsonyi jelenetnél jobban még csak egy ember közelítette meg: Kossuth, aki 200,000 embert kérvén a haza védelmére, valamennyi képviselő esküire emelte kezét és ugy kiáltotta: „Megadjuk!“ Caius Mucius szavait másfél század alatt csak két ember ismételhette ugy, hogy szavaik és cselekedeteik közt az elszakíthatatlan kapcsolat meglegyen. Rákóczi a függetlenségi nyilatkozat kimondása előtt egy nappal és Kossuth a nyilatkozat napján. A bácskai költő, Hiador, valóban Rákóczival mérte össze:

„Szónok, kitől a zsarnok vére fagy,
Rákóczi égből kitört lelke vagy!“

„Rákóczi lelke!“ — sóhajtottak a konstantinápolyi szent sir őrei, mikor a dicsőséges hamvakat átadták a hazai föld

édes nyugalmanak. — „Rákóczi lelke! Ki irná le a te szépségedet? Ki adna nevet annak a hatalmas érzelemnek, amelyből erőt merítettél?!“

Ezt a hatalmas érzelmet, a hazaszeretetet érzését látjuk megtestesíve abban a szoborban, melyet az irodalmi társulatnak lelkes fölhívásán felbuzdult hazafias közönség támogatásával egy Istentől megáldott és Rákóczi lelkével megtelt művész alkotott.

Olyan érzéssel tekintünk föl erre a műre, mint a Mátyás király korabeli magyar költő Szent László szobrára, melyet föltettek a magas köszálra, ahol fénylik mint nap, ragyog mint arany: nem elégszik senki reá nézni. És reá illenek a Szent Lászlóról irt régi magyar versek:

„Te arcul teljes, szép piros valál,
Tekintettedben embereknél kedvesb,
Beszédedben ékes, karodban erős,
— — Tagodban ékes, termetedben diszes,
— — Testedben tiszta, lelkedben fényes,
Szivedben bátor, miként vad oroszlán.“

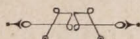
Csakhogy ő nem rózsákat, hanem töviseket fűzött koronájába, mely feje fölött a szentek glóriája gyanánt ragyog. Rákóczi valóban a mi „hazánk szentje, szabadság vezére, sötét éjben fényes csillagunk, kinek emlékére lángolnak és sirva fakadunk.“

Valaha félelmetes üstökös gyanánt jelent meg ennek a vármegyének egén s harcot, háborút hirdetett mindenkinek, aki szembeszáll a hazával. Sötét éjben ma mint fényes csillag ontja sugarát erre a szoborra, erre a városra és biztos irányt mutat magyarnak, szerbnek, mindenkinek, hogyan szeresse a hazát. Hajdanában farkasbőrös kurucaival Rákóczi karddal a kezében hódoltatta ezt a vidéket. Most, amikor lerázott mindent, ami benne földi s egy éltető eszmévé finomult, ez a vidék önként hódol neki; s kik hajdan idegen hatalom alatt éltek: Zomborban, Szegeden, Nagykikindán majdnem egyidő-

ben dicsőítik szoborral őt és azt az eszmét, amely benne testet öltött: a hazaszeretetet.

Nagy tanulság és mélyen megindító jelenet ez. Abban a népben, mely a dicsőt így magasztalja, az életre igazán van hit, jog és erő.

Zombor sz. kir. városa legyen mindörökké büszke arra, hogy itt emelkedik első monumentális szobra a dicsőséges fejedelemnek, minden hazafias érzés legtisztább megtestesülésének. Őrizze is meg ezt a remekművet, amely valóban „drága kincse népünknek, nagy öröme szívünknek.“ De még ennél is jobban őrizze meg s vesse mélyen a szívébe Rákóczinak azt a gyönyörű intelmét, hogy „Veszszén oda mindenünk, csak hazánk kincse, a szabadság éljen örökké!“

Abácskai kamarai puszták állapota és betelepítése 1763-ban.

(Cothmann Antal m. kir. udvari kamarai tanácsosnak jelentése.)

— Az eredetiből fordította **Iványi István.** —

III.

Erre utamat Szeged felé oly sietséggel folytattam, hogy az ut felében uyilt mezőben váltott lovakon még az nap Szegedre érkeztem.

[Szegedről Makóra s innen tovább utazott a Maros mentében Becsére (értsd: Pécskára) és Aradra¹⁾; innen a kamaraelnöktől felszólítva visszatért s július 15-én a temesi Bánságon át a bácsi kerületbe sietett vissza, úgy, hogy július 17-én reggel már Kulára érkezett és itt a tiszttartóhoz szállott.]

Minthogy tudtam, hogy Kula körül néhány nagyobb pusztá van, azért e napon csak a dülőfélben levő templo-

1) Ezen ut vármegyénket nem illeti, azért e helyen mellőzhetjük.

mocskát és a diszes sörfőző házat látogattam meg, másnapon, július 18-án a kulai tiszttartóval Veliki (Nagy-) Hegyes pusztára mentem ki. Ezen puszta bizonyos Raskovicz Dávidnak van bérbeadva évi 600 frtéért, talaja ugyan jó, hanem kissé magas; úgy, hogy csak a völgyekben lehet vízhez jutni. Terjedelme különben elég nagy, és majdnem az egész puszta hosszában egy völgy húzódik át, amelyben és amely körül igen termékeny kaszálók vannak. S jóllehet erdőtől igen távol esik, mégis nem látszik alkalmatlannak a betelepítésre, már azért is, mert Kulától Szt.-Mária és Szeged felé az új magyar Topolya falun kívül egy lakott hely sincsen; s ezen Veliki-Hegyes puszta a Kula és Topolya közötti utnak éppen közepében van. Azért alázatos véleményem az, hogy ha majd egykor a telepítésre még alkalmasabb pusztákra elegendő lakosság lesz szétosztva, ezen pusztán is új falu telepíttessék s pedig a topolyai utnak éppen közepében. — Veliki-Hegyesből Mali- (kis) Hegyes pusztára mentem át, amely avval határos és Bogdanovics Mihály és Lázár újvidéki polgároknak évi 500 frtéért van ez évben bérbe adva. Fekvésére és minőségére e puszta az előbbivel mindenben egyenlő, terjedelme azonban neve után ítélve kisebbnek látszik. Ezt is be lehet telepíteni, azonban nem oly sürgetős; mert minden köztől távol van. A munkába veendő felmérés fogja kitüntetni, mennyi sessiót foglalhat magába az egyik és a másik puszta.

Következő napon, július 19-én az említett kulai tiszttartóval korán reggel Bresztovác pusztára hajtottunk, amely felerészben a nem régen telepített Keresztur falunak a septima és 146 frt 50 den.-ért van bérbe adva. Azt vettem észre, hogy ezen puszta alacsonyabb fekvése mellett egyedül a tűzifától eltekintve, a telepítésre szükséges minden egyéb feltételnek megfelel; mert elég terjedelmes s igen termékeny talajjal és jó vízzel bír. Csak azon kétségem van még, vajjon az új Keresztur, amely igen sok görög egyesült vallásu

ruthennel van betelepítve és a kincstárnak igen gazdag dézsmát és az egész bácsi kerületben talán a legnagyobb koresma-jövedelmet adja (1762-ben az itten kimért bor, sör és pálinkáért 3241 frt 36 kr. jövedelem volt), a neki bérbe adott fél pusztát nélkülözheti-e vagy nem? Ezt pedig előbb nem lehet tudni, míg a kereszturi terület ezen falunak kibérelt Megyes pusztával együtt és ezen Bresztovác puszta is felméretik, és ezen területek térfogata ismeretes lesz.

Bresztovác pusztáról a vele határos Birvala pusztára mentünk által, amely minőségre az előbbivel mindenben egyenlő, terjedelemre pedig, amint nekem látszott, kissé nagyobb. Minthogy azonban ezen puszta a veprováci új telepnek a septimán kívül évi 450 frtéért van bérbe adva, és ezen falu, mint alább következik, már nagyon népes: azért e pusztát véleményem szerint addig kell a falunak meghagyni, míg a mérnöki felvétel ki nem deríti, vajjon az fölösleges-e vagy nem?

Birvala pusztáról az említett Veprovác községbe mentem. Ez csak három év óta magyar és szláv néppel annyira van megszállva, hogy már 130 ház van itten; azért is saját területek nem volt elég és Birvala pusztát is át kellett nekik engedni; s reményem, hogy ha majd a felmérés után az derül ki, hogy e két terület nagyobb számú lakosságot is képes befogadni, az is könnyen lesz szereshető. Egyébiránt e községnek már saját lelkésze van, a templom azonban kicsike és csak vert falakból van készítve úgy, hogy annak idejében majd itt is nagyobb templomot kell építeni.

Veprovából a fenemlített Megyes pusztára mentem; de minthogy ennek csak egy részén mentem át s ez az említett Keresztur falunak elkerülhetetlenül szükséges, különben is betelepítésre nem alkalmas; elég legyen erről csak annyit említeni, hogy az előbb felsorolt földekkel egyenlő fekvése és földminősége van.

Innen Filipova új falun által Bresztovác falura hajtattam,

amelyet görög szertartásu rácok laknak, akik legnagyobb-részt igen jól megélhetnek; mert saját területökön kívül Alsó-Gákova pusztát és a Katalin nevű dűlőt, sőt még Prakája pusztának negyedrésztét is bérbe vették. — Innen a Katalin dűlőn át Sztapári falura mentem, amely csak 12 évvel ezelőtt rác lakossággal telepítettett. S minthogy ezen új helység az egyedüli rác falu, amelynek rendezett utcái és sorban épült házai vannak: az egész bácsi kerületben nincsen több ilyen szép rác falu, de országos és földesuri jövedelmek dolgában is a zombori kerületben párját ritkítja. S jólehet e falu határa nem igen termékeny; minthogy azonban a lakosság ezenkívül a nagy lélekszám miatt Oblitza és Preradvith pusztákat is bérben tartja, mind magok, mind marhájok eltartására elegendő földbirtokkal vannak ellátva.

Sztapárból Oblitza pusztán át Zomborra folytattam utamat. Oblitzát mint említém, a sztapáriak bérelték ki a nónán és dézsmán kívül évi 140 frtért; területe nem igen nagy, de a sztapárinál termékenyebb, és betelepítésre nem szánható, mert a sztapáriaknak, ameddig annyian e faluban vannak, okvetetlenül szükségök van reá.

Következő napon jul. 20-án Zomborból Kupuszinán át Apatinba tértem vissza. Kupuszina 11 évvel ezelőtt magyarokkal, tótokkal (slavis) és dalmatákkal (dalmatis) telepítettett, van temploma és saját lelkésze. S jólehet e falu határa a Duna és mocsárok közt terülvén el, igen gyakran előntésnek van kitéve és a vizek által nagyon meg van szűkítve; mégis annyi nép tódult már oda, hogy a falu összes határa mégis alig elégséges mindnyájokat eltartani, ellátni (jólehet a falu területéhez Kis-Bresztovác pusztá Runyanin kis pusztával és Aranyos kis pusztának egy részével hozzátartozott.) Minthogy azonban nincsen mód arra, hogy nekik nagyobb földterületet lehessen adni, s ők sorsukkal meg vannak elégedve: csak ezen földeknek háborítatlan birtokában kell őket

hagyni és csak a bozótnak szorgalmasabb irtására buzdítani, amely a határnak egy részét még ellepi.

Jul. 20-án Apatinba visszaérkezve, minthogy már Pószonyba kellett felutaznom, elvégeztem még mindazt, amit távozásom előtt elrendezni s elintézni kellett. S minthogy elutazásom előtt mindazon helyeket, ahová új telepedőket küldöttem, még egyszer meglátogatni szándékoztam, felkértem Redl tanácsos és adminisztrátor urat, hogy jul. 22-én éjjelre Doroszlóra jöjjön s innen velem az illető helyeket bejárni sziveskedjék. Én azalatt, jul. 21-én, az Apatinban lakó összes ez évi új telepedőket összehívtam, s miután némelyeknek a még szükséges pénzsegélyt megadtam, mindnyájukat figyelmeztettem, hogy Istent mindig szem előtt tartván, az uradalomnak és ennek fölējök helyezett tisztviselőinek az illető tiszteletet megadván, mind az Isten áldását, mind az uradalmi segélyét annál biztosabban fogják tapasztalni s serény munkálkodásuk bőséges jutalmát várhatják.

Szabad legyen már e helyen Apatin várost is, amelyben oly sokáig állomást tartottam, leírnom. Ezen csinos város csak 13 évvel ezelőtt kezdetett a mélt. gróf és jelenlegi kamarai elnök kegyes rendeletére telepíttetni. Minthogy ennek területén azelőtt Buksinovács híres rablófészek volt, az elnök ur rendeletére más új német falut, Apatint kellett ide telepíteni és az által a buksinováciakat nyomról-nyomra szorítani, hogy innen a nekik kirendelt fenemlített Sztapári pusztára költözzenek át. Minthogy azonban Apatin határa nemcsak igen termékeny, a Duna mellett fekszik és jó legelővel, valamint erdőkkel is jól el van látva: rövid idő alatt annyi nép is tódult ide, hogy most már 500-nál is több háza van. S minthogy a kincstár költségein itt diszes templom és kényelmes paplak is épült; ezen különben is vallásos érzelmű nép a plebános ellátására annyit adózott, hogy az mindig két káplánt is tarthat és kell is tartania. S minthogy a jelenlegi plebános igen buzgó férfiú, be kell valla-

nom, hogy az itteni isteni tisztelet nagyobb városoknak is mintául szolgálhat.

Az ide telepedett sok nép között sok iparos is találkozott; a kir. kincstár e miatt néhány évvel ezelőtt kiváltóságokat eszközölt ki ezen helységnek, s így e falut mezővárossá tette. Minthogy azonban észrevettem, hogy az apatini határ annyi földmiveléssel foglalkozó lakosoknak éppen nem elegendő; másrészt ezen város felvirágzására szolgálna, ha több jobb tehetségű iparos vonathatnék ide és találna itt megélhetési módot: azért mindkét részre hasznosnak, sőt szükségesnek vélem, hogy a marhával jól ellátott földművelőkből néhányan más nagyobb határral biró helyekre, vagy újból telepítendő pusztákra menjenek s házaikat az új iparosoknak adják el. Az így felszabadult földek és rétek a többiek között osztathatnának szét könnyebb megélhetésökre és az iparosok is mesterségök után élhetnének.

Az iparosokat illetőleg, voltak itt már elegendő számban szabók, cipészek, lakatosok, kovácsok, bognárok, asztalosok, üvegesek, pintérek, takácsok, szijgyártók, kötelesek, harisnyakötők, sütők, kalaposok, kosárfonók, esztergályosok; ezekhez ezen évben is néhány más mellett még három sziléziai takács, egy timár, szappanyos, puskaműves és egy könyvkötő is járult. Ezen utóbbit minden szükségessel anynyira elláttam, hogy a falvak igényei szerint nemcsak könyvkötéssel, hanem könyvkereskedéssel is foglalkozhatik és tisztességesen megélhet. Néhány más jobb iparost azért hagytam itt hátra, hogy lassankint megerősödvén, idővel saját házakat vegyenek, s így Apatin egy igazi városnak képét nyerhesse.

Nem hallgathatom el az apatiniak azon kérelmét, melyet nemcsak ottlétemkor, hanem azóta is ismételték, mely szerint a magas kamarai tanács, amely oly diszes templom és paplak építése által e város diszítésére már annyit áldozott, még egy toronyórát is szerezni kegyeskedjék. Minthogy a városiak ezen kérelmek által azon kényelmen kívül, hogy az iparosok,

munkások s napszámosok az órát tudják, arra is törekszenek, hogy tűzvész elkerülése végett éjjeli őrköt is tarthassanak, akik e terjedelmes helységben az órákat kikiáltsák: azért a magas kamarai tanács kegyébe ajánlom e kérvényt.

Ezen mezővárosból jul. 22-én korán reggel elindulván, Uj-Szent-Ivánra mentem. Itt még egyszer megtekintettem az új épületeket és az új lakosoktól, — hozzájuk tartott intelmek után mint Ápatinban — elbuesuztam és estefelé Doroszlóig haladtam, ahonnan Redl tanácsos urral másnap reggel, jul. 23-án Báacson által Bukinra, jul. 24-én pedig Hodságon át Filipovára tértünk vissza s az új lakosságot szorgalomra és józanságra intettük. 25-én Veprovácon át Prekája pusztát látogatására mentünk ki, amely akkor egy negyedrészen Bresztovác falunak volt bérbeadva a termés hetedrésze és évi 75 frtért; a többi háromnegyedrésze Parcetics Miklós zombori tanácsnoknak volt évi 450 frtért kibérelve. Mint-hogy ezen pusztának mind szántásra, mind rétekre és legelőkre igen alkalmas földje van és jó vízzel is van ellátva: azért ez is annak idejében körülbelül 80 házból álló közepeszerű faluvá telepíthető, amelynek Zombor szab. kir. város közelsége miatt természetényei s áruai számára alkalmas piaca lesz. A bresztováciak emiatt nem szenvednek majd földekben hiányt, mert saját területükön kívül Gákova pusztát és Katalina dűlöt birják bérben. — Prekája pusztáról Szamatrovica pusztára jöttünk, amely minőségre nézve ugyan mindenben egyezik az előbbivel, de terjedelmére igen csekély. Most bizonyos sztapári lakosoknak, Vranarics Ivánnak és Jerkovics Arzennek van évi 350 frtért kibérelve. Az egész bácsi kerületben nincsen puszták, amely a terület nagyságához mérve oly sok haszonbért fizetne. Csekélyisége miatt egy legkisebb falura sem volna elégséges, azért telepítésre másképen nem alkalmazható, mint ha Prekája pusztát betelepítették, ennek népessége annyira szaporodnék, hogy ezen faluhoz még egy darab földet kellene adni, vagy ha a sztapáriaknak Prera-

dovics helyett engedtetnék át annak idejében; amely esetben ezen Szamatrovica pusztá mint közvetlen szomszéd az egyik vagy másik falu segítségére szolgálhat.

Szamatrovicáról Preradovics pusztára fordultunk, amely a termés hetedrészén kívül évi 400 frtért a Sztapáriaknak van bérbe adva, hanem e falutól nagyon távol esik. S mint-hogy ez mind szántásra, mind a legelésre és kaszálásra igen alkalmas földdel és mindenütt jó vízzel bír; a sztapáriaknak pedig az egész területre azért sincsen szükségök, mert — mint értesültem — bizonyos évi bérért állandóan idegen és dunántuli görögöknek sok marháját tartják itten; s ezen pusztá a többiek előtt annál is alkalmasabb volna, mert nemcsak közvetlenül a zombori határ mellett van, hanem mert ezen a Baja-Zombor-Péterváradí országút keresztül menne: azért alázattal azt vélem, hogy ezen pusztára mindenesetre falu volna telepítendő, ha a mérnöki felvételből kiderülne, hogy a sztapáriak anélkül is meglehetnek; ha pedig az derülne ki, hogy a sztapáriaknak ezen pusztának egy részére okvetetlenül szükségök van, lehetne talán ezen rész helyett az egész Szamatrovica pusztát nekik átengedni, s ennek dacára az egész Preradovics pusztát letelepítésre kitézni.

Innen végre este felé Zomborba visszaérve, a következő napon, jul. 26-án, Fuchs telepítési tisztartót nemcsak a K.) alatt mellékelt írott utasítással láttam el, hanem szóval is előadtam neki eszméimet és a telepítés körüli főbb teendőket. Azután a telepítési költségekre szolgáló pénzalapot adtam neki át, valamint azon összeget is, amely a földműveléshez szegődött porosz hadifoglyok jutalmazására szolgáló pénzből még kezeimben volt. Jobb tájékoztatás kedvéért a magam számadásait is közöltem vele. Egyéb dolgaimat is elvégezvén, jul. 27-én kezdtem utamat Zomborból Pozsonyba.

Ez utam alkalmával Redl kamarai tanácsos és jószágigazgató urral meglátogattam a telepítésre kitézött fennemlített

Brathievith és Gákova pusztákat és itt már nádat is láttunk összehordva és egyéb készüléteket építésre. Meglátogattuk azon földrészt is, amelyet Baka pusztából ezen két említett pusztához okvetetlenül csatolni kell. S miután Bezdán és Uj-Koluth helységeken, jul. 28-án pedig Csatalja falun át a bácsi kerületet elhagytam; ezen helyek és földrészeknek reám bízott megvizsgálását és az igazán fárasztó telepítés munkáját ezen évre befejeztem, főlebbvalóim kegyes intézkedésére bizván, vajjon kell-e és mikor? a többi földek vizsgálását is nagyobb nyugalommal folytatni.

S jóllehet a katonatelepedőknek a bekövetkezett béke folytán oly gyorsan és váratlanul beállott összecsődülése miatt, s minthogy azoknak elfogadása, beosztása, elhelyezése és utbaigazítása körül kivált az elején, egyedül és magánosan kellett mindent elintézniem, minden földterületek megtekintését s megvizsgálását is nem végezhettem be; minthogy mégis e bácsi kerületet már többször láttam, s különösen 1756-ban, amidőn mint kamarai kir. biztos voltam ide kiküldve, futólag majdnem minden helységet meglátogattam, s így a most megvizsgált pusztákon kívül mások is előttem igen ismereteseek: azért még néhány más pusztának leírását is, amelyek az én alázatos véleményem szerint telepítésre igen alkalmasak, véltem e helyen közlendőnek.

Az elsőrendű puszták egyike Kula pusztája, amely most Kliegl bátaszéki inspektornak évi 660 frtért van bérbeadva; mert az nemcsak a legtermékenyebb föld, kitünő kaszálóval és legelővel és jó vízzel ellátva; hanem egyszersmind oly terjedelmes, hogy könnyen befogadhat 200 családot is. S jóllehet erdőktől kissé távolabb fekszik, mégis az említett termékenysége miatt azon három előnynek örvend, hogy 1. a főut e pusztán megy át, 2. hogy Zombor várostól csak egy jó órányira van, s így természetményeit könnyen elérésithatja; végre 3. hogy a Telecskának nevezett emelkedett földháton, amely e pusztán heresztülhuzódik, szép szőlőket

is lehetne ültetni. Emellett van egy másik puszta, Kernyája, amelyben most az uradalmi marhának egy része tartatik. Ezen puszta a termékenységre és az előbb említett előnyökre nézve Kula pusztával egyezik, területére nézve pedig kisebbnek látszik; mégis ha az uradalmi marhára nem okvetlenül szükséges, itt is egy 150 családból álló falu könnyen megállhatna.

Ó-Morovica puszta most tényleg Vojnics Lukács és János és Rudics Tamás szentmáriai lakosoknak évi 505 frtért van bérbeadva; Szent-Mária városnak határa és Bacsier (értsd: Pacsér) puszta között van, amely utóbbival a fekvésre és talajra nézve majdnem teljesen egyenlő, területre azonban sokkal kisebb. S jóllehet némely helyen vízszükségben szenved, mégis a nagy völgyben, mely az egész pusztán áthúzódik, mindenütt jó vízzel s igen szép kaszálókkal dicsekedhetik; úgy, hogy ezen puszta is annak idejében a nála még szerencsésebbek után szintén telepíthető.

* * *

Ezekben bevégezvén a helységek és puszták fekvéséről s állapotáról naplószerűen vezetett alázatos jelentésemet; most, hogy a magas kamarai tanácsnak tudomása legyen arról, mily haladást tett a bácsi kerületben a telepítés ügye ezen évben: mellékelem L) alatt a részletes kimutatást, melyből kitűnik, hogy csak jan. 1-től jul. 15-ig önként s a kir. kincstár minden költsége nélkül 702 fej jött ezen kerületbe és telepedett itten le; egy másik M) alatt mellékelt kimutatás a kamarai tanács által ide küldött 726 egyénről szól. S így összesen 1428 fej telepedett meg ujabban a bácsi kerületben; ezekhez számítandók még mindazok, akik jul. 15. óta dec. végéig részint külső Ausztriából és a Reichból vándoroltak be, részint máshonnan a kamarai tanács által utasítottak ide, vagy akik maguk ezen ország más részeiből jöttek ide át.

Az O) alatt mellékelt kimutatásból kitűnik, hogy az

általam az elnök urnak indítványozott és általa kegyesen helybenhagyott nősülési jutalomnak azon eredménye volt, hogy jun. 1-től dec. végéig a bácsi kerületbe küldött nőtlen új telepedők közül már 54 megnősült. S minthogy a házasság nemcsak nem utolsó eszköze a telepítésnek, hanem az illetőket annál jobban a helyhez köti: alázatosan kérem, hogy a kamarai tanács kegyesen megengedni méltóztatnék, hogy ezen nősülési jutalom továbbra is kiadathassék nemcsak a nőtlen új jövevényeknek; hanem mindazoknak is, akik e kerületbe érkeztek napjától egy év lefolyása alatt egy szintén kamarai alattvaló hajadont elvesznek és e kerületben letelepednek.

Ezen alázatos felterjesztésem után még a telepítés ügyére és ezen bácsi kamarai kerületre vonatkozó némely észrevételt kellett csatolnom részint tudomásul vétel végett, részint pedig kegyes elhatározás és elintézés végett. S pedig

1. Az eddig mondottakból kitetszik, hogy a bácsi kerületben igen alkalmas és terjedelmes területek vannak, amelyek tömérdek sok új népet fogadhatnának be, csak arra kell törekedni, hogy elegendő számú népet a külső országokból be is lehessen édesgetni. Ezen teendő azonban sem reám ne bizassék, mint aki különben is nagyon el vagyok foglalva; sem maga a kamarai tanács ne végezze ezt, mert külső országokban és oly nagy távolságra eredménnyel nem működhetik; hanem valamely megbízható egyénre kellene azt bízni azon vidékekben, ahonnan a népet behozni elhatároztatik.

2. Minthogy minden puszták, amint említettem, 1765. évi szt. Györgyig még bérbe vannak adva, már most kellene meghatározni, mely puszták és mily sorba telepíttessenek meg ezen 1765. évben? hogy a bérlők már idejében 1764. évi szt. György körül figyelmeztethessenek, hogy marhájok számára más helyről gondoskodjanak. Azonban vigyáznunk kell, nehogy több pusztát tartsunk vissza, mint a mennyit betelepíteni remélhetünk, nehogy a telepedés nem sikerülvén,

a haszonbértől is meg legyünk fosztva. Alázatos nézetem szerint úgy kellene eljárni, hogy a betelepülő nép számát ismervén, a jövevények mindenekelőtt az új telepítvényekre vagy a telepítettnek kezdett helyekre, így Gákova pusztára is küldessenek oly számban, amennyien ott megélhetnek. Ezen helyek megtöltése után pedig (amint említettem) Szt.-Ivánból és Karavukovából a rácok Stanisithra, a magyarok pedig az említett Karavukovából Doroszlóra és Veprovácra vagy más magyar helyekre menjenek át. Ha ez megtörtént, Stanisith rácokkal, mindkét Karavukova és egész Szt.-Iván németekkel, Bacsér pusztája pedig magyarokkal telepíttessék. Továbbá ha ezen helyek megteltek, azután Pusztá-Kula pusztára németek, Gajdobra pusztára németek vagy magyarok tétessenek. Ha pedig az uradalmi marhaállomány vagy megszüntetnének vagy más helyre áttétetnék, akkor Krusevlye és Gákova pusztából valamint Kernyaja pusztából két szép falut lehetne alakítani, így Prekaja és Preradith pusztákból is más két középszerűt. Ha ez megvan, újra két falut lehetne telepíteni s pedig egyet Veliki-Hegyves pusztára, egy másikat kisebbet Ó-Morovica pusztára a szt.-Máriai határ felé.

Minthogy pedig 3. az 1764. év már közel van, és a pusztáknak már fennemlített bérbeadása miatt csak Gákova és Bratyevith puszták telepíthetők, és más telepítettnek kezdett helyekre is a terület nagyságához képest még több nép is tehető: azért ezen 1764. évben előzőleg oly intézkedéseket tartok szükségeseknek, hogy 1765. elején nemcsak elegendő épületfa és nád és vas szerszámok készletben legyenek, hanem hogy az asztalosok, lakatosok s üvegesek jó sok kaput, ablakot még tetőt is készítsenek, hogy aztán az új telepedők ezen már kész részleteket bizonyos határozott ár mellett megszerezhetvén, házaikat gyorsabban építhessék fel.

4. Ha a helységek a telepítésre ki vannak tűzve, ha intézkedés történt az oda telepítendő nép iránt, és az új építésekre is minden előkészület megtétetett; azt vélem,

hogy a jövődjő új falvakban más építési módot kell életbe léptetni. Mert eltekintve attól, hogy a mostani házak egy egész telkes gazda számára kissé szűkek; a kertek is hátulról úgy vannak egymáshoz kötve, hogy a gazdák, ha akarnak is, hátul nem csinálhatnak maguknak szérűket. Azért alázatos véleményem az, hogy jövőben az utcák tűzvész elkerülése végett is szélesebbre hagyassanak s pedig 25—30 ölnyre; a házak a rendezett utcák sorába építtessenek s 60 öl hosszúak s legalább 15 ölnyi szélesek legyenek s fűzfákkal legyenek körülültetve. Az utcák a gákovai terv szerint egyszerű kettős vagy hármas kereszt-alakban szabályoztassanak. S jóllehet ekképen a lakóhelyek nagyobb kiterjedése által a terület nagyobb része a helységre foglaltatik le, másrészt mégis haszon háramlik a lakosságra, amennyiben nagyobb kertjeikben, közvetlenül lakóházaik mellett lent, kendert, dohányt vagy török buzát (*triticum turcicum*) vagy más veteményt ültethetnek, vethetnek; azonkívül a tűzvész ellen is jobban védelmezhetik magukat.

5. Egy s pedig főakadálya a telepítésnek itten az, hogy ama helyek és puszták, melyek a Dunától kissé távolabbra esnek, mind az építő-, mind a tűzifának igen nagy szükségében szenvednek; jóllehet a bácsi kerületbe telepedő minden jövevénynek a kihirdetett királyi pátensek ingyen ígértek építőfát. Azért elkerülhetetlenül szükséges e hiányon minden uton-módon segíteni. E részben úgy lehet segíteni, ha elővigyázat mellett az alattvalóknak az uradalmi erdők némi haszonvétele engedtetnék, és ha a bélyei uradalomhoz tartozó némely dunai szigeten is mérsékelt évi haszonbér fejében hasonló történnék. Minthogy azonban ezen előnyben is csak néhány eme erdőkhez közelebb eső helység részesülhetne; igen szükséges lesz új erdők ültetéséről is gondoskodni. S minthogy ezeknek a Dunától kissé távolabbaknak és a puszták közepe táján kell lenniök, alázatos véleményem szerint (amint már előbb felemlítettem)

ily erdő ültetésére főleg Bacsér pusztát kell kitűzni és itt a kísérletet megtenni; mert ezen puszta oly terjedelmes, hogy egy jókora erdőn kívül idővel nevezetes falut is fogadhat magába. Ezen erdő ültetésére és más bácsi erdők fenntartására vonatkozó nézeteimet alább fogom előadni.

6. Hogy a telepítés minden országnak előnyére szolgál és hogy ott van a pénz is, ahol a nép van (ubi populus, ibi obulus) ezt nemcsak mi tudjuk, tudták azt elődeink is; s azért fölösleges annak hasznát és előnyeit e helyen felsorolnom. Azonban kamarai telepítésünk főteendőjét nemcsak az képezi, hogy minél nagyobb néptömeget édesgessünk a kamarai birtokokra; hanem hogy ezen új telepek megélhetéséről is kellően gondoskodjunk. — A bácsi kerület talaja, amint tapasztaltam, mindennemű földi terményben igen gazdag; de nincsen mód arra, hogy a föld bőséges termése illő áron el is adathassék. Mert egyik földmives a másiktól nem szokott gabonát vásárolni; oly iparosok pedig, akik a földmiveléssel nem foglalkoznak, e vidéken csak kevesen vannak. Azért a kamarai alattvalók termésüket oly áron kénytelenek eladni, amilyent a kereskedőknek azért adni tetszik. Nehogy tehát a nép tulnyomóan azon terméssel foglalkozzék, amelyet eladni nehezebb, arra törekedtem, hogy a különben fölös területnek egy része oly terményekre használtassék, melyekből nemcsak bőségünk nincsen, de amelyekről ez országban alig hallottunk is valamit. Felszólítottam az új telepedőket, akik között sziléziaiak is voltak, hogy a pirosító buzér (*rubea tinctorum*, németül közönségesen Røthe) és a festőcsülleng (*glastus*, németül Waide) termesztését kísértsék meg. Némelyek nem idegenkedtek ettől, hanem a termesztés módját nem ismerték; azért báró Neffzern Benedekhez fordultam, akinek uradalmában tudtommal ezen festőnövényeket termelik, s kértem, hogy nemcsak azok termelés módjával ismertessem meg, hanem az azt elősegítő utakkal-módokkal is. S ez a királyi szolgálat felvirágoztatása iránti buzgalmában az O) alatt mellékelt

levelében nemcsak kimerítő utasítást küldött, hanem egy gyakorlott s jártas emberét is el akarta küldeni, akinek közvetlen utmutatása mellett a dolgot azonnal el lehessen kezdeni. Minthogy pedig akkor a bácsi kerületből már el kellett távoznom, a dolog abbanmaradt; véleményem szerint azonban a kísérletet mindenesetre jó lesz megtenni.

7. Az uj telepedőknek más alkalmas életmódot is adhatni, ha e bácsi kerületben egyszerűbb és finomabb kenderszövet-készítési ipar hozatnék be. Észrevettem ugyanis, hogy némely helyen, különösen Hodságban oly minőségű és oly magas kender természetik, (Hodságban 13 lábnál is magasabbra nőtt, ami alig hihető!) úgy, hogy abból mindenféle szövet készülhet. Azért nemcsak ezen helyről, hanem más kamarai helységekből is elhivattam a takácsokat és velök a dolgot megbeszélvén, előadtam, hogy ha a próba jól sikerül, a vastagabb szövetből (Zwilch) évenként 5000 és még több rőfnek megvételére kötelezem magamat. Erre több kísérletet tettek, ezek azonban nem sikerültek, mert a fonal nagyon tömött volt. Minthogy azonban e hiba nem a földből, hanem a kevésbé jó elkészítésből eredettnek látszott, bizonyos törőgépet szereztem nekik, melyben a kender jól elkészíthetik; s az eredmény majd megmutatja, vajjon ama hibát ezzel megszüntethetjük-e? Ha az, amint reményelem, sikerül, sikerülni fognak ezen ipar iránti többi terveim is. Mert, mint-hogy e kamarai uradalomban oly sok német asszony van, aki a szövéshez ért, és már 100-nál is több különféle nemű takács található s ezek közt néhány igen ügyes sziléziai, akiknek Apatinban házakat és szerszámokat adattam: nem lehet kételkedni, hogy ezen ügy, ha csak kellő buzditásra és pártolásra talál, szép haladásnak fog örvendeni. Volnának még más iparágak is, melyeket egymásután hasonló eredménnyel lehetne és kellene behozni; nehogy azonban többféle kezdeményezés mellett könnyen egyik-másik dolog elhanyagoltassék, alázatos véleményem az, hogy különösen egy dolog iránt tegyünk

kísérletet, s csak ha ez sikerül, haladjunk tovább másra. Ha majd a szövés (flatura) kellően gyökeret vert az alattvalók között, könnyű lesz a többi iparágakat is behozni.

8. A takácsok és más iparosok kérelmet adtak be aziránt, hogy a magas kamarai tanács nekik céhbeli szabadalomlevelet kieszközölni kegyeskedjék; mert fiaikat és árvaikat és másokat, akik kívánják, mesterségökben oktatni szándékoznak. Azért, nehogy aztán a külső tartományokban kifogást tehesenek ellenök, midőn mint iparossegédek vándorolni mennek, ily szabadalmakra okvetetlen szükségök van. S a kir. Felség a magas kamarai tanács kegyes pártfogása mellett bizonyosan ingyen is fogja ezen privilegiumokat kiadatni ezen új népnek, amely az országnak is oly nagy hasznát előmozdítani ígérkezik. Ha pedig, a várakozáson kívül, a szokott díjakat mégis le kell fizetni, azt indítványozom, hogy minden céh és iparág egy közös privilegiumba foglaltassék és abba Apatin irassék a céhek főhelyéül. Ide egyéb iparosokon kívül már két jeles kőmives és ács-pallér is jelentkezett, akik itt akarnak letelepedni és mesterségöket folytatni. Ebből annál hamarabb azon eredményre is juthatunk, hogy (mint fentebb említettem) több mesterember fog Apatinba kíváncozni, s ezek helyett a földmivelők az ujonnan telepítendő pusztákra fognak kiköltözni.

9. Minthogy pedig a földmivelők ezen átköltözése nemcsak Apatin városnak, hanem magának a telepítés ügyének is nagy hasznára lesz, sőt szükséges is, ha minden ujonnan telepítendő helységben a régi telepedők az építés módját és a telepítés egyéb ügyeit és szükségzeit már igen jól ismerik: azért alázatosan azt vélem, hogy ilyeneket azzal is kellene a pusztákra édesgetni, hogy 3 éven át a kontribució (országos adó), az előfogatok adása és katonatartás alól, 1—2 éven át pedig mindennemű földesuri adózások alól felmentetnek. Nehogy azonban

10. azoknak kiköltözése által a benépesített helyek károsuljanak, köteleztessenek azok előbb vagy házukat eladni,

vagy pedig az utána járó terheket folytonosan viselni, míg el nem adják. Minthogy azonban

11. azt tapasztaltam, hogy a házak eladása körül különböző rendetlenségek történnek s különösen a jövevények nagyon rászédetnek; alázatosan azt vélem, hogy ilyféle eladások az uradalom tudtával történjenek, az illető helység jegyzője által egy arra szolgáló könyvbe bejegyeztessenek, a vételárból pedig minden frt után 3 kr. az uradalomnak adassék s ezen illeték valamely telepítési alapra fordíttassék.

12. Minthogy a szülők halála után azoknak háza és telkei az árvákra maradnak, ezek pedig felnőtt korukban ezen kamarai kerületben könnyen szerezhetnek maguknak ingyen is más fundusokat és építhetnek maguknak házat; s mint-hogy ezeknek hasznosabb ilynemű házakat és fundusokat inkább a többet ígérőknek eladni és a vételárt kamatra adni; továbbá az árvaügyek sokkal nagyobb figyelmet látszanak igényelni: azért meg kellene rendelni, hogy mindenütt ilyen esetben a legközelebbi rokonok s atyafiak jelenlétében a bíró, az esküdtek és a jegyző előtt az árvák ingatlan és a mindennapi használatra kevésbé szükséges ingó vagyona árverésen eladassék, a pénz az uradalom tudtával tisztességes gondnokok által törvényes kamat mellett biztos helyen elhelyeztessék, a fugyermek, mihelyt koruk és erejük megengedi, úgy a falusi iskolában, mint azon mesterségben is, amelyhez hajlamuk van, vagy amelyre tehetségeik alkalmasakká teszik, rendesen taníttassanak; a leánygyermek pedig az említett iparághoz (szövé) szükséges dolgokban nyerjenek oktatást, mignem talán elég erősek arra, hogy szolgálatba léphetnek. Az árvák vagyona vagy öröksége minden egyes községben mindjárt a szülők halála után külön árvakönyvbe jegyeztessék, hogy mindegyik árva, ha kellő korát elérte, azon könyvből láthassa, mit és hol kereshet atyai vagy anyai örökségéből.

13. A tanítók nagy hiányát is tapasztaltam a bácsi kerületben. A plébános urak maguknak vették a jogot, tanítókat

alkalmazni s csak azt kívánják tőlök, hogy valamicskét a zenéhez értsenek és az ő parancsaiknak engedelmeskedjenek, a többi hiányaikat — úgy látszik — nem veszik észre. Mint-hogy azonban az, aki maga is alig tud olvashatólag írni, vagy a számoláshoz nem ért, tanítványait sem taníthatja célszerűen: alázatos véleményem az, az uradalom erre is terjessze ki különös figyelmét, hogy a kamarai helységekre csak alkalmas tanítók alkalmaztassanak, ha talán a zenéhez nem értenek is, csak jóra való egyének legyenek és az íráshoz és számoláshoz jól értsenek.

14. Általában tapasztaltam, hogy német családokkal telepített majdnem minden új faluban oly nagy néptömeg gyűlt össze, hogy a nekik kitűzött földterület őket alig tart-hatja el, amint ez valószínűleg az apatini, hodsági és bukini határ felméréséből ki fog tűnni. S minthogy a németek isten áldásából rendszeresen sok gyermekkel bírnak és gazdaságukban is mindig jobban terjeszkednek, de családjuk és marhájuk arányában a maguk területén kell a szükséges megélhetési móddal birniok: alázatosan azt indítványozom, hogy ezentul ujonnan telepítendő pusztákra ne vétessenek fel többben, mint amennyi paraszt-szessziót azon pusztára a mérnök felvétele és kiszámítása szerint magában foglal. Ha kezdetben kissé több földet kaptak, annál hamarabb felszedhetik magukat marhájuk szaporodásából és megszaporozott családjuk számára is ugyan-azon községben találhatnak megélhetési módot.

15. Minthogy pedig eddig még nincsen elhatározva, mennyiből álljon a bácsi kamarai kerületben egy egész paraszt-szesszió: ezt is okvetetlenül el kellene döntení mind a telepítés szempontjából, mind egyéb magára az uradalomra nagyon hátrányos körülmények miatt. Mert a bácsi kerületben a földesuri adózások mint a földbér és az évi robotok nem-csak a Traun-féle, hanem a legutóbbi kegyes királyi sza-bályozásban is szessziók szerint vannak kivette; pedig ren-dezett szessziók itten nincsenek is, s azért azon adózások

nem is aszerint rovatnak le, hanem a földbér a népesség számától függetlenül bizonyos meghatározott évi bérösszeg alakjában szokott fizettetni. A rációk pedig, habár 5—6 család lakik is együtt (mint mondani szokták) egy kenyéren és emiatt 3—4 sessziót bir is, mégis csak egy sessziónak vétetik és a robotot együtt véve teljesítik, amennyit akár a legszegényebb is teljesíteni tartozik. Ha pedig a sessziók szabályoztatnak, ezek is mind a robotra, mind egyébre nézve a többivel egyformán tartoznak majd adózni. — S minthogy a felmért területek mérnöki számítására szükséges volt a sessziókra bizonyos arányt felállítani, Kovács kamarai mérnökkel megegyeztünk, hogy egy-egy sesszióra 40 láncot (1600 □ ölben számítva) adunk szántóföldben, rétben és legelőben. Megállapodásunk oka az volt, hogy — jóllehet az új szlavóniai szabályozás szerint egy egész paraszt-sessióra (ámbar a parasztnak 3 frt béren kívül 24 napi robotot s egyéb munkákat kell teljesítenie) a házhelyen, az udvaron és a hozzákapcsolt kerten kívül 8 kaszás, vagy azon tájban szokásos szekérszékely kaszálót, s a mellett, ahol a talaj termékeny, 24, ahol kevésbé az 32, és terméketlen helyeken 40 lánc szántóföld (melyet a föld fekvése szerint kalkaturákra, járásokra kellett egyenlő számban elosztani) elegendőnek látszott — : a bácskai kerületben, ahol az egész föld termékeny, és ahol az alattvaló 4 frt adón kívül összesen nem több, mint 12 napi munkát tartozik teljesíteni, annál inkább lehet elég a 40 lánc föld egy sesszióra; ha csak földeik nagy részét a szokott mód szerint nem marha-nyájaik számára használják fel. A felsőbb elhatározástól függ tehát, vajjon a sesszió ezen módon vagy másképen számítandó, és vajjon e szabályozás csak az újonnan telepített és telepítendő falvakra szóljon, vagy pedig a régi falvakra is terjesztessék ki. Annyi bizonyos, hogy ameddig e kerületben egy egész paraszt-sessió állománya meg nem állapittatik, sem a Traun-féle szabályzatnak, sem az alattvalók földesuri kötelezettségei iránt kiadott kir. rendeletnek nem lehet megfelelni.

16. Valamint egyrészt helyes, hogy mindegyik alattvaló kötelezettségét pontosan ismerje; másrészt nem kevésbé szükséges volna, hogy az új telepedőknek kegyesen ígért szabadalom is tudomásukra hozassék, s hogy ők ezt kellően élvezhessék. És pedig az egész külső Ausztriában templomokban a szószékről hirdetett kegyes kir. pátens, kivált az itt P.) alatt kivonatban mellékelt 1. pont értelmében, a kamarális birtokokra telepedő új jövevény német családoknak 6 évig tartó szabadság adatik minden országos közadó, az átvonuló katonaságnak adandó fuvarozás és a katonatartás (contributoi, transenna, condescensio) alól; a földesuri terhek alól pedig 3 évig vannak felmentve. Ellenben egy 1763. február 25-én kelt és a táborban kihirdetett más pátens értelmében, névszerint ennek itt Q) alatt mellékelt 4-ik pontja szerint kihirdettetett, hogy mindnyájan, akik Magyarhonban, Erdélyben és a temesi Bánságban letelepednek, ha iparosok 10 évig, földmivelők pedig 6 évig mindennemű adózások alól fel vannak mentve. — Minthogy pedig ezen pátensek nem tesznek különbséget a közadó (kontribució) és a földesuri terhek között, és nincsen határozottan kimondva, vajjon ama mentesség a földesuri adózásokra is 6, illetőleg 10 évre szól, és vajjon ezen idő alatt a katonai transennák és kvártélyok alól, nemkülönben a dézsma, a nóna (kilencedadó) és a földesuri robotok alól is fel lesznek-e mentve: azért alázatosan kérem, hogy a magas kamarai tanács eziránt egy kegyes királyi határozatot s evvel egyszer mind azt is kieszközölni méltóztatnék, hogy a kontribució, a transennák, a katonai kvártély alóli felmentés iránt adandó kir. határozat a maga útján az illető vármegyékkel is közöltessék, minthogy eddig a fentemlitett pátensekből ugyis még egy sem jutott hozzájuk. — Alázatos véleményem szerint legjobb volna, ha a kincstári birtokokban letelepedő új jövevényekre mindnyájokra adandó mentességek is egyuttal szabályoztatnának, amelyek a fentemlitett kegyes pátensek

sértetlensége mellett talán ekképen határozhatóknak meg, hogy t. i. a németek vagy akik más tartományokból is Magyarországra s kivált a kincstári birtokokra jönnek földmivelőknek s itt maguknak új házakat építenek, azok a kontribució, előfogatok és katonai kvártély alól 6 éven át, a földesurnak adandó robotok, dézsma és nóna, illetőleg septima (heted-adó) alól 3 éven át fel vannak mentve; ha pedig iparosok, akik csak mesterségökből élnek és szántóföldekkel nem bírnak, az említett közterhek alól 10 éven át, a földesuriak alól 5 éven át maradnak felmentve. Ezen idő után pedig az iparosok, minthogy földeik és igásmarhájok nincsen, a közterhekből csak a kontribucióra és katonakvártélyra, a földesur iránt pedig csak bizonyos évi illeték fizetésére köteleztessenek. — Ha pedig ily külföldiek a kincstári földbirtokokra jönnek s itt azonnal vagy magukpénzén már kész házakat vásárolnak, vagy pedig birtokos özvegyet vesznek feleségül s ezzel házat is kapnak; ilyen különbséget kellene tenni: hogy ha ezen házakhoz még néhány évi köz- és földesuri terhek alóli mentesség tartozik, ezen mentességet az új jövevények szabadon élvezhessék; ha pedig azok már a földesuri adózás alá tartoznának, annak dacára az új jövevények, hogy mégis némi felmentésben részesüljenek, egy egész évig minden földesuri teher alól menten maradjanak; ha pedig már a kontribuciónak is alá volnának vetve, ily jövevény a kontribuciót fizesse ugyan háza után, azonban előfogatok és katonatartás alól 2 éven át felmentethetik. Ha továbbá ily külföldiek egy ideig kamarai birtokon lakván, az uradalom beleegyezésével házaikat eladni és kamarai pusztákra költözni s itt más új telepedőkkel új házakat akarnak maguknak építeni; minthogy ezek az új gazdaság rendezése és beszerzések által új terheket s új fáradsalmakat vállalnak magukra, viszont egy új falunak gyorsabb létesítéséhez igen sokat közreműködnek, s azért méltán új előnyökben is részesítendőek: ilyenek a kamarai

pusztákon épített új házaik és gazdaságuk után 3 éven át minden közteher alól, 1 vagy 2 éven át pedig minden földesuri adózások alól felmentendők. Milyen mentességekben részesíttessenek azon magyarok és tótok (szlávok) vagy más nemzetiségűek, akik nem külföldről, hanem csak az ország felsőbb vármegyéiből jönnek le Bács vármegyébe, ezt a felsőbb elhatározásra bízom; ezt én betelepedésnek nem mondhatom, és nagyon kételkedem, vajjon ez uton a közadó nyer-e valamit, ha a felsőbb vármegyékből, ahol már kontribúció alatt álltak, más vidékre költöznek, ahol kevesebb adót kell fizetniök. Különben bizonyos, hogy ha ezeknek is annak dacára, némi arányos mentesség adatnék, a bácsi kerület rövid idő alatt elegendő népességgel fog birni. Így Dautova falu maga is eléggé szolgál erre például, amely mint fönt említettem, két év alatt minden mentesség nélkül is csupa tehetősebb magyar családokkal telepítettetett be. És ebből kitűnik az is, hogy a kamarai alattvalókkal valóban nem úgy bánnak, amint valamikor e magas kamarai tanács maga a kir. Felség előtt helytelenül bevádoltatott.

17. A földesuri robotok követelése körül nem csekély panaszokat hallottam, hogy t. i. azok nem bizonyos arány szerint végeztetnek, hanem egyes kamarai tiszttek vagy a birák kedvezése vagy ellenszenve szerint rendeltetnek. Azért tehát jó volna, ha más rendezett uradalmak példájára kettős robot-jegyzék hozatnék be, egyik a tiszttartónál legyen az egész kerületéről, a másik pedig mindegyik faluban az illető birónál; az elsőbe minden egyes falu évi robotilletékén kívül feljegyeztessék, hogy melyik falu mikor és mily robotokat végzett; a másodikba a falu évi kötelezettségén kívül minden jobbágyról külön-külön lapon feljegyeztessék, mily földesuri munkát végzett, s ezáltal nemcsak mindenféle aránytalanság és ebből folyó panaszok, hanem valódi illetéktelenségek is elkerültetnek.

18. Ezen jelentésemből többször kitűnt, hogy némely

kamarai helység az általa bérben tartott puszták után a készpénzbeli bérösszegezen kívül még septimát adnak, mások pedig hasonlóan e septima helyett nónát és dézsmát. Magam is esodálkoztam, hogyan történhetett, hogy a puszták után dézsma is adatik, s hallottam magától az adminisztrátortól, hogy az abból származott, hogy ő adminisztrátorságának kezdete óta nem tudta, hogy a puszták nem tartoznak a dézsmálás alá, s azért a septimával szemben a nónából és a dézsmából háramló nagyobb haszon miatt az utóbbi iránt kötött a néppel szerződést. S minthogy a kamara a bácsi kerületben a kalocsai érsekkel nem bir dézsma-egyezkedést, így könnyen megtörténhetik, hogy az a dézsmát természetben akarja beszedni, mely esetben aztán rendkívüli jogtalanság történnék, ha a dézsmának nem alávetett puszták a régibb megszokás miatt mégis dézsma alá vonattatnának. Azért azt vélem, hogy ezen jogtalanságot a kincstár kára nélkül úgy lehetne elkerülni, hogy azon falvak, amelyek az általunk kibérelt puszták után eddig dézsmát és nónát adtak, ezután csakis septimát adjanak, az ebből származó kincstári jövedelem-csökkenést pedig lehetne helyre hozni.

19. Már fönt említettem, mennyire hátráltatja az építőfa hiánya a telepítést, és hogy lehetne ez ügyben segíteni. Szabadjon most nézetemet a régi erdők fenntartásáról és ujak ültetéséről és nagyobbitásáról előadnom. Észrevettem, hogy a bácsi kerületben, ahol az a Duna mellett van, nemesak nem szükölködik fában, sőt igen szép és gazdag erdőkkel bővelkedik; észrevettem azt is, hogy azok más szabályozás mellett más alakot nyerhetnének, némelyek t. i. igen régiek, mások középkorúak, mások meg fiatalabbak, de mind nagyobb-részt tölgyerdők. Ami a legrégibb erdőket illeti, látom hogy azokat úgy tartják fen, hogy azokból a legnagyobb szükségen kívül egy fát sem engednek vágni; azért is az erdő fái már oly kort értek el, hogy legtöbb már öregségétől dül le, anélkül, hogy ujak jönnének helyébe. S ha az uradalomnak

a sörfőző, a pálinkaégető és a tégláégetésre évenként ropant sok fára van is szüksége, e célra soha sem szoktak fát kivágni, mert az egész szükséglet a ledőlt fákból is kikerül; s azonfelül nem kevés fa korhadásnak is esik áldozatul. Ellenben az erdőnek és az uradalomnak hasznosabb volna, ha a ledőlt fák amennyire alkalmasak, összeapritva ölekbe rakatnának össze és vagy az uradalom szükségleteire használtatnának, vagy eladatnának. Továbbá a régi erdőkben is a fa vágása rendszeresítették, hogy az utána növő fiatal fának is helyök legyen. — A középkoru erdöket, illetőleg az uradalom az alattvalóknak szükség esetében fát vágni megengedi ugyan; minthogy azonban ott azon rossz szokás divik, hogy az erdöket kecskék és juhok legeltetésére használják, így a levágott fák helyébe ujak alig nőhetnek fel. A fiatal erdők meglehetősen vannak gondozva s rendszeren oly sűrűek, hogy néha 2—3 fa is egy törzsbe összenőtt; de minthogy ezen erdőkbe is juhok és kecskék járnak be, és helyenkint az emberek hanyagsága vagy roszakarata következtében azokat elégetve láttam, ezen bajnak is komolyan elejét kell venni. — Az erdők rendezésére és ujak ültetésére főszabály az volna, hogy az eddigi erdőfelügyelő helyébe, aki feladatát nem érti, egy szakértő uj és tevékeny felügyelő tétessék; a régi pedig valamely sóhivatalhoz tétetnék által; az uj mellé pedig elegendő számmal oly erdőesőszők is adassanak, akik a parasztokkal nincsenek annyira barátságos viszonyban. Továbbá súlyos büntetés terhe alatt meg kellene tiltani, nehogy az alattvalók az uradalom engedélye nélkül az erdőnek egy részét kiirthassák és szántóföldekké alakíthassák. Mert több helyen, főleg a szt.-iváni határban azt vettem észre, hogy az alattvalók az erdő közepében egész kalkaturákat kiirtottak és itt még szállásokat is építettek maguknak; s így nemesak a favágás által, hanem a dézsma kikerülése által is az uradalomnak érzékeny károkat okoztak. Hasonlóképen meg kellene szigoruan tiltani, nehogy

főleg a fiatal erdőkben juhok, még kevésbbé kecskék legeljenek; mert ameddig az meg van engedve, a fiatal fácskák növekvése nem remélhető. Az új erdők befásítását, illetőleg néhány évvel ezelőtt több helyen jelentékeny területek makkal voltak bevetve; minthogy azonban a marhának szabad volt odajárnia, a felnőtt cserjék tönkrementek és a kísérlet nem sikerült. — Azért azon alázatos véleményem van, hogy ha majd ismét Bacsér pusztán vagy másutt új erdő ültetetik, vagy inkább bevettetik, az egész erre kiszemelt terület oly árokkal vétessék körül, melyen a marha nem mehet át. Ezen terület azután nemcsak fölszántassék és bevettessék, hanem fiatal fácskák átültetésével is kísérlet tétessék, és egy vagy két erdőcsősz ott állandóan lakják is. — Minthogy pedig a tölgyfa csak sokára éri el érett korát, azt gondolom, hogy a talaj minősége szerint más gyorsabban növő fánemekkel is kellene kísérletet tenni, amire a magot előbb be kell szerezni.

A fák hiányán nagy részben a fűzfa is segíthet, ha ennek ültetésére és fenntartására nagyobb gond fordítatik. A magas kamarai tanács minap alázatos felterjesztésemre kegyesen elrendelni és minden tisztartóssághoz körrendeletet küldeni méltóztatott ugyan, hogy minden helységben s minden egyes alattvaló fűzfákat ültetni és ilyenekkel házát is körülvenni tartozik; hanem azt vettem észre, hogy a fűzfa a bácsi kerületben oly kevés és oly ritka, hogy még az e célra szükséges ágak is alig szerezhetők be. Minthogy azonban ez ültetés lehetőleg kiterjesztendő, különösen ahol a bácsi kerületben oly nedves a talaj, hogy annak bizonyára sikerülnie kell; azért még a királynő ő Felségénél is kieszközlendő, hogy szükség esetében a bélyei uradalom szigeteiről is, ahol a fűzfa nagy bőségben található, engedessék meg a szükséges ágakat vágni s onnan hajókon az illető helyekre átvinni.

Ha az mind ekképen el lesz rendelve; és ha azokra,

akik a fiatal erdőket akár gondatlanságból, akár rossz akaratból felgyújtják, példás büntetés határoztatik; és a többi intézkedések is ez ügyben egymás után érvényesíttetnek: nemcsak a fa hiányán lesz nagy részben segítve, hanem a jelenlegi uradalmi erdőkből is ezeknek legkisebb rontása nélkül (hacsak rendszeres kivágatás hozatik be és a növekvő erdők fenntartásáról gondoskodnak) jelentékeny évi jövedelem is várható.

20. Az uradalmakban, kivált ha pusztáik is vannak, nem utolsó gazdálkodási ág a marhatenyésztés; azért a bácsi kerületben is tartatnak uradalmi nyájak és marhák. Minthogy azonban leginkább ebben bizonyodik be a közmondás igazsága, hogy a gazda szeme hizlalja meg ökrét; az uradalmi marháknak pedig épen ez hiányzik; azonkívül a marhára és azon pusztákra vonatkozólag, amelyekben az tartatik, különböző összeférhetetlenség állott be; a királyné ő Felsége pedig az A) alatt mellékelt kegyes resolúciója értelmében elrendelte, hogy a betelepítésre alkalmas puszták az uradalmi marhára való tekintet nélkül be is telepíttessenek: azért magas határozata alá terjesztem a kérdést, vajjon ama marha továbbra is megtartandó-e, vagy sem? Első esetben a telepítésre nézve előnyösebb volna, ha ama marha más pusztákra hajtatnék át, és Krusevlye és Kernyája mint különféle előnyökkel bíró két pusztá annak idejében két új falunak adna helyet.

Ez az, amit a reám bizott telepítési ügyben alázattal jelentenem kellett. Csak azt óhajtom, hogy fáradozásom csekély ugyan, de terhes és fáradságos eredményével a kir. Felségnek szándékát s akaratát és a magas kam. tanács célját teljesen megközelítenem sikerült légyen; s alázatosan elnézést kérek, ha egyben-másban csakis szemmértékkel

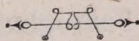
talán tévedtem. Így már most is, miután e jelentésemet befejeztem és Kovács mérnök okt. hóban a bácsi kerületből visszatérve a térképeket elkészítette és azokból számításait levonta, kitűnik, hogy Redl adminisztrátor, a mérnök és magam is nagyon hibáztunk, amidőn a szt.-iváni területet akkorának tartottuk, hogy arra még egy egész új német falut telepíthetünk; most pedig világos, hogy ama terület mindkét falu számára csakugyan nem elégséges. Minthogy pedig különben is azt indítványoztam, hogy a rácok innen különféle kedvezményekkel másfelé vitessenek által; azért a terület eme hiánya az áttelepítés után nemcsak megszűnik, hanem jó alkalom is nyílik még sokkal több német családot ezen közvetlenül erdők mellett levő kitűnő földre telepíteni.

Hogy pedig a magas kamarai tanács addig is, míg Kovács mérnök térképeit és számadásait elkészítve legközelebb bemutathatja, ideiglenesen a felmért területre nézve tájékozva legyen, az R. és S. alatti tabellákat mellékelem. Ezekből kitűnik, mennyi egész szessziót (az említett módon 40 holdban számítva) kaphatnak még ama népes helyek, vagy mely pusztákat nélkülözhetnek; telepítés esetében mennyi népet lehetne az egyes felmért pusztákra elhelyezni. Ezen számítás azonban csak akkor lehet érvényes, ha az egyes szessziókat 40 holdban méltóztatik megállapítani még a régi falvakra vonatkozólag is, különösen a rác helyekre, amelyek, mint említém, nagyszámu marhával bírnak.

Magamat továbbra is magas kegyeikbe ajánlva, teljes tisztelettel maradtam a magas királyi magyar udv. kamarai tanács legalázatosabb szolgája

Pozsonyban, 1763. dec. 28-án,

Cothmann Antal.

Bács-Bodrogh megye történetéhez.

Irla: Dudás Gyula.¹⁾

A XIV.-ik század közepéig hazánkban ismert nemzetiségek (genus) közül Bács és Bodrogh vármegyében mint birtokosok, részben pedig mint főispánok és más előkelő állást betöltő egyének többen szerepeltek. Az eddigi kutatások alapján ezek közül a következő nemzetiségeket ismerjük:

Aba.

Eredetileg Abauj megyében volt birtokos e nemzetség. Bács megyében 1913-ban Rupol nevű falut bírja közülök Lőrinc fia Miklós, aki azt Monoszló nembeli Egyedtől, mint annak veje, végrendeletileg nyerte. (Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 524.)

Ákos.

E régi nemzetség megyénkben Fonó helységet és környékét bírta 7 faluval a Duna mellett a mai Szóntha körül. Izsó comes már 1241-ben szerepel közülök, 1346-ban Miczkbán fia István említettik itt mint birtokos. Utódai közül a Bebek-család egész a mohácsi vészig bírta itt Fonó, Alatk, Jankófalva, Cser stb. helységeket. (Pesty F. Okl. gyűjt.)

Bács.

E név inkább mint személynév szerepel a hajdankorban. Bache de azonban 1244-ben mint nemzetségnév fordul elő Vas megyében. (Anjoukori Okmánytár III. 561.) A megyénkbeli Bács vára minden esetre az alapító hasonló nevű birtokostól vette nevét, fel kell tehát tételeznünk, hogy vagy e nemzetség, vagy valamely más nemzetség Bäch nevű tagja itt birtokolt.

Baracs.

A család Veszprém megyében szerepel 1276. körül. (Hazai Okmtr III. 48.) A bodroghmegyei Baracska község

¹⁾ Az elhunyt szerzőnek legutóbbi dolgozataiból.

vagy e nemzetségtől, vagy hasonló nevű alapítójától nyerte nevét.

Bartyán.

V. István király az ország nemesei sorában emliti 1271-ben e nemzetséget. (Fejér Cod. Dipl. V. 1. 155.) Ná-lunk Bartán-puszta és várrom (a monostorszegi határban) tartotta fenn emlékét, amely vagy e nemzetség birtoka volt, avagy hasonló nevű személytől (Herbadh-Herbortya) kaphatta nevét.

Becse-Gregor.

Kézai krónikája szerint Francia országból származott e nemzetség. Hazánkban a csepel-szigeti Becse községet ismerjük ősi fészke gyanánt.¹⁾ Becsei Chata fia Imre 1318. körül megyénkben Báthmonostort királyi adományként nyerte, amelyhez a család idő folytán részint adomány, részint vétel útján óriási uradalmat szerzett. A birtokok közt szerepel: Baja, Báthhalja, Báthkut, Bartán, Bátoregyház, Borsód, Katymár, Bikity, Rég Szent Márton, Lengyel, Tóti, Szembecs, Mohol stb. Mivel a család a többi közt Csanád vármegyében is birtokos volt, valószínű, hogy a Tisza melletti Becse várát (melytől Ó- és Török Becse község a nevét nyerte) ők alapították. A család tagjai közül B. Imre (1323.) bars megyei főispán, lévai várnagy, kir. főszekerésmester; B. Töttös szintén barsi főispán és lévai várnagy (1335.), kir. főajtónállómester, pilisi főispán, visegrádi várnagy (1346.); B. János testőrtiszt (1364.) stb.

Borsa.

Másként Brusa-nak neveztetik e nemzetség s a Névtelen szerint Vojta Kun vezértől származott.²⁾ Borsód-, esetleg Bars megye és a bodroghmegyei Borsód helység — ugy

¹⁾ Nem pedig, mint Borovszky Samu dr. (Csanád megye tört. I. 103. l.) állítja a mai Ó-Becsét.

²⁾ Dr. Wertner: Magyar nemzetségek. II. 414. Dr. Karácsonyi: Turul. VI. 135.

látszik — nevét e családtól nyerte, valószínű tehát, hogy valamely tagja nálunk is birtokos gyanánt szerepelt.

Boksa.

A régi bácsmegyei Baksa helység, mely Piros és Aranyán községekkel együtt 1237-ben mint bodrogi várföld szerepelt,¹⁾ nevét e nemzetség valamely hasonló nevű tagjától vehette. A Boksa-család egyébként Zemplén, Ung stb. megyékben (1271—1405.) szerepelt. Mivel Baksa község Piros-sal együtt szerepel nálunk, nem valószínűtlen, hogy a bácsmegyei Piros község attól a *Piros*-nak nevezett családtól vette a nevét, melyből Péter 1288-ban Boksa nembeli György-től birtokadományt nyert. (Wagner: Dipl. Sárosiense, 301.)

Borkalán.

Csongrád, Baranya és Valkó megyében volt leginkább birtokos e család. Konrád fia, a híres Bánk bán (1199—1223.) a többi közt Bácsmegye főispánja is volt, (1222.²⁾ ami valószínűvé teszi, hogy itt a családnak birtoka is volt.

Buken.

A mai Bukin és Bökény helynevek e nemzetségtől erednek. Bácsmegyében Bukin helység az Árpádok kora óta szerepel, kétségtelen tehát, hogy e helység alapítója e nemzetség valamelyik tagja volt. A család különben eredetileg a szomszédos Baranyában volt birtokos, (1254.) s rokonságban állott a Csák nemzetséggel.

Buzád.

A Buzád-Hahold meiseni német eredetű, de már a Szt.-István korában beköltözött családból eredt lindvai Bánfiak⁴⁾

1) Iványi I.: Bács-Bodrog megye helynévtára. I. 45.

2) Bács-Boorog megye Monográfiája. II. 573.

3) Árpádkori új okmánytár. VII. 378.

4) Wertner: Magyar nemzetségek. I. 172.

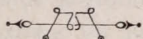
Bácsmegyében is földbirtokosok voltak. (l. Bács-Bodrog megye Monográfiája I. k. 159. l.)

Churnog.

Ily nevű magyar nemzetség 1268-ból ismeretes Vas-megyéből.¹⁾ Kérdés, hogy az Óverbász határában levő Csarnok nevű sánc és a környékén levő romok nem ezen nemzetségtől eredt község emlékét tartották-e fenn?

Csanád.

A Csanád és Szanád helységnevek a Szt. István korabeli Csanád nemzetség emlékét tartották fenn. Csanád vezér volt Ajtony (Ochtum) legyőzője s a róla nevezett várat és vármegyét nyerte királyi adományul. Megyénkben a Csanád nemzetség Kanizsát és Zentát birta.²⁾ (1247.)

Vegyesek.

II Rákóczi Ferenc szobra Zomborban.

1912. június 9.-e óta ércszobra áll Zomborban II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek. Első álló szobra hazánkban. E szobor képe disziti Évkönyvünk jelen füzetét.³⁾

A leleplezési ünnep alkalmából dr. Dömötör Győző, szoborbizottsági jegyző szerkesztésében megjelent Emléklapok nyomán vázoljuk a szobor történetét, valamint a hírlapi közlésekből az ünnep lefolyását.

Az 1906. év őszén nemzetünk nagy ünnepet szentelt II. Rákóczi Ferenc emlékezetének, mikor az ő és a sorsában osztályosok földi maradványait haza hozta a messze idegenből. Ekkor, az országos ünnepi hangulatban, fogamzott meg a zombori Rákóczi-szobor gondolata is. Az eszme a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság-ban érlelődött meg,

¹⁾ Fejér: Cod. Dipl. IV. 3. 469.

²⁾ Árpádkori uj okmánytár VII. 220.

³⁾ A szoborkép ábraducát a szoborbizottságnak köszönjük.

melynek első bemutatkozása a nagy Fejedelem magasztos emlékének szentelt diszgyűlése volt. Az 1906. december 16.-i gyűlésén Vértesi Károly elnök indítványára a Társaság elhatározta, hogy országos gyűjtéssel szobrot emel Zomborban II. Rákóczi Ferencnek.

1907. januárius 26.-án a szoborbizottság megalakult s munkához látott. Három esztendő alatt 20 ezer korona gyűlt össze a szoboralapra, mely összeghez később még közel 3 ezer korona gyűlt az ünneprendezés költségeire. A bizottságnak 12 művész tett ajánlatot, s közülök a Jankovich Gyuláét fogadta el. 1910. december 10.-én kötötték meg a művésszel a szerződést, mely szerint a szobor ércalakja, a haraszi kő alapzat s rajta 3 kis ére dombormű 18 ezer koronába kerül. A szobor helyéül a bizottság a művésszel egyetértően az átalakított Jókai-teret jelölte ki.

1912. június 9.-én folyt le a szobor leleplezésének ünnepe. Előtte való nap este a földszített s fényesen kivilágított szobortéren térzene, a színházban a Napközi Otthon által rendezett műkedvelő diszelőadás volt. Június 9.-én, vasárnap reggel 9 órakor Csernoch János kalocsai érsek ünnepi nagy misét mondott a róm. kath. plébániatemplomban, a honnét diszes menetben vonult föl a közönség a szoborhoz. A Kaszinó Egyesületi Dalárda a himnuszt énekelte. Vértesi Károly szoborbizottsági elnök megnyitója után dr. Márki Sándor, kolozsvári egyetemi tanár, II. Rákóczi Ferenc történetírója, ünnepi beszédet mondott. (A beszédet a szerző szives engedelmével, az Emléklapokból, füzetünk első cikkeként közöljük). Az Iparos Dalárda hazafias éneke után Jászai Mari, a nemzeti színház művésznője, szavalta el Dömötör Pál zombori ny. kir. táblai bíró ünnepi ódáját. A szobor átadása — átvétele s megkoszoruzása után a Rákóczi induló hangjai közben oszlott szét az ünneplő közönség.

Az ünnepélyen képviseltették magukat, illetőleg a szobrot megkoszorúzták :

A m. kir. kormány, a magyar országgyűlés főrendiháza, a magyar országgyűlés képviselőháza, a m. kir. földművelésügyi miniszterium, Árva-, Bács-Bodrog-, Baranya-, Bihar-, Gömör-, Jász-Nagykun Szolnok-, Kolozs-, Zala vármegyék ; Nagyvárad, Szeged, Baja, Pécs, Ujvidék, Komárom, Zombor, Szolnok, Kerény, Péterréve, Doroszló, Ó- és Ujverbász, Bácskertes városok, községek ; a Magyar Történelmi Társulat (Budapest), az Erdélyi Közművelődési Egyesület, az Országos Pázmány Egyesület (Budapest), a kolozsvári Ferencz József tudomány egyetem, a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat, a Bács-Bodrog vármegyei Irodalmi Társaság, a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület, a Nemzeti

Kaszinó (Budapest), az 1848/49. Honv. egyl. Országos Egyesülete; a helybeli városi, vármegyei, állami hatóságok, az összes iskolák, a róm. kath., gör. kel., ref. ág. ev., izr. felekezetek, társas körök, jótékony egyesületek stb.

Itt említjük meg, hogy a szoborleleplezés s a bérmlás alkalmából Zomborban időző Csernoch János kalocsai érsek érdeklődése kiterjedt társulatunkra is. Junius 10.-én megszemlélte muzeumunk gyűjteményeit Kozma László, társulatunk elnökének vezetésével. Az érsek kíséretében voltak: Horváth Győző segédpüspök, dr. Révay Tibor érseki titkár, s a vármegye és a város vezetőségei közül: Vojnits István főispán, Scultéty Ferenc alispán, Szabovljevits Dusán vármegyei főjegyző, Hauke Imre polgármester, Listyevits Titusz rendőrfőkapitány. Az érsek és kísérete élénk érdeklődéssel szemléltek a régiségtár, kegyeleti- és néprajzi tár gyűjteményeit, s a tárgyak gazdagságáról és értékéről nagy elismeréssel nyilatkoztak. Látogatásukat a társulat vendégkönyvében nevük beírásával is emlékeztessé tették.

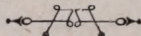
Tóth Kálmán Tábor-dal-a 1848-ból.

Évkönyvünk 1910. I. füzetében, a Vegyesek rovatában, egy *Bácskai nemzetőr-dalt* közöltünk 1848-ból („Zengjen ajkunk táborunkban Harci dalt“ stb.), melyet Bellosics Bálint, bajai tanítóképző tanár, tagtársunk, régi írások között talált. A szöveg alá *J. K.* betűk vannak írva. Azóta Bellosics megtudta, hogy a dalt *Tóth Kálmán* írta. Az egykoru másolaton a *T.*, régiesen, a mostani nagy *J.* formában van. Tóth Kálmán szerzőségét kétségtelenné teszi az eredeti kézirat, mely dr. Horváth Cyrill révén ma Schmitt Béla zombori felső kereskedelmi iskolai tanár birtokában van, kinek szíveségéből közöljük ez újabb adatokat. A bajai Tóth Kálmán-szobor leleplezése alkalmából (1894.) dr. Horváth Cyrill, akkor bajai tanár, emlékalbumot szerkesztett. A gyűjtött adatok közt kezébe került Tóth Kálmánnak említett zsengeje eredeti fogalmazványban. A kétrét hajtott nyolcadivnyi papiros 1.—2. lapján, ceruzával írva, van Tóth Kálmán táborig dalának töredéke, vagy első fogalmazásu formája, amennyiben az általunk közölt teljes dal 2. versszakának 2. felétől kezdődik a kézirat, cím nélkül, *Tóth Kálmán* aláírással. A másik két oldalon egy értéktelen versfogalmazás van, szintén ceruzával írva, Hengl aláírással. E kéziratot Scherer Sándor, bajai tanítóképző tanár (ma igazgató), ezzel a jegyzettel küldte meg levélben Horváth Cyrillnek: „*Tóth K.* egyik gyermekkori szomszéd pajtásával *Hengl* Adolffal együtt 1848-ban Vas-

kuton szolgált mint nemzetőr. Ott, a táborban, irták az indulókat a Rákóczi dallamára (?). Az egyik lap Tóth K., a másik Hengl A. azóta boldogult Baja városi tanító kézírata. A kéziratot Tóth K. Hengl birtokában hagyta emlékül.“ Ezekkel az adatokkal Tóth K. tábori dalának értéke nem, csak érdekessége növekedett. Fokozza érdekességét a költő-nemzetőrnek a dal alá irt eme jegyzete: „2-ik táborozás. A kimenetnél, Vaskút előtt, midőn a nép felszólítatnék, hogy kotsik hiánya miatt gyalog kényyszerítetünk menni (tovább: az ókéri táborba? — a szerk.), a nép fel-lázadt; nagyobb okot erre az is adott, mert az 500 kirendelt emberből alig kétszáz jelent meg, s ezekből nagyobb részint az intelligencia vonta ki magát. A legnagyobb ingerültség lőn, a rend fel (bomlott)“. Ennek már helytörténeti jelentősége van. Teljesség okából újból közöljük Tóth K. versét az előbbi közleménytől eltérő helyesírással:

Tábor-dala az Ó-Kéren tanyázó nemzetőröknek.

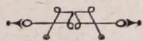
Zengjen ajkunk táborunkban	Mert a magyar szabadságért
Harci dalt,	Vív karunk,
Mert a dallam lelkesíti	Vagy babérfüzért nyerünk,
A magyart ;	Vagy meghalunk.
Az énekekre a magyar vér	Szándokunk oly tiszta, mint az
Felpezseg,	Égő nap,
S három annyi ellenétől	Mely fehérlő sátrainkra
Nem remeg.	Rezgve hat.
Mi se félünk, mi egyesült	Immár zúg az egész tábor,
Magyarok,	Szól a dob,
Most kivált, midőn hazánkon	S kiáltják: „Vitézek, rendbe
Vész borong ;	Álljatok!“
1) Táborot üténk itt a szabad	Menjünk, menjünk védeni e
Ég alatt,	Szép hazát,
Készen várjuk a rabló ál	S osszuk a rabló csoportnak
Szerb hadat.	A halált!

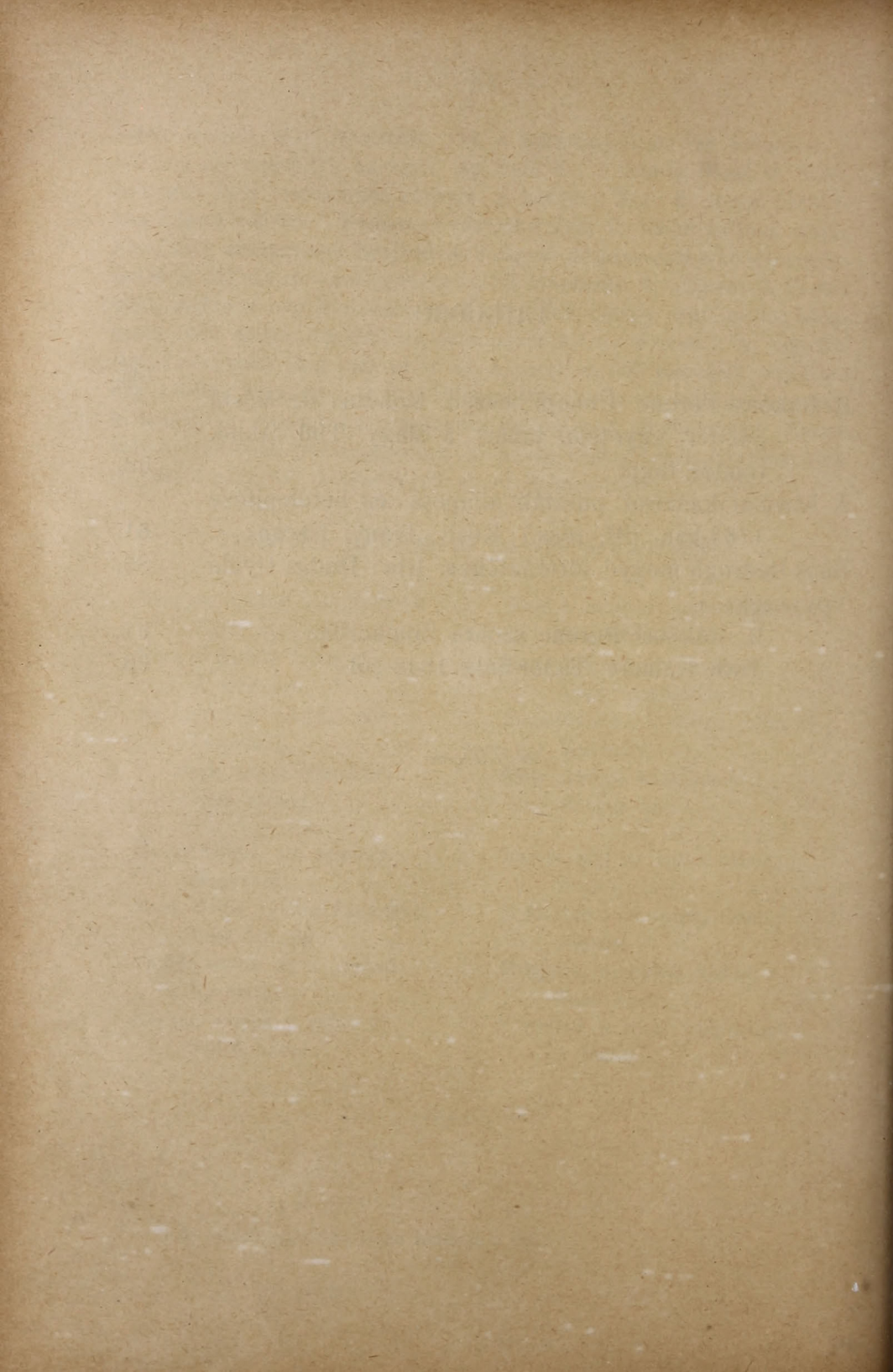

1) Az eredeti kéziratban innen kezdődik a dal.

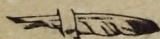
Tartalom:

	Lap.
II. Rákóczi Ferenc. Ünnepi beszéd. Mondta: dr. Márki Sándor, egyetemi tanár, a Magy. Tud. Akad. rendes tagja	52.
A bácskai kamarai puszták állapota és betelepítése 1763-ban. (III. rész.) Közli: Iványi István	61.
Bács-Bodrogh megye történetéhez. Irta: Dudás Gyula	88.
Vegyesek:	
II. Rákóczi Ferenc szobra Zomborban	91.
Tóth Kálmán Tábor-dala 1848-ból	93.

A
BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,
TITKÁR.

XXVIII. ÉVFOLYAM. III. FÜZET.

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA CÉG KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL
1912.

Tájékoztató.

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1883-ban alakult azon czélból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában művelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történelem- és régiségkedvelő, férfi vagy nő, aki ez iránt szándékát az egyik elnöknél vagy a titkárnál írásban személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 6 korona tagsági díjat fizet. A kötelezettség három évre szól. A ki ennek leteltével kilépését a titkárnál írásban be nem jelenti, annak kötelezettsége további három évre is megmarad.

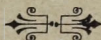
Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot czélja elérésében, s felolvasásra illetőleg az Évkönyvben való közlésre munkálatokat küldenek be. A működő tagok tagsági díjat nem fizetnek.

Alapító tag az, a ki egyszersmindenkorra legalább 100 korona alapítvánnyal járul e társulat czéljai előmozdításához.

A társulat minden rendű tagja fel van jogosítva az öt megillető társulati címek használatására.

Kérjük t. tagtársainkat, hogy a társulatot, vagy az Évkönyvet illető bármely ügyben (hiányzó Évkönyv, hibás címzés, lakás- vagy névváltoztatás stb.) a titkárhoz fordulni sziveskedjenek.

Évkönyveiknek meglevő példányai évfolyamonként 6 koronájával megrendelhetők a titkárnál.

A társulat tisztikara:

Elnök: Kozma László Zombor.

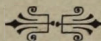
Alelnök: Latinovits Géza Budapest.

Titkár: Trencsény Károly Zombor.

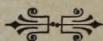
Ügyész: dr. Grüner Samu Zombor.

Múzeumőr: Gubitza Kálmán, Monostorszeg.

Pénztáros: Buday Gergely Zombor.

A társulat helyisége: Zombor, vármegyeház, II. emelet.

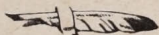

A

BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,

TITKÁR.

XXVIII. ÉVFOLYAM. III. FÜZET.

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA CÉG KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL

1912.

Bács-Bodrogh megye történetéhez.¹⁾

Irta: Dudás Gyula.

Csák.

Anonymus szerint e család Szabolcs vezértől származik; első tagja, ki Bács megyében is szerepel, Ugron kalocsa—bácsi érsek.

A Csák nemzetségbeli Ugrin vagy Ugronról történetíróink eddig csak annyit tudtak, hogy IV. Béla király idejében kalocsai érsek volt, s hogy 1241-ben a tatárok elleni sajómenti ütközetben esett el. Az újabban napfényre került levéltári adatok Ugrin érsek kiterjedt rokonságát és a család birtokviszonyait is megvilágítják. Az érsek családja az Árpádok és Anjouk korában az ország leghatalmasabb nemzetségeihez tartozott, melynek mindenfelé s a többi között Bácsmegyében is voltak birtokai. A hagyomány e családot Szabolcs vezértől származtatja s így az a honalapító nemzetségek közé tartozott. Oklevelekben a XII. századtól fogva kezdenek szerepelni s legősibb birtokaik Szabolcs, Csanád, Bács, Fehér, Vas stb. vármegyékben feküdtek.

Miféle rokonsága volt a híres Ugrin érseknek, sokáig nem lehetett megfejtetni, mignem újabban Pauler, Wertner, Karácsonyi és más historikusaink szorgos és nagyarányu kutatásai e tekintetben is kellő eredményre vezettek. Ezek szerint Ugrin érsek atyja Lukács volt, aki Vas és Bácsmegyében, sőt egyebütt is birt részjóságokat s a XIII. század

¹⁾ Az első közlemény az Évkönyv II. füzetében.

végző éveiben halt el. Ugrin testvérei Pósa és Demeter valának, kik mindketten tekintélyes szerepet játszottak a közéletben. Ugyanis Pósa II. Endre király alatt 1225-ben már Vasmegeye főispánja, 1227-ben Fehérmegye főispánja s Béla ifjabb király tárnokmestere, mely minőségében 1233-ik év végéig maradt. IV. Béla király trónraléptekor (1235.) már szörényi bán, kir. tárnokmester és Bácsmegeye főispánja, 1236-ban már azonban valószínűleg meghalt. Demeter 1217-ben kir. étekfogó, 1219—22. között Vasmegeye, 1225—9-ig Pozsonymegye főispánja, 1232—4-ig országbiró és Bácsmegeye főispánja.

A család Bácsmegeyében Kulpin belségeet és a hozzátartozó uradalmat bírta. Az erre vonatkozó királyi adomány évét nem ismerjük, de bizonyos, hogy IV. Béla király adta e birtokot nekik. Posa szörényi bán és Bácsmegeye főispánjának Ugrin nevű fia maradt, Demeter országbirónak pedig Csák, Ugod és Ádám nevű gyermekeit ismerjük. Az itt említett Ugrin (helyesebben Ugron) egészen 1311-ig szerepel mint szörényi bán, országbiró, tárnokmester, lovászmester, szerémi és pozsegai főispán, a később nagyhirű Ujlaki hercegi család megalapítója. Ugrin ugyanis, mint Róbert Károly király hive, 1309. táján részt vett a lázadó Zsámbokiak leveretésében Szerém és Valkó vidékén s ennek folytán nyerte Ujlakot, (ma Illok), amelyről fia: Miklós nevezi magát.

Ujlaki Miklós 1317-ben már szintén szerepel s utóbb a macsói bánságot, az országbirói hivatalt, továbbá Baranya és Szerém megyék főispánságát viselte. 1345. február 28-áról, a jelenlegi Bánmonostor helyén feküdt kő káptalan érdekes okiratban tartotta fenn Miklós bán emlékét, ezen oklevél szerint ugyanis ő a Bácsmegeyei Kulpinban levő birtokai egy részét Istvánnak, Ujlak helység birójának adományozta.

Miklós 1358-ban még a macsói báni méltóságot viselte, 1356-ban Bodroghmegeye főispánja, 1359-ben mint országbiró és szerémi főispán halt meg. Egy fia maradt: László, kinek

fiai: Imre macsói bán és János kérelmére a bácsi káptalan 1418-ban új határokkal látta el a kulpini uradalmat. Mint szomszédos községek: Nádaskürt, Révfalu, Szent-Iván és Szilbács említettnek ekkor. Ezek utódai közül Ujlaki Miklós erdélyi vajda Mátyás királytól Bács megyében Hodos és Józsa nevű helységeket nyerte s 1463-ban a bácsi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy e birtokok tőle elidegeníthetők legyenek. Ugyanő a bács megyei Révfalu helységben a Czillei grófokat osztályos testvéreivé fogadta. 1476-ban halt meg s mint tudva van, a bosnyák királyi címet is viselte. Fia: Lőrinc herceg, ki II. Ulászló király ellen is harcolt, 1524-ben gyermektelenül halt el s ekkor az Ujlaki-féle birtokok jogilag a bácskaiakkal együtt a koronára háramlottak vissza, tényleg azonban 1526. után török kézre kerültek.¹⁾

Csurla.

E nemzetség jobbára Slavóniában volt birtokos s emlékét 1237—1272-ig terjedő oklevelek tartották fenn. Mivel a mai bács megyei Csurog a régi okmányokban „Csurlak“ néven is szerepel,²⁾ valószínű, hogy e község e nemzetség nevét őrzi s így talán annak valamely tagja alapította.

Chemel.

Aranyán nevű bodrogh megyei birtok 1339-ben e családe volt. 1342-ben Pál országbíró Chemel nembeli Pétert fej- és jószágvesztésre ítélte Chentey nevű Bodrogh megyei birtokra vonatkozó ellentmondása miatt.³⁾ Panaszlott anyja Erzsébet Aranyán birtokot megtartotta. 1360-ban a családból Tamás, Miklós, Ferenc, László és Miklós Bodrogh megye közgyűlésén panaszt emeltek, hogy rokonaik, János, Péter és Mihály aranyáni halastavukat erőszakosan elfoglalták.⁴⁾

¹⁾ *Dudás Gy.*: Ugrin kalocsai érsek és rokonsága Bács megyében. (Bácska 1901. évi 13. száma.)

²⁾ *Steltzer*: *Gesch. der Bácska*, 12. l.

³⁾ Anjoukori okmánytár III. 607. IV. 219.

⁴⁾ Hazai okmánytár VII. 409.

Csór.

Az 1326—1373. közötti években szerepel e család, mely Bodrogh, Nógrád és Szerém megyében volt birtokos. Nálunk Battyán v. Bartán és Csente falvakat bírta. I. Károly király Csente birtokot 1333-ban jan. 9-én adományozta Péter fia Tamásnak, aki csókakői és gesztesi várnagy volt,¹⁾ 1342-ben Pethő csőregi várnagy és Péter fia Tamás (ekkor már) lipői főispán Battyán nevű birtokot Kuludi Botond fia Jánostól örökölték.²⁾ Tamás 1354-ben óbudai várnagy is volt. Fia János főajtónállómester, győri és komáromi főispán volt s miut ilyennek I. Lajos király 1373-ban megengedte, hogy miután fiugyermekei nem voltak, birtokait leányaira ruházhassa át.³⁾

Dobra.

E nemzetség Bács megyei eredetű, ahol ősei a bácsi várhoz tartozó jobbágyok voltak. V. István király 1265-ben Marcel fiát Kelemen és Mártont és ezek rokonait, akik közt Kelemen és Márton a királyi főálnokmester tisztjei voltak, nemesi rangra emelte. 1273-ban Kelemen és Márton a bácsi várhoz tartozott Kezy nevű birtokot kapták. 1317-ben gyermekeik Balázs, Döme és Lőrinc Nagy-, Kis- és Matyuka-Keszi nevű birtokokon osztozkodtak. 1475-ben Mátyás király Döme unokája László részére e régi adománylevelet átírta és megerősítette.¹⁾ E család emlékét tartotta fenn a Dobra (Gajdobra, ma Szépliget) község.

Dorozsma.

A szomszédos Csongrád és Baranya, valamint több más megyében is birt e család. A Garai család a D. nemzetségből eredt s mivel közülök Pál már 1310—30. közt macsói bán

¹⁾ Anjoukori okmánytár III. 1.

²⁾ U. o. IV. 187.

³⁾ Fejér IX. 4. 489.

⁴⁾ Fejér IV. 3. 296. Nagy Iván: Magy. családai IV. 251—253. Bács-Bodrog vár megyei Történelmi Társulat Évkönyve 1899. évf.

és bodroghmegyei főispán is volt¹⁾ s e méltóságokat utódai is gyakran viselték, lehet, hogy a bácsmegyei Gara helység az ő nevüket tartotta fenn. Más birtoka igen sok volt nálunk a Garai családnak. (Futak, Piros, Szt. Péter, Talharaszt stb.)²⁾ Hogy a bácsmegyei Gara helység e családtól vehette nevét, igazolni látszik az a körülmény, hogy a családnak ily nevű birtoka Baranyában is volt, sőt a bácsmegyei Gara 1344-ig szintén a család tulajdonát képezte.³⁾

Gutkeled.

Az Arpádok korából csak kevés bácskai birtokos családnak emléke maradt reánk. Főleg a tatárjárást megelőző korból felette ritkák a vármegyénkre vonatkozó oklevelek s így a Gutkeled nemzetségről, mely egyike volt az itteni legősibb birtokosoknak, szintén csak gyér adatokkal rendelkezünk. Eddigi tudomásunk szerint a Gutkeled nemzetség Péter király korában (1038—47.) német földről költözött hozzánk s tagjai mindjárt letelepedésük után az ország különböző részeiben, főleg pedig Bács-megyében tetemes birtokokat nyertek királyi adomány gyanánt. Utódaik közül az első, aki a történelemben nagyobb szerepet játszik, gutkeledi Vid, vármegyénk főispánja s a futaki uradalom birtokosa. Salamon király idejében ő volt a királyi hadak vezére s 1074-ben az ismeretes mogyoródi ütközetben a bácskai dandárok élén hősi halált halt. Családjáról és rokoni összeköttetéseiről mit sem tuduuk, tény azonban, hogy utódai Bács-megyében továbbra is birtokosok maradtak.

IV. Béla király idejében a család igen előkelő tagokat számlált. 1250. aug. 11-én a király előtt egyeztek meg az ezen nemzetségből származó István szlavoniai bán, Privard ungmegyei főispán, Csepán fia Keled bácsmegyei birtokos, továbbá Tiba, Miklós fia András, Apai fia Apai, László és

¹⁾ Anjoukori okmtr, I. 574.

²⁾ Iványi: Helyvértár II. 89.

³⁾ Bács-B. m. Monografia I. 177.

fivére Aladár, hogy miután a szathmármegyei Sárváron fenálló családi monostoruk, mely Szent Péternek volt szentelve, a tatárjárás következtében majdnem teljesen tönkrement s így fölsegélésre szorul, ennél fogva a monostorhoz tartozó bács-megyei birtokukat. Futakot, az Iregi családnak örök áron eladják. Az ezen adásvételnél jelen volt István szlavon bán 1270-ben halt el, Keled pedig 1255-ben Bács-megyében még életben volt, a többiek sorsát nem ismerjük. Valószínű, hogy Keled fia volt Mihály és ennek fia István királyi apród (1275), kitől a később híres és Bácsmegyében is nagybirtokos „Maróthi“ nevű család származott.

E család fénykorát a XIV. század végén s a következő század elején érte el, midőn Maróthi János s testvére Dénes, Zsigmond király táborában harcoltak, Dénes 1396-ban a nikápolyi csatában esett el János 1392—1435-ig mint macsói bán, Bács és több más megye főispánja szerepelt. Birtokai megyénkben a következők voltak: Kormos község (1399.), Kürt és Irug helységek (1404.) Maróth (1407.), Hetes (1412.), Gergeri (ma Gligoria a zombori határban), Szent Márton Szent Iván (1413.) Zát (1423.), Rég (ma Rigyica) és Bakács (1424), Aranyán (1430).

Maróthi János fia László (1400—1451) szintén viselte a macsói báni méltóságot. I. Ulászló királytól a bács-megyei Szent Márton, Tárnok és Ripak helységek és a hozzátartozó puszták helyett Körös megyében nyert más birtokokat 1441-ben. Két fia maradt: Lajos és Mátyás, kik közül az utóbbi a macsói báni tisztséget szintén viselte. Birtokaik gyanánt Kisdi (1448) Dobra (1462) Nagy Hetes (1460) Papi (1468) a már fentebb említettekén kívül. Mátyás bán 1473-ban halt el s vele a Gutkeled nemzetség ez ága is kihalt. A család birtokait Mátyás király 1477-ben a Báthory, Cobor és a Bazini — Szentgyörgyi grófok családjainak adományozta, kik e birtokokat egészen a mohácsi vészig (1526.) megtartották.¹⁾

¹⁾ *Dudás Gy.*: Vármegyénk régi birtokosai. (Zombor és Vidéke, 1901. évf. 15 sz.)

Győr.

E nemzetség, mely jobbára Mosony és Baranya megyében székel, valószínűleg nálunk is birtokos volt, mert István fia Csepán Nádor a Gy. nemzetségből 1207. és 1209-ben már bácsi főispán gyanánt szerepel.¹⁾

Haraszt.

A régi Bodrogh vármegyében Tárnok nevű községben székel a megye egyik nagybirtokos nemzetsége, melyet a mohácsi vesz előtti oklevelek rendszeren tárnoki nemesek (nobiles de Tharnok) néven említenek. E helység Báthmonostor és Sztanisics közötti vidéken feküdt s a vele szomszédos Toti, Megyer, Haraszi, Lak és Daut (Dautova) nevű községekkel együtt egy nagyobb uradalmat képezett. Tulajdonasainak, a tárnoki nemeseknek eredetét eddig még nem ismerjük. Valószínű, hogy ők is a tatárjárást (1241.) követő országos rendezkedés alkalmával nyerték vagy szerezték birtokaikat. Az a körülmény, mely szerint a tárnoki nemesek a XIV. században egyik birtokváltás alkalmával kelt okirat szerint Haraszt családbelieknek mondatnak, kétségtelenül igazolja, hogy itt azzal a kiterjedt nemzetséggel találkozunk, mely az Árpádok, sőt a későbbi királyok korában is igen előkelő helyet foglaltak el az országban s birtokai több vármegyére kiterjedtek.

De lássuk az idevonatkozó adatokat. Mint tárnoki birtokos az okiratokban legelőször 1256-ban Miklós nevű családtag szerepel, akinek előkelőségét jelzi az a körülmény, hogy bánnak neveztetik. Ez évben ő Tóti és Tárnok nevű bogroghmegyei helységekben levő birtokait fiai között felosztotta s ez osztozkodásból tudjuk, hogy ezen utóbbi helységben Monostor is volt, melyről azt Tárnok-monostor-nak is nevezték. 1271-ben Tárnoki Bernát fiai: Sándor és Lőrincz említetnek, a kiknek tulajdonát képező tárnoki monostort a szomszédos Lak köz-

¹⁾ Fejér, III. 1., 47.

ségben birtokló és rokon Sebestyen fiai: Miklós és Jakab erőszakkal megtámadták s benne károkat okoztak. E támadásból per keletkezett, mely akként nyert befejezést, hogy egyezség folytán Miklós és Jakab a bodroghmegyei Alsó és Felső Adorján (ma Adorján puszta Ó-Kanizsa mellett) községekben levő részbirtokukat, két templomnal együtt Lőrincnek és Sandornak átengedték. 1299-ben az ugyanazon családhoz tartozó Lottar eladta a szinten A. és F. Adorjánon levő birtokokát Leustochnak, a ki szintén rokona volt s a bodroghmegyei Davot (Dautova) helységben birtokolt. Ez utóbbi oklevelek már közelebbről megjelölik a családot, melyhez az itt említett egyének tartoztak s innen tudjuk, hogy ők a Haraszti nemzetség tagjai, mely a XIII. század elejétől fogva szerepel az ország nemes családai sorában.

A Haraszti család emlékét a hasonló nevű községek tartották fenn napjainkig, melyekkel Pest, Baranya, Hont stb. megyékben ma is találkozunk. A mohácsi vész előtt Haraszti nevű község Bodrogh megyében is szerepelt s ez a mai Rasztina puszta területén állott. A család birtokai gyanánt Bodrogh megyében Tárnok (1256.) Tóti (1256.) Lak (1271.) Alsó és Felső Adorján (1271.) Davot (1299.) említettnek. 1327-ben Keled unokái: Péter fia Miklós és János fia Miklós Pauli nevű helységben is hirtokosoknak mondatnak: 1335-ig pedig a tárnoki nemesek Megyer nevű községet is birták. Birta végül a család vidékünkön Geszt községet (honnan a család egyik ága Gesztieknek is neveztetett is) Chechtó nevű jószág (ma Csesztó puszta Zenta mellett) egy részét, melyekről 1340. 1350. 1377-ben tétetik említés.

A családi birtokok egy része idő folytán idegen kezekbe került. Így Toti és Megyer községek egy-egy részét 1335-ben Becsei Imre barsmegyei főispán lévai várparancsnok vette meg, 1344-ben pedig Felső Adorjánt Magyar Pál nevű földesurnak utánna adtak el, aki mint Róbert Károly király hive 1331-ben Alsó Adorjánt Haraszti Leustách halála folytán királyi

adományul nyerte, a Gesztiek részét pedig ugyancsak Alsó-Adorjánban Lorénd fia Lőrincztől 1340-ben vétel útján szerzé.

A család nevezetesebb ismert tagjai a következők: Haraszti Buryn (1296), aki főispán is volt, de nem tudjuk, mely megyében; H. Dávid és Sámson (1296), István fia Tamás (1303.) hontmegyei birtokos; Tamás testvére Péter (1303.) Román fia Barnabás vasmegyei birtokos (1307.); Barnabás fiai: Tapan, Péter és Bálint (1314), János István és László (1314.) vasmegyei birtokosok; István fia Tamás hontmegyei birtokos (1322.); Kolos (1330.); Benedek fia János haraszti-i birtokos (Bodrogh m.) bizonyos ítélet hozatala fejében Drugeth nádornak egy földbirtokot adott Haraszttiban, melyet a nádor 1333-ban a Kermusi családnak adományozott; Tima fia András királyi ember (1338); András fia László kir. ember (1341.); Döme fia István, Balár fia Mihály, Lőrincz fiai Gergely és Pető és Gergely fia András eladják (1345) felső-adorjáni (Bodrogh m.) birtokukat Magyar Pál gimesi várparancsnoknak; András fia László baranyai birtokos (1349); Simon fia Benedek (1390); János fia Jakab fiai; János és László Zzigmond királytól rokonaikkal a Tétenyiekkal együttesen nemesi címer levelet nyertek (1405.) Címerök fő alakja daru madár, mely jobb lábával kődarabot tart; Tapán leszármazói László fiai Kelemen és Lőrincz, Miklós fia István és ennek fia János, Gergely fia János (1431) némely szabadalmakat kaptak; Tapán Kelemen és Lőrincz sopronmegyei birtokosok (1429); Kelemen gyermekei András és Lucia soproni birtokosok (1439); László fia Lőrincz (1439); Tapán Lőrincz (1447); Tapán János és neje Katalin (1464); H. Urbán özvegye Pakai Jusztina a bácsi káptalan előtt kiegyezett az ő ivánfalvi hozományára nézve Ivánfalvi Balázsszal (1479); István bodroghmegyei alispán (1494); talán ezen Istvánnak fia volt Ferenc, aki (1500 körül) a szörényi báni méltóságot viselte s egyéb birtokain kívül Bodrogh megyében Tótfalu, Csomokla

(Csonoplya) Vonna, Nagy és Kis Kölöd (Kollut), Arató és Bartyán helységeket birta. Azon felül birta Bars megyében Léva várának és lévai uradalomnak fele részét mint zálogot (27000 frtnyi kölcsön fejében) a lévai Cseh családtól, mellyel rokonságban állott. Ferenc veje Cseh Zsigmond (1504.) a bán nevében lemondott Cseme és Negyven nevű bodroghmegyei birtokok eladásáról Arányi Jánossal szemben a garamszentbenedeki convent előtt. Ugyancsak Ferenc bán és neje Pakosi Anna 1506-ban beigtatást nyert Léva vár és tartománya fele részébe, melyet Cseh Zsigmondtól zálogba kaptak; 1508-ban a garamszentbenedeki convent Ferenc bánt veje Cseh Zsigmond több hont-, noგრად- és tolnamegyei birtokon kívül beigtatta a bodroghmegyei fentebb említett helységek részirtokaiba; 1509-ben Török Imre pert folytatott Ferenc bán és Cseh Zsigmond ellen, mert ezek emberei Töröknek Pacsér nevű helységét megtámadták s jobbágyait elfogták; 1511-ben Ferenc bán emberei (Tótfaluból) egy szegedi embernek kirablása miatt, 1518-ban a Pilspergerné tulajdonát képező Ay nevű halászhely elfoglalása miatt perbe fogadtak; 1519-ben emberei Nagy Hetes (Kupuszina) helység kirablása miatt pereltettek. Utoljára 1522-ben tétetik említés Ferenc bánról, mint aki Csomokla (Csonoplya) nevű helysége felét Révai Ferencnek engedte át, aki a lévai Cseh család itteni szántóföldjeit részben elfoglalta s e miatt perbe keveredtek.

Ferenc bán birtokait a mohácsi vész után (1526.) veje Cseh Zsigmond barsi főispán örökölte, ugy látszik, legnagyobb részben, a kinek fia Gábor szintén barsi főispán volt s 1542-ben Pest ostrománál esett el. Ennek kiskoru fiával a lévai Cseh-család is kihalt (1553), a bodroghmegyei birtokok pedig török kézre kerültek. Léva várát és tartozékait I. Ferdinand király azon okból, mert Cseh Zsigmond Szapolyai János király pártjára állott, a családtól már előbb elvette s 1529-ben nejének, Anna királynénak adományozta.¹⁾

¹⁾ *Dudás Gy.*: Ujabb adatok Bács megye történetéhez. (Felső Bácska, 1901. évf. 31. sz.)

Héder.

Kézai szerint Hedrich és Wolfer német lovagoktól származott e család Géza fejedelem idejéből. Egyik ága, a szekcsői Herczeg család, nálunk is birtokos volt. 1330-ban Henrik bán, bodroghmegyei főispán, szerezte itt Daut (Dautova) helységet. Henrik bán fia *Péter* szintén bodroghi főispán volt 1342—7-ben. Utóbb Szántó, Hölgy- és Dustelek, Tóti, Bénye, Szeremle és Lak községekben is osztályos birtokos volt e család a Becsey családdal.¹⁾

Hunt-Pázmán.

Svábföldi lovagok voltak Hunt és Pázmán, kik Kézai Simon krónikája szerint Géza fejedelem idejében telepedtek hazánkba. A család egyik ága a bazini és szentgyörgyi grófok tetemes jószágokat birtak vármegyénkben is, mert 1470. körül ők is örökölték a kihalt Maróthi-család birtokainak egy részét. A családból 1477-ben B. és Szt. Györgyi János, Zsigmond és Péter (akik időközben mind erdélyi vajdák voltak) a Czobor-családdal Hetes, Zaka, Gergeri és Aranyád helységek miatt pereskedtek.²⁾ 1486-tól a család földesur volt Szent-György városban, Szt.-Márton, Sarok-Szt.-Márton, Szt.-Iván, Hetes, Aranyán, Gergeri és Zaka helységekben.³⁾

Jurle v. Türje.

E nemzetség első ismert őse Dénes szlavóniai bán (1244), somogyi főispán. A nemzetségből vált ki a Szentgróti család, melynek tagjai közül Pest, Somogy és Zalamegyén kívül Csanádban és nálunk birtokos lett Szentgróti László fia *János*, aki 1462-ben a Zenta melletti Bátka és Kis-Bátka helységeket örökség útján nyerte a Berekszői-családtól.⁴⁾

1) Zichy okmánytár, I. 607. II. 40. II. 258. III. 286. stb.

2) M. Tud. Akadémia kéziratára. (Pesty-féle gyűjtemény 131. sz.)

3) Dr. Csányk D.: Magy. tört. földrajza I. 218.

4) Országos Levéltár. dipl. 30319. sz.

Kán.

A Kán vagy Keán nemzetség többnyire Baranya megyében volt birtokos. Közülök *Gyula* vajda 1206-ban Bodrogh megye főispánja, 1224-ben Bodrogh, Arad, Sopron főispánja, 1229—31-ben tótországi bán.¹⁾ Megyénkben bizonyára szintén voltak e családnak birtokai, de azokat még eddig nem ismerjük.

Kathiz.

Vármegyénk régi főispánjait csak kevésbé ismerjük. A millenniumi monografia második kötetében fel vannak ugyan sorolva a régi főispánok is, de azok nevein kívül mit sem tudunk róluk. Tamás főispán is ezek közé tartozik, ki az eddig ismert adatok szerint 1299-ben szerepel bácsi főispánként. Ki volt ez a Tamás és meddig viselte megyénkben a főispáni méltóságot, eddig nem lehetett eldönteni. Az újabb levéltári kutatásoknak köszönhetjük, hogy e régi főispánunk kilétét és szereplési idejét némileg megvilágíthatjuk. Ezek szerint Tamás atyja Farkas a Kathyz nemzetségből (de genere Kathyz) egyike XIII. századbéli hatalmasabb főurainak, kinek birtokai jobbra Nógrád, Heves, Hont, Bars stb. vármegyékben fekszenek. Valószínű, hogy Bács megyében is voltak birtokai, mert különben fia Tamás aligha neveztetett volna ki később e megye élére.

Tamás 1299-ben, tehát III. Endre király korában már bácsi főispán és miután Vencel és Ottó királyokkal szemben az Anjouk pártjára állt, valószínű, hogy 1301—1308-ig hivatalt nem viselt. Róbert Károly király trónrajutása után csakhamar ismét a szereplés terére lép s 1319-ben már Bács, Arad és Szerém vármegyék főispánja és a kunok bírása mint ilyenek a király némely újabb birtokokat adományozott Nógrádban. Ugyanő 1321-ben bácsi, aradi és szerémi főispán, a királyné tárnokmestere, 1323-ban pedig erdélyi vajda. 1327-ben Károly király parancsára őt a kő káptalan

¹⁾ Wertner: Magyar nemzetségek. II. 85.

a szerémmegyei Nyék és a bácsmegyei Thamana nevű helységek birtokába iktatja. 1334-ben Tamás vajda és fiai Miklós kir. tálnokmester és Mihály pozsonyi prépost a király engedelmével elcserélik László kalocsai érsekkel több hont- és gömörmegyei birtokaikat az érseknek bácsmegyei birtokaival. E szerint Tamás és fiai Bácsmegyében a következő helységek urai lettek: Tótfalu, Csanáros, Gerecs, Lugas, Bátorfalva, Zurdok, Gumulesen, Venecia, Ujfalu, Lázárfalva és Zéchi.

Tamás az eddigi adatok szerint 1321-ben szűnt meg bácsi főispán lenni, mert ez évben már Demeter említették az egykoru iratokban megyénk főispánja gyanánt. Tamás vajda azonban egész haláláig (1343. körül) erdélyi vajda és a többi között bácskai nagybirtokos maradt, sőt itteni birtokait leszármazói is hosszú időn át megtartották. Fiai közül Mihály 1374-ben már egri püspök, Miklós Lodóméria tartomány bánja, ennek fia Frank 1404-ben országbíró, kik a nógrádmegyei Szécsény nevű birtokukról nevezik magukat a XV. században. Frank fia László a Bácsmegyében szintén nagybirtokos szekesői Herczeg Péter bán leányát birta feleségül s vele a család 1450 körül halt ki. Tamás vajda egykori birtokai ekként nagyobbrészt a koronára háramlottak vissza, honnan új királyi adományok alakjában csakhamar más családok tulajdonába jutottak.¹⁾

Kér.

Kérd vagy helyesebben Kér nevű nemzetség 1237-ből ismeretes, amely ugy látszik eredetileg Sopron várának jobbágyságához tartozott.²⁾ Birtokait nem ismerjük, de valószínű, hogy bácsmegyei Ó- és Kiskér nevű községek e nemzetség neveinek emlékét tartották fenn s hogy az idők folyamán itt is birtokosok voltak.

¹⁾ *Dudás Gy.*: Tamás erdélyi vajda, bácsi főispán. (Bácska 1901. évf. 94. sz.)

²⁾ *Wertner i. m. II. 148.*

Lád.

Abauj, Borsód és Zala megyében lakott e nemzetség. I. Károly király 1308-ban Ládi Tamás fiának a bácsmegyei Finthur *Jánosnak* Sáp nevű bácsmegyei birtokot adományozta, mely eddig nagybátyjai Ivánka fia János báné volt.¹⁾

Monoszló.

A XII. században Bács megye egyik nagybirtokosa gyanánt Machariás gróf (comes) szerepel. A mai Szontát és a hozzátartozó uradalmat bírta. Családja a Monoszló nemzetségből származott, mely egyike Magyarország legrégebb főuri családainak. Kitél nyerték a bácsmegyei Zond (Szond) helységet, nem tudjuk; de valószínű, hogy örökség vagy kir. adomány útján bírták. III. Béla király idejében Machariás valamelyik vármegyében, valószínűleg Valkó, vagy Szerémben, főispán volt, innen származott comes-i címe. Ugyancsak III. Béla király 1196. körül Machariásnak szöntai uradalmát új határokkal látta el. Róla többet nem is tudunk, mert a század végén elhalt. Fiai *Tamás*, *Miklós*, *István* és *Egyed* voltak, leánya pedig *Vénus*, aki az ország nádorához, Moyzhoz ment nőül. A gyermekek közül *Tamás* vitte legtöbbre, ő t. i. valkómegyei főispán és macsói bán volt 1206—1237. évek között. Érdemei jutalmául több birtokot kapott királyi adomány gyanánt. Így 1206-ban II. Endre király neki adta Kis-Szontát, 1231-ben Bács megyében az Uros-féle részirtokot, azonkívül Csanád és Valkó megyében, valamint Zágrábban különböző birtokokat. Neki és testvérei, valamint rokonainak u. m. Gergely comes, s ennek nővérei Botondné, Macharné, Mihályné és Gabuének a bácskai birtokokon kívül Baranya, Somogy és Valkó megyében is voltak tetemes birtokai.

Tamás bán 1237 körül halt el. Fiai *Gergely* és *Tamás* voltak, leánya Nabuth az előkelő Héder nembeli Jakab gróf neje. E gyermekek 1237-ben a bácsi kátalan előtt atyai

¹⁾ *Knauz: Mon. Eccl. Strigon. II. 583.*

birtokaikon osztozkodtak, melyek Bács, Szerém és Baranya megyében feküdtek. A fiuk közül *Gergely* 1237—1269. között krassói főispán és a kunok birája gyanánt szerepelt. Ugyanő 1244-ben a bácsi káptalan előtt megvette a Petku-féle Fireg nevű bácskai falut 1256-ban rokonságával együtt kielégítette pénzzel és rabszolgákkal Moyz, akkor verbászi főispánt, és Sándor zanaí főispánt mint néhai Moyz nádor gyermekeit és Machariás comes unokáit leánynegyedilletményére nézve. A rokonok közt Miklós fia András már a „Szondi“ nevet viseli.

Gergely főispánnak 1269. táján történt halála után fiai *Lőrinc* és *Egyed* örökölték birtokait, kik közül az előbbi 1294, az utóbbi 1317 körül halt el. Utódai csak Egyednek maradtak s mivel fia örökös nem volt, a birtokok vejére Aba nembeli Nyéki Lőrinc fiára *Miklósra* szálltak Szontán és vidékén.

Machariás comesnek Miklós nevű fia után András, Egyed nevű fia után pedig Péter nevű gyermekei maradtak, akiknek fiai Miklós és Péter a rájuk eső birtokok felett 1270-ben olyképen osztoztak meg, hogy a bácsmegyei Zondot és tartozékait más vármegyebeli birtokokkal együtt Miklós, a Baranya, Valkó stb. megyékben levőket pedig Péter és ezek utódai örökölték. A család azonban a század vége felé már férfi ágon kihalóban volt, mert a Tamás bántól származó Gergely fia Egyed a pécsi káptalan bizonyítványa szerint a vele női ágon rokon Bö (Bew) nemzetségbeli Ders fia István gróf fiait: Mihály erdélyi prépostot és Pétert, a székelyek főispánját örökbe fogadta 1294-ben. Ugyancsak Egyed, aki e tájban a „monaszlai“ előnevet viseli, 1313-ban végrendeletében olyképp intézkedett, hogy a bácsmegyei Zond birtokot egyik leányának férje Nyéki Fülöp, a többi birtokait pedig más rokonai örököljék.

Aba nembeli Nyéki Fülöp azonban családot nem hagyott hátra s így a híres Monoszló nemzetség kihaltával a szöntai

uradalom 1350—60. között a királyi család birtokába jutott, mignem Nagy Lajos király 1382-ben csere útján az óbudai apátcákra nem ruházta, akik ezt az uradalmat egészen a mohácsi vészig (1526.) birtokolták.¹⁾

Őrs.

Zala, Veszprém, Borsód és Szabolcs megyékben 1155-től 1391-ig szerepel e nemzetség. Bácsmegyében is létezett Őrs nevű község a mohácsi vész előtt, valószínű tehát, hogy e családnak itt is voltak egykor birtokai. (Zalamegyében Kővágó- és Felső-Őrs volt az övék.²⁾

Pécz.

Nemzetségi birtokai jobbára Győr, Zala és Szabolcs megyében voltak ugyan e családnak, de miután az e családból származó Marczali Gergely 1279-ben Bodrogh megye főispánjaként szerepelt,³⁾ bizonyára itt némely jószágokkal is rendelkezett.

Ratold.

A krónikák szerint Kálmán király korában olasz földről jött e nemzetség hazánkba. 1297-ben a nemzetségből való Kun *Miklós* a bodroghmegyei Emeg és Ganata nevű birtokait Domokos kir. tárnokmesternek engedi át, magának pedig Hetye és Murgon községeket tartja meg.⁴⁾ 1300-ban István fia Kakas mester tolnai és bodroghi főispán volt.

Szente-Magócs.

E nemzetség jobbára Sáros, Szabolcs, Szathmár, Tolna megyében és Szlavóniában volt birtokos. Az okleveles adatok 1145-től 1352-ig említik a család tagjait. Emléküket a Szenta és Magócs nevű helynevek tartották fenn.⁵⁾ Minthogy megyénk-

¹⁾ *Dudás Gy.*: Vármegyénk régi birtokosai. (Zombor és Vidéke 1901. 17. sz.)

²⁾ *Wertner*: Magyar nemzetségek, II. 227.

³⁾ Bács-Bodrog vármegye Monografiája, II. 575.

⁴⁾ Hazai okmánytár, VII. 264.

⁵⁾ A nemzetség néha Sentá nak is iratott. (Wenzel: Árp. új okmánytár, XI. 212.)

ben a mai Zenta (és mellette Mákos puszta) szintén e családtól vehette nevét, valószínű, itt több más birtokuk is volt.¹⁾

Tuvan.

Tuvan vagy Nagy Tyvan nemzetség 1277-ből szerepel hazánkban. Fehérvármegyében laktak részben, kik közül Péter veszprémi kanonok volt.²⁾ A szabadkai határban levő puszta, Tavankut, ugy látszik, e nemzetség nevét tartotta fenn.³⁾ Tyvan nevű birtok 1296-an előfordul Zalamegyében is mint a Vázsony nemzetség tulajdona. A szabadkai Tavankut puszta szomszédja, Vámtelek vagy Vantelek puszta neve ugy látszik szintén a Tuván vagy Tyván-telek elferdítéséből keletkezett.

Turul.

Bács megyében a mohácsi vész előtt több Turul nevű helység létezett. (Hegyes-, Mező-, Ákos- Turul).⁴⁾ Ezek ugy látszik eredetüket a Turul nemzetségtől, vagy legalább is hasonló nevű személytől, mint alapítójuktól vehették. A hazánkban ismert Turul család egyébként az Árpádok őse volt, mert Kézai szerint Géza fejedelem e nemzetségből származott. A nemzetség 1313—1354. közt Bihar megyében szerepel.⁵⁾

Vancsa.

Báncza nevű helységek (Kis és Nagy B.) Bács megye déli részén feküdtek, ezt Iványi István és utána Csánky kimutatták. A család bácskai eredetű. Birtokaikat Kis-, Nagy- és Ó-Báncza és Priba községek képezték Bács megyében,

1) Sente előfordul Valkóme gyében (1437.), Szándaföld Vas megyében (1294.), Zynthe helység (1273.) a galgóczi várhoz tartozott. Az övök volt a Dunaszigeten levő Hattyas nevű halászhely, melyet Simon fia András 1282-ben az ottani pálos monostornak adott. Ezen okmányban a család „kenázmonostori“ nak van írva, ami ugy látszik azt jelenti, hogy megyénkben Kenézmonostort (Kanizsa) is bírták.

2) Zalamegyei okmánytár, I. 84.

3) Tuan kínai személynév ma is. Valószínű, hogy a kunok hozták magukkal a keletről.

4) *Iványi*: Bács B. helynévtára. *Csánky*: Magyarorsz. tört. földrajza.

5) Anjonkori okmánytár I. 297. Sztáray okmánytár I. 53.

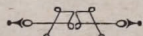
voltak azonban birtokaik Bars és Esztergom megyékben is.¹⁾ Ősük *Orbász* (1252.), kinek fia *István* (1239—1242) váci püspök, 1242—1252-ig esztergomi érsek, első magyar bibor-nok. A családtól *Vince* 1244-ben esztergomi főispán, *István* (1264) kalocsai érsek, *Orbász* 1280—1284-ig pozsegai prépost stb. A bácsmegyei Orbászpalotája (Obrovác) szintén tőlük vette nevét.

Vaja.

E nemzetség 1231—1300. közt Valkó megyében szerepel. Valószínű azonban, hogy a hazánkbeli Vaja és Baja nevű helységek e család nevét tartották fenn. A bácsmegyei Baja annál inkább tőlük vehette eredetét, mert a család rokonságban volt azt élt nagybirtokos Monoszló nemzetséggel.²⁾

Zsámbok.

Kézai szerint e nemzetség Franciaországból, Champagne tartományból költözött be és itt Pilis megyében volt birtokos. Valószínűleg Bácskában is léteztek birtokai, mert Eduár fia *János comes* 1291-ben Bácsmegye főispánja.³⁾

Tájékoztató a római régiségekről.

Közli: **Gubitz Kálmán.**

A hódító népek életéről, világtörténeti eseményeikről, az írott adatokon kívül, az egykori szereplésükkel összefüggő emlékek is beszédes képet nyújtanak. Az újabb kutatások eredményei nemcsak hogy bővítik eddigi ismereteinket, hanem sok bonyolult és megfejthetlenné látszó kérdést tisztáznak; sőt téves véleményeket is kiigazítanak. Így egé-szítik ki egymást: historia és archaeologia.

¹⁾ *Wertner*: Magyar nemzetségek II. 378.

²⁾ *Wertner*: i. m. II. 391.

³⁾ Árpádkori új okmánytár, XII. 509.

A Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége által rendezett archaeologiai kurzusok is részben e cél szolgálataiban állanak. Legutóbb Kolozsvárott volt egy ilyen tanfolyam, mely kizárólag a római élet vonatkozásaira terjeszkedett ki. Az összefoglaló előadások nem pusztán a tárgyalt kor egyszerű áttekintését nyújtották, hanem az újabb kutatások eredményének összehasonlítása révén olyan elméleti és gyakorlati utmutatásokat is tartalmaztak, amelyeket csak széleskörű tanulmányozás, nehezen hozzáférhető könyvek, szaklapok és gyűjtemények segítségével lehetne megközeleltetni.

Már magában ez a körülmény is megalkottá teszi, hogy — mint a társulatnak a tanfolyamon résztvett kiküldötte — a hallottakról beszámoljak.

Dr. Posta Béla egyetemi ny. r. tanár a római magánéletet és az azzal összefüggő emlékeket ismertette. Előadásának bevezető részében kitért azon körülményekre is, melyek hatása félreismerhetlen nyomokat hagyott a római művelődéstörténet lapjain. Különösen tapasztalható ez a hazánk területén fennállott két provincia életében. Mint tudjuk, a rómaiak itt barbár népeket találtak. A „barbár“ megjelölés alatt azonban ne értsünk teljesen műveletlen népelemet. Kimutatható, hogy az itt lakott népek magukkal hozták sajátos műveltségüket. Gondoljunk pld. a rekeszes ötvösség elterjedésére. Kiindulása Nagy Sándor idejére esik. Zónái kelet felé: Perzsia, India, Khina; nyugat felé: Magyarország s azon át nyomon követhetjük egész Franciaországig. Tehát még hatásokat is közvetítettek. De viszont Panonia és Dacia is hatással volt a közészorult nomádokra. Fontos dolog ezeknek a tudása, amikor egyes leletek stylytani elbírálásáról van szó.

J. A lakóház és berendezése. A rómaiak békés fejlődése hazánkban rövid. Pannonia és Dacia katonailag megszállott határterület volt. A lakosságot — a katonaságon kívül —

a földbirtokos- és az iparos-osztály képviselte. Építkezésükben nélkülözik a fényűzést. Minden rideg és egyszerű. Hiába keressük itt az itáliai mintákat és analógiákat: az összehasonlítás szempontjából, reánk nézve Pannoniában Aquileja a fontos, Daciában a birodalom keleti területei.

A két provinciában a városok lényegesen különböznek az itáliaiaktól; nélkülözik a falakat; a nagyobb helyek biztosságáról a castrumok gondoskodtak.

A falusi ház, a tanya adja meg a daciai római telepek karakterét. A megtelepedéseket megelőzi a limes. A dézsmaföldek művelői képezik a lakosság zömét. Ezek szolgálataik fejében kapták a földeket és dézsma címén $\frac{1}{10}$ -et adtak a kormánynak vagy a katonai hatóságnak.

Római építészeti emlék kevés maradt reánk. Midőn tehát a házról szövegeket kell értenünk, mert felső építmény alig maradt fenn. A tanyák nem feküdtek a közlekedési utak mellett, hanem az ezektől eleső mellékvölgyekben. A hely megválasztásánál, de a lakás beosztásánál is, az egészségi követelményekre fektették a súlyt. A házépítés feltételeit Vitruvius munkájának X. könyve tárgyalja. Szerinte a tűzhely az udvaron volt, közel az ökör-istállóhoz. Az ökör-istálló jászalai a keleti ég felé néztek; mindig a tűzhely felé. A tűzhellyel volt összefüggésben a fürdő is. Építészeti szabály, hogy a boros pince északra fozduljon s az olajos kamra délre nézzen. A sajtoló kamra 40 láb hosszú és 16 láb széles; a juh- és a kecske-ól mérete: $4\frac{1}{2}$ —6 láb. A magtár északi, vagy északkeleti irányban állt. A lóistállót délen, enyhe helyen építették, de messze a tűzhelytől. A melléképületek egyrésze fából készült. S hogy a tanya mellett, vagy annak közeli szomszédságában lehetőleg forrásvíz is legyen, azért a helyet rendszerint a hegy vagy a lejtő aljában jelölték ki. A tanya nagysága mindig a gazdasági viszonyoktól függött.

A vidéki lakóház tartozéka a pince. Mint alépítmény,

legtöbbször feltalálható a romokban. Rendesen tágas helyiség. Mélyebb építésű. Igen jellegzetes formája a falbamélyítés; de szembeötlő sajátossága az is, hogy világító nyílásai rézsutos építésűek. A víz ellen kiugró talp védelmezi; de találhatunk ott több ágra osztott vízvezető-csatornát is. Falait kimeszelték, vagy fehérre vakolták. A fugák (tégla-közök) rendszerint vörössel vannak kihuzva. A pince építésénél gerendát vagy boltozatot alkalmaztak. Rendes magassága 2 m. Fala élő talajon fekszik. A későbbi átépítést könnyű felismerni. A kiásásnál ügyelni kell arra, hogy a feltöltött földön van-e agyagréteg. Ezt u. i. a második átépítésnél alkalmazták.

A lakóházat és egyéb épületeket kőfallyal kerítették körül. Magassága 2—2,5 m. Védelmi feladata volt. A kerület alakja közeledik a négyzethez. A határfal oldalát bevakolták s mezőkre osztva, festették is.

A lakóház mindig a legvilágosabb részen és olyan helyen feküdt, ahonnan legszebb kilátás nyílt. Elrendezése a toszkanai házénak felel meg. Középpontját az udvar (atrium) foglalja el. Innen mentek a helyiségekbe. A helyiségek az atriumból kiugrásokkal épültek. Megtaláljuk a családi fürdőt is, amely azonban tepidarium (langyos fürdő) nélkül való.

A lakóház mellett van egy épület, mely erősebb falakkal épült. Rendeltetése ismeretlen.

A lakóház közelében volt a cselédház. A telek egyik sarkában volt az istálló a tehenes helyiségével; az átellenes oldal sarkában a baromfi-helyiség s végre távolabb a falnál — megfelelő kiugrással — a lóistálló.

Ennyi a „villa rustica“-ról.

A „villa urbana“ nagy eltéréseket mutat a provincián. Ez a ház befelé fejlődő és felülről nyeri a világosságot s azt oldalt bocsájtja a helyiségekbe. Az utca felől a falak csupaszok.

Hogy született meg a római palota?

A tanya-házból elhagyták a gazdasági épületeket és a földesur házát kibővítették. Ezek az u. n. vidéki épületek, amelyek nemcsak a lakás szükségleteit, hanem a kényelmi igényeket is kielégítették. Két főrésze van: az atrium és a trichinium (ebédlő), mely mindig a főtengelyben van.

A bejáró ajtaja előtti tornác az u. n. vestibulum, azaz félrelépő. A bejáró ajtaja a küszökövek bevágásaiba helyezett csapokon forgott s a mai szekrények formájához hasonlított. A hozzávaló tolozárt vasból készítették.

Az atrium fedett. Az impluvium vezeti a vizet a kutba, a fölöslegeset pedig az utcára. A toszkánai atrium két főgegendának az összetételéből nyert négyszögből áll. Méretében 3 : 5-höz és 2 : 3-hoz aránylik. Az atrium hátsó falánál állt a házigazda pénzszekrénye.

A konyha a ház belső részeiben nyert elhelyezést. A füst, a compluviumon át ment ki. Az az asztal, amely az impluvium mögött állt, mosogató-asztalnak tekinthető. Előtte egy medence is volt, melybe a szökőkútból víz ömlött, nyilván a mosogatóra.

Az atrium hátsó falánál találjuk a háztulajdonos hermáját (mellszobor).

A nagyobb városok épületeiben az atriumot és a peristylumot (oszlopesarnok) egymás mellett megismételték. Az atrium hátulján találjuk a tablinum (szoba) bejáróját, mely egészen nyitott volt s csupán szőnyeggel volt elkülönítve. A tablinum pillérei diszesek voltak. A függönyt stilizált kampókra akasztották. Ezek a kampók bronzból készültek (csak folytatásuk volt vas) és bronz tányérkákra voltak alkalmasak. A tablinum ebédlő-helyiségül szolgált s néha elől-hátul nyitott volt. A tablinumban ülve étkeztek. Ezen helyiség mellett szobák is voltak, melyeknek nemesak a tablinum, hanem a kert felé is volt ajtajuk.

Az atrium mellett találjuk a hálóhelyiségeket. Ezek a régi római háznál 4 m. magasak. Az ágy helyét fehér

mozaikkal rakták ki. Itt a fal is másként van festve. Magának az ágnak falbaeresztett fülkéje van.

A peristylum görög módra lévén berendezve, a három kerevet (lectus) a falak mellett volt elhelyezve. Később oszlopos tornáccal bővítették ki az ebédlőt, hogy a szolgák és az eltávozók körüljárhassák az ebédlőhelyet. Az ebédlőben hordozható oltár is volt, amelyen étkezés közben áldozatot mutattak be. Ezek agyagból, vagy bronzból készültek.

A konyha kicsiny helyiség. A benne található téglából készült négyszögletes építmény a tűzhely volt. Tetején háromszögletes kúpok voltak, melyekre az edényeket rakták. A tűzhely közelében volt a sütőkemence. A konyha igen magas volt. A füst a magasan elhelyezett ablakon huzódott ki. A honyhában egy kis oltárkát is találunk, melyen gyümölcs, fenyőtobor és két kigyó képe symbolizálta a házastársak lelkét. Megtaláljuk a konyha mellett a fürdőt is, mely azonban csak tepidariumból (langyos) és caldariumból (meleg fürdő) áll. Ugyancsak a konyha mellett található egy kicsi szoba is, melyet kamra gyanánt használtak.

Fontos helye a háznak a sacellum, vagyis a házi szentély. Ez alacsony, boldachin-módra, pilléreken nyugvó építmény volt.

Itt jegyzem meg, hogy a római lakóház ismertetése szemléltető módon történvén, az egyes alaprajzok megfejtése révén, a tanfolyan hallgatói hasznos tanulságokat szereztek.

A lakóház tárgyalása után a római fürdő ismertetése következett. A római fürdők nemcsak egészségápolásra szolgáló, hanem egyuttal szórakozást nyújtó helyek is voltak. A nyilvános nagy és a kis fürdők belső elrendezésében egy oszlopcsarnokos helyet találunk. Ez a palaestra, vagyis a tornázó-helyiség, ahol a testgyakorlatot végezték. Lényeges része a fürdőnek a fülkével ellátott vetkőző-helyiség, az apoditerium. Ebből a helyiségből egy langyosra melegített helyre jutunk, mely fekvőhelyekkel birt, ez a tepidarium. A harmadik a meleg fürdő, az u. n. caldarium. Ez utóbbi

két mellékrészből állt: egyik az alvens, mely egy nagyobb fürdő medencét jelent, a másik labrum, vagy mosdó. Régebben a helyiségeket széntartó medencékkel hevítették; később oszlopokra helyezett téglapadmallyal függő fürdőt létesítettek. A köztársaság vége felé a Sergius Orata-féle fürdőket kezdi építeni. A központi fűtés alkalmazásával a meleg levegőt a padlat alatt agyag-csővekkel (tubi) vezették a fürdőhelyiségekbe. A csücskös téglák, amelyek a felső melegítőket adták 51×20 cm. nagyságúak voltak. A falra alkalmazott tubusokat szegekkel rögzítették meg, vagy pedig bevakolták a falba. A szellőzőket az alapban rendszeresen, egymástól bizonyos távolságban helyezték el. Ha ezek között egyéb nyílásokat is találunk, azok a csalogató-tűzek gyújtására szolgáltak.

A nyilvános fürdők külön női- és külön férfi-fürdő beosztással épültek s egészen szabadon álltak. Az utcára boltok nyíltak. A déli oldalon volt a főbejáró. Ez vezetett a palaestra-ba, mely nagy, négyszögletes terület volt oszlopcsarnokokkal. Ahol az oszlopsor hiányzik, abban a helyiségben voltak a kuglizó alkalmazottjai s előtte volt a tekepálya. A palaestra mellett találjuk a vetkőző-helyiséget és az uszodát. A palaestra jobb oldalán voltak a fűtőhelyiségek; a bal oldalon, a palaestra mögött pedig az egyforma kis kamrák: a falazott fürdők és a kádfürdők. Az apoditeriummal (vetkőző) összefüggésben volt a szolgák lakása. A fürdést testgyakorlás előzte meg. Utána uszás következett. Ezután a fűdöző levakartatta a testét és a langyos fürdőbe lépett. A langyos fürdőt a hideg követte. Végre az izzasztóba ment. Izzadás után testét olajjal vagy kenőcsökkel bekenette s ezzel a fürdés véget ért.¹⁾

II. Ruházkodás, ékszerek. A leletek, melyek ásatások

¹⁾ *Irodalom:* Handbuch der Römischen Altentümer. A. Mau. (Leipzig.) Guhl-Hohner: Leben der Griechen und Römer. (Berlin, 1893.) Dr. Lindenschmidt: Die Altentümer Unserer Heidnischen Vorzeit. (Mainz 1881.)

alkalmával a lakóház környékén találhatók, többnyire záralkatrészekből, kulcsokból vagy kulcsesomókból állanak. A ruházkodás emlékeit az emlékkövek domborművei tükrözik vissza. A leletek kormeghatározója a fibula, az u. n. dajkatű vagy biztostű.

A fibula a K. e. X. században lép fel. Ez a hallstadi tű. Minket a La-Téne izlésű tű érdekel leginkább, mert a rómaiak kezdő fibulája a La-Téne-ből indul ki. Részei a fej, a kengyel és a láb.

A La-Téne fibula feje nyujtott félkör, spirális rugóval és fejfölötti hurral. A kezdő La-Téne-ben egy, a közép La-Téne-ben két gombbal bir. A rómaiak kezdő fibulája a consularis családok érmeivel fordul elő, a K. e. II. század végétől. Ezek az egytagu (dák) spirális fibulák, felső hurral. Ezzel egykoru a pannoniai fésüs (kelta) fibula. Második typus a delfin-alaku. Ezeketől eltérő a harmadik csoportba tartozó kanalas-fibula. Ez utóbbinál a tű szögecseléssel vagy forrasztással van a másik taghoz erősítve.

Az egyszerű sodrony-fibula a K. e. I. századtól a császárkor elejéig terjedő időhatást jelöli. Ezt felváltja a fésüs-fibula, melynek folytatása a II. század derekán divatbajótt fibula. A III. század elején találjuk a korongfibulát; ezt követi az állat-motivumokkal vagy a zománcal diszített forma, mely a III. század végéig fennmaradt. Mindezeketől könnyen megkülönböztethetők a népvándorlaskori jellegzetes fibulák.¹⁾ A diszesebb fibulákat a rómaiak rendszerint ujévi és nászajándék gyanánt osztogatták.

Az ékszerek közül a fejdíszek nem nyujtanak jellemzőbb példákat, de annál inkább a gyűrűk. A legrégebb formák egytagból öntvék. A bennük elhelyezett opak massa alapja fehér, betétje sárga vagy kék. Ez ugyan a La-Téne-t jellemzi, de azért a római idők kezdetén is divatos volt még. A gyűrű

¹⁾ *Irodalom:* Lambrecht műve a fibulákról. Megjelent a Verhandlungen der Hist.-Verein von Oberpfaltz und Regelsburg kiadásában.

olykor egyszerű karika, melynek külső kerülete gyöngydu-doros diszt mutat. Egy másik forma, melyben a kamea (vésett kő) domboruan kiemelkedik. Az I-ső század végén jelennek meg a forrasztott, lemezes és kerek alaku gyűrűk. Ezt követi a tulajdonképeni római gyűrű-typus, melynek karikája a fejénél erősen lapított. Utána az öntött és a profilált (oldaldiszes) példányok következnek, a II. század második feléről. A későbbi typusnál a metszet kikerekül, oldalán lomb, vagy koszorú disz jelentkezik, fején pedig a csillagképek jeleinek vésését találjuk (Mithras-kultusz.) A gyűrű karikája most is öntött. Ez a gyűrűforma a K. u. III. században is divik; sőt használata még a népvándorlás korába is benyulik.

A fülbevalók is nagy változatot mutatnak. Első az egyszerű hurkolt karika, hurok-zárral. Később a karikára fityegőt alkalmaztak. Ebből fejlődött ki az a hurok-záras és összetett fityegővel bíró fülbevaló, amelyet hun-germán típusuak nevezünk és oly gyakori népvándorláskori temetőink sirjaiban. Most következik az a lemezes és gömböcsökkel ékes forma, amelyből az avar-typus fejlődött. A fejlődés fokozatának sorát a köbetekekkel diszitettek zárják be.

A hajtúk csontból készültek. Ezek vagy simák, vagy gombfejjel bírók, vagy olyanok, melyeknek a fejét diszítették. A fémtüknél szintén megkülönböztethetjük ezt a három fejlődési fokozatot, csakhogy ez utóbbiak diszitése igen változatos. Az aranyból valóknak a feje áttört művű.

A nyakdiszek vagy felfűzhető, vagy felaggathatók. A gyermekek, a fetis-jellegű bullát (csüngő disz) hordták a nyakukon. A nyakpercet vágás ellen alkalmazták; ez keleti eredetű. A karon egyszerű vagy spirális bronzkarikákat hordtak. A négyélű sodronyból való karperecek a II. századra jellemzők. A legionáriusok mellét bronz korongocskákkal kapcsolódó átvető-lánc diszítette, övükön pedig csüngő diszeket hordtak. A szijak szintén különféle bronzdisszel,

karikákkal, pántokkal és csatokkal voltak ékesítve. A szijdiszek nagy változatában találunk áttört műveket, melyek szimetrikusak vagy aszszimetrikusak; csuklósakat, melyek két taguak, vagy amelyeknek a második tagja csüngő. Nagy Sándor idejéből maradt fenn az a szijdisz-motivum, amelynek mustrája központban találkozó három delfint ábrázol. A mellékszijak diszitására piskóta-alaku pántokat használtak. Nagy változatosságot mutatnak a csatok és a lószerszám diszek is. Ez utóbbiakból különösen jellemzők a bujtató szijdiszek és az u. n. szügyelők vagy szijosztók.

A pipere-eszközökből legelőször a tükröt kell felemlitenünk. Elég gyakori a leletek között. Nem bronzból, hanem fehér fémből való. Lapja egyszerű korong, melynek rendszerint csak egyik oldala fényes, a másikat koncentrikus körökkel diszitették. Nyele a koronggal egytagból készült vagy pegig úgy forrasztottak rá.

A beretva vas, fogantyuja pedig bronz. A szórtelenítés eszköze a pinzetta; az olajvakarásra pedig a strigilis-t használták.¹⁾

III. Az agyagművesség. Az agyagművesség a rómaiaknál igen magas fokra fejlődött. Az eddigi kutatásokból leszűrt eredmények beigazolták, hogy a La-Tene agyagművesség technikája, edényeinek formája nagy befolyást gyakorolt a római provinciális agyagművességre. Nálunk Pannoniában és Daciában egy ázsiai nomád népelem közvetíti a hatást, mely a caldeai, mediai, illetve perzsiái műveltséget (sassanida befolyás) ülteti át.²⁾

¹⁾ *Irodalom:* Riegl: Spät-Römische Kunst. (Wien.)

²⁾ *Irodalom:* Konstantin Koenen: Gefäßkunde. (Bonn, 1895. Verlag: Haustein.) A római korai, közép és késői kori edényeket tárgyaló mű. (Sok a hibás meghatározás benne.) A terrasigillata edényekre nézve dr. Pfaltz: Terrasigillata Gefässe der Speyerer Museums, Mitteilungen des Historischen Vereines. XX. (Speier, 1886.)

O. Hölder: Die Formen der römischen Thongefässe. (Stuttgart, 1897.)

Robert Knorr: Terrasigillata Gefässe. (Stuttgart, 1905.)

R. Forser: Die römische Terrasigillata. (Stuttgart, 1911.)

Wilhelm Ludowici: Römischer Töpfer in Rheinabern. — U. a.: Stempel-Bilder Römischer Töpfer. — U. a.: Stempel-Namen Römischer Töpfer. (München, Meisenbach Riffartle et Comp.)

A keramika legegyszerűbb terméke a téglá. Ezt a rómaiak nagy mennyiségben állították elő s mint építőanyagot mindennemű építkezésnél alkalmazták. A téglák mérete és formája helyenkint és rendeltetésük szerint változott. Így pld. az itáliai formák és méretek jelentékeny eltéréseket mutatnak a provinciákban szokásban volt téglák alakjától és nagyságától. Alakra nézve megkülönböztethetünk: hosszényszögűeket, melyek falazat építésére szolgáltak; háromszögűeket, melyeket oszlopok készítésénél alkalmaztak; ívelteket és formatéglákat.

Az összehasonlítás kedvéért, tudós előadónk közölte velünk a téglák méreteit is.

A római falazat-tégla	22×14×3 cm ;
a tivoli	42×42×3 „
az itáliai	59×59—15×3 „
a ferenti specialis	27×15×3 „

A provinciákban:

Trierben	54—60×54—60×5.5—6 cm ;
Meinheimben	36×36×4 „
Neuenheimban	22×22×5 „
Badenweilerben	38—39×32×4 „
Mainzban	28×28×3 „
Badenben	48×48×6 „
A hypocaustum-tégla	20×20×5 „
Az opus-spicatum-tégla Rómában	10×6×2 „
Mainzban	13×8×3 „
Hüffingenben	17×12×4 „
A háromszögletű téglák Rómában	21×11×3 „
Trierben	27×24×4 „
A mainzi ívelt téglák	26×26×8 „

Az agyagkészítményeket az ezen célra épített kemencékben égették ki. Az égető-kemencék szerkezetében két főrészt különböztethetünk meg, u. m. a tüzelő- és a berakóhelyiséget. Az elsőnek a nagysága átlag 1.5 m. Az eleje

négyszögletes és emeletes. A tüzelőhelyiséghez a szítóhelyiség csatlakozik. A felső helyiséget lyukak kötik össze. Az izzó levegő csöveken megy át az emeletbe. Hogy az égetés egyenletes legyen, az edényt fűleinél fogva pántok vagy e célra égetett állványok tartják elszigetelve a padozattól már azért is, nehogy elrepedjenek.

Az agyagművek készítésének három főmozzanata: az agyag előkészítése, a kiformalás és az égetés.

A római agyag vörös vagy fehér. Előkészítésénél legfőbb dolog az iszapolás. A tulkövér agyagot a római gölöncsérek apró kavics-szemek hozzáadásával soványították. A finomabb agyagból való készítményeket opus fibulinum, a közönségeseket pedig opus doliare névvel való megkülönböztetéssel hozták forgalomba.

Az edény formáját a koronggal adták meg. De anélkül is készítettek edényeket. A kis edények mindig korongoltak. A nagy edényeket részben koronggal, részben kézzel alakították. Az amphorákat (korsó) és a doliumokat (olaj- v. bortartó edények) egyes részletektől állították össze, sőt volt olyan nagy dolium is, amely favázon készült.

Az edényeknek színek szerint való szétosztása tekintében, szakemberek kialakult véleményével találkozunk. Az első csoportba sorozhatók a fehérhez közeledő halványsárga korsók és amphorák; a második csoportba tartoznak a sötétvörös edények és azok színárnyalatai a sötétbarnáig (ezek jelölik a K. u. I. századbéli időhatárt); továbbá a szürkék vagy hamuszürkék (K. e. VII. század); s végre a fekete provinciális (etruszk v. gall-római, tévesen u. n. vasa belgica) gyártmány.

Buckmann sárga, vörös, szürke és fekete edényeket különböztet meg. A sárga, közönséges, durva agyagu. Színét inkább piszkos sárgának lehetne nevezni. Nagy edényeket (amphora és dolium) készítettek belőle. De készítettek belőle finomabb edényeket is, melyeknek a belsejét koronggal

simitották, külsejét pedig egyszerű vörös diszitással (====) ékesítették. Ezeknek az edényeknek az anyaga finom quarc-szemcsékkel van keverve.

A vörös volt a legelterjedtebb. A rózsaszintől a korall-vörösig, minden színárnyalat képviselve van benne. Itt is van finomabb és durvább készítmény. A finomabbak anyagában itt is megtaláljuk a quarc-szemcséket. Mázuk nincsen. Diszitésük fehér. Egész Európában elterjedt.

A szürke mindig finom anyagu. Két válfaját ismerjük. Az első hamuszürke. Tömöttsége egyenlőtlen. Gyakran quarc-szemcsék is vannak benne. A másik fajta szintén szürke, de nehéz s oly kitűnően égetett, hogy cseng. Ebből készültek a főzőedények.

A fekete edényeknek a törése is fekete. Ezek minden diszt nélkülöznek.

IV. Halászat, vadászat. Az ösfoglalkozások közül a halászat körébe eső használati eszközökből a hálók, szigonyok és a horgok ismeretesek. Hálóikat nehezekkel látták el. Ezek a nehezek teljesen megegyeznek az őskoriakkal. A kerítőhálókon kívül ismerték a rekesztő-hálókat (cégér, varsa,) is. Az éjjeli halászásnál fáklyát használtak. A fáklyákat a kampós fáklyatartókba helyezték és úgy erősítették a csónak oldalához. A folyók felső folyásánál szigonnyal halásztak. Szigonyuk 3—4 águ, de szakálla nincsen. A horgot csontból vagy kampós fémből készítették. A zsineges horgok közül ismerték a bevető- és a fenékhorgot.

Halas tavaik is voltak. Ezek azonban nem tévesztendőek össze az u. n. pisciná-val, melyet a nagyobb paloták peristyliumában alkalmaztak. A völgyekben létesített halastavak céljára a patakok vizét fogták fel. Hogy a provinciákban is volt mesterséges haltenyésztés, azt a dunántuli kikel-i római halastó fennmaradt zsilipje is igazolja.

A vadászatot hálókcal és törökkel üzték. A madarakra parittyákkal vadásztak. A hajtóvadászat lóháton, kutyákkal

történt. Az üldözőbe vett vadat a vadászlándzsával szurták le. Ez a fegyver karélyba szabott pengéjével és a nyél előtt alkalmazott támasztó kampóival, külön typut képvisel a lándzsaformák között.

V. Földművelés. A rómaiak a földművelést elsőrendű foglalkozásnak tartották s mint ilyen, nagy megbecsülésben részesült. Eszközük kezdetben a fakapa és a faeke (dentale), melyeknek az éle később vasburkolatot nyert. Az ekét állatokkal vontatták. Az enemű régiségek közül olykor-olykor csak két pántkarika fordul elő, melyek a kerékről, ha kisebbek a kerék-agyról maradhattak fenn. Az eke után pántos karikával összekötött 2—3 deszkát akasztottak s ez helyettesítette a boronát. A sarlók közül a nyeles és a tokos sarlót használták. Kaszájuk hasonlított a maihoz. Az ásó és a lapát nyélbe vagy nyélre erősített formájú; sokszor az egész fából való, csupán az éle vasburkolatu. De van kovácsolt nyelű is. — Mindezekről a németországi limes-bizottság kiadványaiban hőséges analogiát és leírást találunk.¹⁾

VI. Faművesség. A faművesség emlékeiből kevés maradt fenn. A kivágott fát megfúrták, hogy hamarabb kiszáradjon. S hogy meg ne repedezzen, füstre tették. A fa megmunkálásánál használt eszközeik: az ék, a fejsze, a fűrész, a gyalu és az eszterga.

Az ácsmunkához, a ház- és a hajóépítéshez ugyszólván mindenféle nemű fát felhasználtak.

A római háznál a fedélszék hiányozott. A tetőzet készítése ugy történt, hogy a gerendákra deszkákat szegeztek, ezt sárral letapasztották s föléje fa, vagy cserépszindelyt raktak. Ásatások alkalmával az épületromokban nagyobb számban találhatunk szegeket is. Ezek a gerenda és a deszkázat összefoglalására szolgálhattak; az apróbb szegek pedig

¹⁾ Sarvay és F. Hettner: Der obergermanisch-raetische Limes der Römerreiches. (Heidelberg, Pelters Verlagsbuchhandlung.) Füzetes kiadás.

Hettner: Weitdeutsche Zeitschrift; Limesblatt.

a tető zsindelezésének maradványai gyanánt tekinthetők. A kampós szegek a tetőcserepeket tartották.

A hajóácsok a csónakokat vagy egy törzsből vágták ki, vagy pedig deszkákból rótták össze. Cölöpöknek a tiszafát használták.

Az asztalosmunka az épület belsejében nyert alkalmazást. Az asztalosok készítették az ajtókat, az ablakokat, a menyezeteket, az ágyakat, a ládákat, stb. Az ajtók kezdetben diszitetlenek voltak, később bronzsal, különféle berakással és gyöngyházzal diszítették. A szekrények és az apróbb műtárgyak készítésénél tuja- és ébenfát használtak.

A bognárok készítették a kocsikerekeket és a kocsi-alkotó részeket. A római kerék küllös (radiata), vagy korongos (timpanum). A faragásnál vékony, hosszú pengéjű késeket használtak.

VII. A fémművesség A rómaiak a fémmunkák minden fajtáját ismerték. Hódításaik folytán gazdag bányák kerültek birtokukba.

Az arany volt az első fém, amelyet az ember használni kezdett. Az etruszk iparművészet anyaga is az arany; a görögé az ezüst. Mivel az arannyal egyaránt magas fekvésben található a réz, ez utóbbinak a feldolgozása is egyidőben lép fel az aranyéval.

Róma gazdaságát különösen a császárok idejében vezetett hódítások eredményezték. Különösen gazdag aranybányák voltak Felső-Egyiptomban; de nagy aranytartalommal bírtak India és Szibéria folyóvizei is. A skyták gazdagsága Herodotos idejében ismeretes. Európában pedig Spanyolország és Erdély hegyei ontották az aranyat. A réz itáliai eredetű. Az ónt Britanniából és a Kankázusból szereztek.

A vas feldolgozása Európában a X. században indul meg. Nálunk a rómaiak előtt már divott a vas kovácsolása; sőt ha a damascusi kardok készítési módjára gondolunk, abban az időben már a kovácsmunka nagy fejlettségét látjuk.

A fémek nyújthatósága vezette rá az ókori népeket a trébelésre. A trébelés útján fémlemezket kaptak. Ezeket azután vagy forrasztották, vagy szögecselték (nittelés). Ha megvizsgáljuk az ilyen módon készült edényeket, különösen a bronz és az ezüst edények felületét, azon apró kalapács-ütések nyomát észlelhetjük. Ezeket a tükröződő lapocskákat az antik edények hamisítványain hiába keressük. A görög edényeknek szájfelöli része rendszerint masszív és ezt külön erősítették rá az edény lemezére; a római edények szélén vasdrót megy keresztül s erre van hajlítva a nyílás lemeze. Egyik ismertető jele a római edényeknek, hogy kovácsolt füllel vannak ellátva; de lehet az edény fogantyuja az edény lemezéből is.

A trébelt edényt megrajzolt minta után ponccal diszitették. A vésett (cizellált) edényekbe ezüst vagy arany berakásokat, sőt ékköveket is alkalmaztak. Ahol a trébelt, vagy a poncolt lemezen forrasztással megerősített ékkő-diszítés jelentkezik, az a tárgy a K. e. III—II. századba tehető.

A filigránnak két alkotórésze volt. Egyik a filum- (sodrony), a másik a granum- (szemcse) munka. Így készültek a férfiak ékszeréi: a corona, a stamma, stb. A K. e. III—II. századból sok effajta római ötvösmű maradt fenn.

A görög edények ezüstből valók; a rómaiak részben ezüstből, részben bronzból. Főbb típusok: az ezüst, vasdrótszegéllyel és kallantyuval; a tojásdad-alaku fazék, fődővel; a veder, mely hasonlít a fazékhoz, csakhogy két kallantyuja van; a nyeles csésze (patera); az apró süteménysütők, kerek lyukkal; a pecsenyesütő, olyan, mint a mai palacsintasütő; a korsó, egyfülű, szája pedig kiöntővel bir; a kanál, mely lapos és egyenes nyelű; az evőkanál, mely ismét mély öblű s a nyele profilált; a gömbszelet-idomu formatésztasütő; a bormerítő pohár, mely abban különbözik a mai pohár alakjától, hogy fölfelé hajló nyele van; a krater, melynek két átellenes oldalán elhelyezett füle szintén fölfelé hajlik; stb.

A fémbutorok közül említést érdemel a tripos (háromláb), növényi vagy stilizált diszítésével kedvelt tárgya volt a római háznak; a nyugvó-ágy (cline), hajlított támlával; a mécestartó kandelaber, mely rendszerint 1 m. magas volt. Az alacsonyabb typust az asztalra helyezték. A fémművesség körébe tartoztak még a butorok, lószerszámok és a kocsik diszítései; a csengők, harangok és más apróbb tárgyak.

A római eredetű mesterművek diszítésére bronzot vagy ezüstöt használtak. Ezekbe elefántesont-berakást alkalmaztak és vizsont. A szerszámok és a fegyverek anyaga a vas.

VIII. Az üvegművesség. Az üvegművesség szintén magas fokon állott a rómaiaknál. Ők az üveget az egyiptomiaktól kapták először. Onnan vették át az üveggyártás titkát is.

Az üveg feltalálása Caldeából indul ki. Az üveg máza az u. n. opak. Ezt valamely fénoxid adja. A K. e. XII—XIV. században Görögországban még nem ismerték az üveget. Mikenében már találtak gyöngyöket és golyókat, melyek tömörök voltak. A K. e. VIII. századból pedig ismeretes egy feliratos üveg is. Campaniában találjuk az első itáliai gyártást. Nálunk Szőnyben, Óbudán, továbbá Erdélyrészen: Sarmizegethuzában és Apulumban is gyártottak üveget. A gyártásnál quarcos homokot és szódát használtak fémoxidokkal. Az összeolvasztás tűzálló tégelyekben történt. Az olvasztott anyagot fújták, öntötték vagy sajtolták. Technikájuk oly fejlett volt, hogy ékkő-hamisítványaikat alig lehet megkülönböztetni az eredetiektől. Különösen szépek a hegyi kristály, rubin, obsidian, smaragd, zafir és a jaspis ékkövek üveg másai. A márvány, sardonix, calcedon és az achat edények üveg utánzatai is csalódásig tökéletesek. A színes üvegeknél festőanyagokat használtak. Festékük a vasföld és a rézlazur. Ez utóbbi vörös, türkisz és smaragd színeket adott.

Az üvegfúvás eszköze a fuvó (pipa). Ez egy méteres vas- vagy bronz-cső volt. Segítő eszközül a csipetetőt használták, melynek segélyével a forró edényeket vaslapokra

helyezték. A talpat és a fület utólag forrasztották az edényre. A színeket a szinező paszta benyomásával vagy hozzáadásával vitték át a fuvandó masszára. Volt tarka és volt filigrán üveg-edényük is. A berakott mintákat is kedvelték.

Öntéssel táblaüveget és tükröt állítottak elő. Az előállításnál a folyékony anyagot kő- vagy vaslapokra öntötték. A tükrök hátlapját ónnal vonták be.

Divatos volt a sajtolás is, melynek segítségével gyümölcs-féléket vagy más alakokat utánoztak. A domborműves edényeknél a minta belül nyomott; a relifeket úgy forrasztották be az edény oldalába. Egyes edényeken véseteket is alkalmaztak. Ismeretes volt előttük az üvegmetszés és a köszürülés is. A diszesebb edényeken a mintákat úgy metszették, vagy pedig köszörülték. A vésett edények hasábalakuak.

Technikájuk fejlettségét mi sem igazolja jobban, mint az, hogy vannak ezüst hálóba fújt üvegeik; vannak olyanok, melyekbe ékköveket helyeztek; s olyanok, melyeket zománcal festettek. Az ékköveket belenyomták az anyagba s úgy forrasztották hozzá; a zománcot pedig fénoxiddal festették rá. A mille fioi zománc kétféle, u. m. hideg és meleg. A hideg zománc forrasztással készült; a meleg zománcot pedig úgy állították elő, hogy a zománc-anyagot poralakban a vésett felületbe hintették s azután égették az üvegre. A vésettalju zománcnál a rajz kívül marad, a zománc-anyag csupán a mezőket tölti ki. Ez a római zománcos üveg-edények ismertetője, ellentétben a bycanti rekeszes zománcal, mely keleti eredetű.

IX. *A kőfaragás és metszés.* A római kőfaragás és metszés művészetének számtalan szép emléke maradt az utókorra. Egyaránt feldolgozták mind a puha, mind a kemény kőfajtákat. Itália és Görögország szolgáltatta az anyagot. Hogy a hazai márványfajtákat felhasználták-e, nem tudjuk. A kemény kövekből alkalmazást nyert a gránit, a sienit és a porphir; a puha kövekből a márvány sok fajtája, a mészkő és a homokkő.

A köveket a bányákból csákányokkal és ék segélyével fejtették. Hegyes kalapácsokkal nagyolták ki és csak azután szállították tovább. A simítást homokkal végezték; a vésett kövek csiszolása és gemmák előállítása pedig erre alkalmas gépek segélyével történt.

X. *Íráshoz valók.* Az íráshoz viaszos táblákat használtak. Rendesen három lapjuk volt, melyeknek viaszos felületébe a stilus segélyével karcolták be a szöveget. A tábla hasított deszkából készült. Ezekkel az egymásba illő hasított oldalú lapokkal könnyű volt ellenőrizni a feljegyzés hitelességét. A stilus lapos vége a viasz elsimitására szolgált. Ismerték a festéket (atramentum), mellyel toll segélyével irtak. (Van az Arch. Ért.-ben is a folyó évfolyamban.)

XI. *Síremlékek.* Fontos kérdés a római temető helyének megállapítása, amennyiben ez ásatások alkalmával sok irányban tájékoztatásul szolgálhat. A temetők a városon kívül, a kapukkal szemben, a városból kivezető utak mentén voltak.

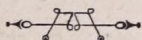
A temetkezés módja eltérő. Találkozunk a koporsós temetkezéssel, de a halottégetéssel is. A császárkorban pld. Pompejiben égették a halottakat. Pannoniában is gyakori; Daciában már ritka. A halott égett maradványait (hamu, égett csont) urnába tették. Ezekben az urnákban, a halott maradványain kívül, üveg-edény, érem, sőt néha egy-két ékszertárgy is szokott lenni. Olykor ezek is égettek.

Az égetetlen temetkezés koporsóban (sarcophagus) történik. A koporsóknak ház formája van. A sirláda belseje sima, csak ahol a fej nyugszik, van egy kővánkos. A kőkoporsók oldalain sokszor dombormű-véseteket és feliratot is alkalmaztak. Az elhelyezésnél az É—D. irányt követték. A férfiak sarcophagjának tartozékai: pohár, pénz; gazdagabbak sirjában — a fejnél és a lábnál — üveg-edények, kés, tányér, tál, kanál; továbbá csat, szelence (porfestékkel), kő- vagy bronz-szobrocska, stb. A női sírok melléklete: függő, karperec, pohár, edényféle, illatszertartók, piperetárgyak, stb.

A kőkoporsó mellett használták az ólomlapból való koporsókat is. A szegényebb sorsuak megelégedtek az egyszerű téglakoporsóval is, több téglát egymás mellé téve.

A sarcophagokat is a föld alá temették. A későbbi népek azonban sok sirt kifosztottak. A sirrablásnál a sarcophagokat meglékelték és tartalmát kiszedték. Az idézte elő a sirrablást, hogy Theodorik germán uralkodó törvénybe iktatta, hogy arany ékszert és egyéb értéket sirba tenni nem szabad, mert az az élőket illeti.

A sírok fölé emelt emlékek különbözők. Lehet az oltár, templom, mauzoleum, diadalív, fülke vagy sírszobor. A temetők emlékei között ilyen feliratos táblák is találhatóak: L. D. D. (Locus datus decreto decurionum.) Ezek előre kijelölt sírhelyekre vonatkoztak.

Vegyesek.

Társulati hírek.

Szigaszigeti faragványos kő. A Szigaszigeten talált s muzeumban levő faragványos kövek ez évben ismét több érdekes darabbal gyarapodtak. A fonatmintás kő dr. Hampel József szerint szakasztott mása az archeológiában ismert XI–XII. századi *aracsi kő*-nek, s annál bizonyos tekintetben még érdekesebb. — A becses leletet évkönyvünkben majd bővebben ismertetjük.

Bácsi éremlelet. Tripolszky Béla, bácsi jegyző ur egy nagyobb s igen becses bácsi éremlelettel gazdagította muzeumunkat. Az 1321 darabból álló, Árpád királyok korabeli gyűjteményben több olyan változat is van, amilyen a numizmatikában még nem volt ismertetve. — E leletnek az ismertetése is sorra kerül évkönyvünkben.

Pacsér község egy régi pecsétje.

Pacsér község előljárósága az ottani iparos céh tagjaival 1837-ben egyezséget kötött, melyben az odavaló iparosok kötelezik magukat mindama közszolgáltatokra, melyeket az ottani más polgárok is kötelezve voltak teljesíteni. Nevezetesen: szénagyűjtés, a katonaság számára adandó széna porciókba-kötése és hivatalos levelek továbbítására. Ezen az egyezségen van egy jó fentartású vörös viaszos pecsét is, melynek leírása a következő: A kerekidomu címerpajzsban alul három bokor buza, minden bokor 3—3 kalászszal; e felett husvétii bárány zászlóval, jobbról és balról: hold és csillag, mindezek felett egy ötágú nemesi korona. Felirata körben, kettős körvonal között: *Sigillum Poss: Bats = Er: 1790 **

Iványi István tagtársunk az Évkönyv 1903. évi. II. füzetében említi két pacséri pecsétet, sőt 1790-es évbelit is; de ez az itt közölt pecsét, miután a címerben hold és csillag van és a Bats-Ér név szétválasztva van: valószínűleg nem azonos az Iványi ur által leírttal.

D. A.

Szerb paróchiák 1780-ban.

Családom irattárában egy érdekes összeírást találtam a bácskai régibb szerb paróchiákra vonatkozólag, Putnik püspök idejéből. Ezen, vármegyénk egyháztörténelmére vonatkozó adatokat közlöm azon megjegyzéssel, hogy a plébániákkal bíró község nevei után írt szám azon házak száma, melyek szerbek által lakottak voltak; a másik szám pedig a fungáló és nem fungáló (kispapok) lelkészek száma. Az okirat latin eredetijét átadtam a Szerb Maticzának.

Baja (oppidum) Szt. Miklós egyháza.	} 178 ház.	2	lelkész.
„ „ Bold. Szent Szűz egyháza.		2	„
Rigyicza (possessio)	120	„	3 „
Sztanicsich „	113	„	5 „

Szivác	(possessio)	281 ház.	2 lelkész.
Sztapar	"	236 "	5 "
Bresztovac	"	150 "	6 "
Miletics	"	160 "	5 "
Bajsha	"	39 "	2 "
Kula	"	251 "	5 "
Lalich	"	134 "	4 "
Parabuch	"	111 "	4 "
Deronye	"	126 "	4 "
Pivnicza	"	145 "	6 "
Despot Szent Iván	"	130 "	7 "
Szilbas	"	109 "	4 "
Paraga	"	103 "	3 "
Tovarissovo	"	127 "	8 "
Obrovacz	"	126 "	3 "
Palanka	"	412 "	7 "
Cséb	"	115 "	3 "
Kulpin	"	105 "	3 "
Petrovac	"	40 "	2 "
Begecs	"	105 "	3 "
Glossan	"	95 "	2 "
Futok	"	461 "	3 "
Piros	"	85 "	2 "
Kiszács	"	110 "	2 "
Szove	"	82 "	5 "
Kuczura	"	65 "	3 "
Ker	"	141 "	5 "
Verbasz	"	243 "	7 "
Temerin	"	183 "	5 "
Szent Tamás	"	310 "	5 "
Turia	"	88 "	3 "
Földvár	"	108 "	3 "
Vetus Becse (oppidum)		313 "	6 "
Petrovoszello (possessio)		183 "	4 "

Moholy	(possessio)	223 ház.	4 lelkész.
Osztrovo (Ada)	”	141	” 4 ”
Szenta	(oppidum)	148	” 3 ”
Kanisa	”	88	” 2 ”
Martonyos (possessio)		173	” 5 ”
Sz. Maria (Szabadka; coronale oppidum)		259	” 4 ”

A csajkás kerületben: (In cohorte Nassadistar.)

Superior (felső) Kovilly	(possessio)	155 ház.	4 lelkész.
Inferior (alsó) Kovilly	”	113	” 2 ”
Káttý	”	140	” 4 ”
Gardinovcze	”	54	” 2 ”
Schablya	”	169	” 3 ”
Szent Iván	”	84	” 4 ”
Villova	”	44	” 1 ”
Gospogyincze	”	79	” 5 ”
Mossorin	”	112	” 3 ”
Titel	”	163	” 2 ”
Lok	”	35	” 1 ”

Összesen, az egész vármegyében: 8304 ház, 106 fungáló és 113 nem fungáló (kispap) lelkész. Az egyházférfiak összes száma: 219.

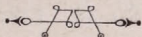
A községek neveit úgy adtam, azzal az ortografiával, a hogy az eredeti összeírásban vannak.

Az olvasónak feltűnhetik, hogy némely kisebb községben igen sok a felszentelt és a kispapok száma. Prekájzszi Milos zentai plébános ur felvilágosítása szerint ez onnan ered, hogy némely kisebb községben volt egyházvezető plébános vagyonosabb és vendégszeretőbb lévén, a kispapok szivesebben mentek az ilyen környékbe tanulni, mint az olyanokba, melyekben a plébános részéről ridegebb fogadtásban és vendégszeretetben részesültek.

Egy kis számítás után a fentebb közölt adatokból meg tudhatjuk a vármegyénk területén az 1780-as években létező

görögkeleti vallásu szerbek számát is. Ha egy házra átlag négy családtagot számítunk, amelynél többet nem is lehet, akkor az összes, vármegyénkben lakott szerbek lélekszáma: 33,216.

Dudás Andor.

Tárca.

Duka Tivadar dr. egy kiadatlan levele.

A vármegyei első történelmi folyóiratnak, a Bács-Bodroghnak szerkesztője, Dudás Ödön, a 70-es években azon célból gyűjtötte a szabadságharcban szereplő főbb tisztek életrajzi adatait s azok visszaemlékezéseit az 1848-49.-i eseményekre vonatkozólag, hogy majdan ezen memoárok alapján megírja a nagy szabadságharc történetét. Roppant anyagot gyűjtött, melyet 1889-ben bekövetkezett halála miatt feldolgoznia nem sikerült. Az iratok között volt Guyon Richárd tábornok hadi naplója, több törzs- és főtiszt eredeti feljegyzése, vagy harminc fénykép stb.¹⁾

Mindezeket a Magyar Nemzeti Muzeumnak adtam át megörzés végett. Az alább közölt levél azonban visszamaradt, s miután eddig sehol közölve nem lett, jónak látom folyóiratunkban *szórol-szóra* közzé tenni. Az érdekes levél a következőképen szól:

London. Február 10. 1878. Tisztelt Honfitárs! Szerencsére van egy példabeszéd: „jobb késő, mint sohasem“, a mely mögé a halogató örömetst bujkozik; ugy vagyok avval magam is. Kegyed kedves levele naponta ugymondva unszolt, hogy választ irjak; — az öregedő kornak is van egy kis felelősége az eddigi mulasztásnak. A hazai képes lapok több izben, érdemen felül, szivesek voltak életleirásomról megemlékezni. Az első volt a Vasárnapi Ujság junius 15.-i számában, 1862-ben. A második Magyarország Tüköre julius 1.-én 1864-ben, és

¹⁾ Mindezek az Országos Széchenyi Könyvtárban, mint a Nemzeti Muzzeum egyik osztályában 752/911. és 1063/911. kt. számok alatt vannak elhelyezve.

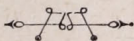
ismét a Vasárnapi Ujság június 21.-én, 1874-ben. Más lapokban is megjelentek időről-időre szíves megemlékezések, különösen a Pesti Naplóban, de összevéve a fenebbi három cikk tán elégséges lenne. Amint értesülni méltóztatik ezekből, a szabadságharcban elejétől végig szolgálatban voltam. Először mint budai önkéntes nemzetőr, amely minőségben Pozsonyban s a Schwechati csata alatt századom a lipótvári erősség megszállására küldetett. Amint hadseregünk Görgei tábornok vezénylete alatt a parendorfí-posonyi védvonalat elfoglalta, én honvédhadnagygyá neveztettem ki s mint segédtsízt, a világosi fegyverletételig a tábornok oldala mellett maradtam. Harminc éve körülbelül annak a mi történt s én nem tartottam naplót akkor s részletekkel, az az correct részletekkel alig szolgálhatnék; — a csatatéren ápr. 26. 1849.-ben nyert érdemjel s a napi parancs, melyben esekélységemről említés van téve — birtokomban van, s ha szüksége lenne a másolatra, szívesen szolgállok vele. A világosi katastropha mint századost ért el. Kegyed levelében tisztársaimra figyelmeztet. Voltak ezek: Bayer ezredes, Molnár ezredes, Kempelen százados, Görgei István százados, a két utóbbi és magam voltunk az állandók; a főhadiszállási tiszték között időnkinti változások történtek. A világosi fegyverletétel után, Nagyváradon kapott utlevéllel Debrecennek át Pestre jöttem, innen — beteg lévén — Gréfenbergbe szándékoztam. Egy osztrák utijegygyel a komáromi előőrsökön át Posonyba érkeztem; itt letartóztattak, Benedek generális eleibe vittek, a ki családom némely tagjait ismerve, megengedte, hogy utamat Gréfenbergbe folytassam s egy rendes utlevéllel látott el. Gréfenbergben ért az október 6-án történt borzasztóságok hire. Februárban 1850-ben az utlevél ideje lejárandó volt, szüleimnek óhajtását követve, a külföld felé fordítám figyelmemet, ahelyett, hogy a hazába térjek vissza. Freiwaldauban egy Jaczek nevű könyvkötő volt oly jó a határon Neisse-felé átvezetni; felső ruháinkat kicseréltük

s ő átadta nekem három napra szóló utjegyét, amelylyel Breslauba s onnan Dresdába érkeztem. Itt Lopesti Árpád bajtársam testvére: Uckermann báróné lakott, a kit azonnal felkerestem. Tanácsa és utasítása folytán Pirna vidékén egy faluban Arpáddal laktam, míg a báróné a francia követtől egy utlevelet eszközlött ki számomra s evvel szerencsésen Párizsba érkeztem, március vége táján. Itt azonnal utánna láttam, hogy az egyetemen az orvosi tanulmányokat megkezdjem, de oly nehézségekre találtam, hogy célomat ott elérnem lehetetlen volt. Ennélfogva Amerikáról kezdtem gondolkozni s e célból Londonba jövék április havában s nyelvtanulásra adtam magamat s végtére is itt maradtam. A részletekről a nevezett képes lapokban említés van téve. Az orvosi tanulmányokat bevégeztem, szigorlatokat letettem s 1853. év végével orvostudori rangot nyerve, a kormány által a keletindiai hadsereghez Bengáliában állomást kaptam. A világrész, ahová sorsom vezetett, iskolás éveim óta ábrándos érdeket birt lelkemben ébrentartani; amint Eperjesen grammatista voltam, Kőrösi Csoma Sándor részére pénzsegélyt gyűjtöttek, s akkor hallottam először s azóta folyvást érdeklődtem a Ganga (Ganges) partjain lakó Brahma milliónyi hiveiről, s a Buddhismusról stb., úgy hogy minden éghajlati hátrány dacára én vonzalommal viseltettem azon mesés ország iránt, s minél jobban ismertem az egyszerű szelid népét, annál inkább éreztem magamat honosnak közöttte, s most amidőn indiai pályám mult év (1877.) március havában lejárt s én keletindiai szolgálatomat 24 évi összeköttetés után, ezredesi rangom s nyugdíjam megkapása után megszakitom: szeretetteljesen emlékszem vissza azon országra, amelyben a Mindenható életemnek legszebb éveit, annyi áldás között, nagyobb részben nőm és gyermekeim körében eltölteni megengedte. Az 1853. év december 8.-án hagytam el Londont, új pályám kezdetén. Kedves jó barátom és bajtársam, gróf Schmeidegg Kálmán nagyon óhajtotta, hogy az az évi kará-

csonyt nála töltsem Párisban; ezt én annál szivesebben tettem, mivel nemcsak hogy oly baráti körben tölthetém el utolsó napjaimat Európában, de találkozhattam néhány régi jó bajtárssal; de ezenfelül alkalmam nyílt betekinteni a párisi kórházakba is. 1854 január 5-én Párisból Marseillesbe indultam diliganceon, akkor vasut még nem volt, csupán az ut végső részén. „Valette“ angol gőzös Maltába vitt, ott a „Ripon“ gőzösre szálltam Alexandriáig; Alexandriától Cairóig a nilusi csatornán hajón, onnan Suezig pusztai talyigán utaztam. A suezi kikötőben a „Bertinek“ gőzös várakozott reánk, melyen a verestengeren át Ademben, innen Ceylonban, innen ismét Madras, és február 14.-én Calcuttában érkeztünk meg. Itt angol barátim ajánlata folytán csakhamar ismerősökre találtam s közlekedésbe is tevém magamat Csoma Sándor hagyományai iránt az ázsiai társaságnál és a kormánynál, amelyekről említést is tettem az akkori „Magyar Portá“-ban 1857-ben és 1864-ben a tudományos Akadémiának is átadtam azon iratokat, amelyeket ott megszerezni képes voltam. A már többször említett lapokban meg van nevezve az állomások rendje, melyek orvosi működésemül kitűzettek az 1874. évig; azóta szabadsággal mulattam Londonban s 1876-ba ismét Bengáliába tértem vissza s a Garja tulsó partján fekvő Sarun statióba rendeltetem, ahol keletindiai szolgálatomat bevégezve 1877-i martius végével Bombayban hajóra szállottam s april végén ismét Angliában érkeztem meg, hol mint gyakorló orvos levagyok telepedve s igyekszem családomnak s másoknak hasznára lehetni. — Becses levelében kegyed azt kívánná, hogy az Emigratióra és működésükre figyelmet fordítsak. Ezen pontra én vajmi kevés adattal szolgálhatok. Türr István barátommal indultam el Párisból Londonba, ahol szerencsésen megérkeztünk 1850. évi áprilisában. Londonban minden itt lévő magyarral: Eszterházy Pál gróf, Mészáros, Beöthy Ödön, Klapka, Vetter, Szabó Imre és Istvánnal, sat. sat.; gróf

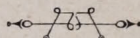
Andrássy Gyulával egy ideig egy házban laktam a Brookstreetben 13. sz. alatt; most 44. számja van. Nem kell elfelednem Rónay Jácintot és Pulszky Ferencet, meg Gorovét. Amint Kossuth Kutayahból megérkezett, akkor én már előrehaladt orvoshalgató valék, s az emigráció dolgaiba nem igen avatkozhattam, hacsak tanulmányaimban csorbát nem ejtek, amit pedig nem tehettem. — Az irodalomban én bizony sokat nem mutathatok, nincs ott nekem „monumentum aere perennis.“ Ha csakugyan érdemesnek fogná kegyed találni az említett adatokat összeállítani s ha az életleírás próbapéldányát velem közleni akarná, lehető, hogy néhány részlet felmerülend még emlékezetemben s azt én majd hozzátehetném s önnek átszolgáltatom. — Tisztelettel maradtam, alázatos szolgája: Duka Tivadar. — 38. Mentagu Square. London. W.

Közi: **Dudás Andor.**

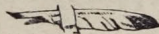
Tartalom.

	Lap.
Bács-Bodrogh megye történetéhez. Irta: Dudás Gyula.	99.
Tájékoztató a római régiségekről. Közli: Gubitza Kálmán.	116.
Vegyesek:	
Szigaszigeti faragványos kő	135.
Bácsi éremlelet	135.
Pacsér község régi pecsétje	136.
Tárca: Duka T. egy kiadatlan levele	139.

A

BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,

TITKÁR.

XXVIII. ÉVFOLYAM. IV. FÜZET.

ZOMBOR.

EITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA CÉG KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL

1912.

Tájékoztató.

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1883-ban alakult azon czélból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában mívelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történelem- és régiségkedvelő, férfi vagy nő, aki ez iránt szándékát az egyik elnöknél vagy a titkárnál írásban személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 6 korona tagsági díjat fizet. A kötelezettség három évre szól. A ki ennek leteltével kilépését a titkárnál írásban be nem jelenti, annak kötelezettsége további három évre is megmarad.

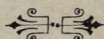
Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot czélja elérésében, s felolvasásra illetőleg az Évkönyvben való közlésre munkálatokat küldenek be. A működő tagok tagsági díjat nem fizetnek.

Alapító tag az, a ki egyszersmindenkorra legalább 100 korona alapítvánnyal járul e társulat czéljai előmozdításához.

A társulat minden rendű tagja fel van jogosítva az őt megillető társulati czímek használhatására.

Kérjük t. tagtársainkat, hogy a társulatot, vagy az Évkönyvet illető bármely ügyben (hiányzó Évkönyv, hibás czímzés, lakás- vagy név változtatás stb.) a titkárhoz fordulni szíveskedjenek.

Évkönyveinknek meglevő példányai évfolyamonként 6 koronájával megrendelhetők a titkárnál.

A társulat tisztikara :

Elnök : Kozma László Zombor.

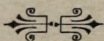
Alelnök : Latinovits Géza Budapest.

Titkár : Trenesény Károly Zombor.

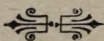
Ügyész : dr. Grüner Samu Zombor.

Múzeumőr : Gubitza Kálmán, Monostorszeg.

Pénztáros : Buday Gergely Zombor.

A társulat helyisége : Zombor, vármegyeiház, II. emelet.

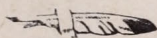

A

BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KAROLY,

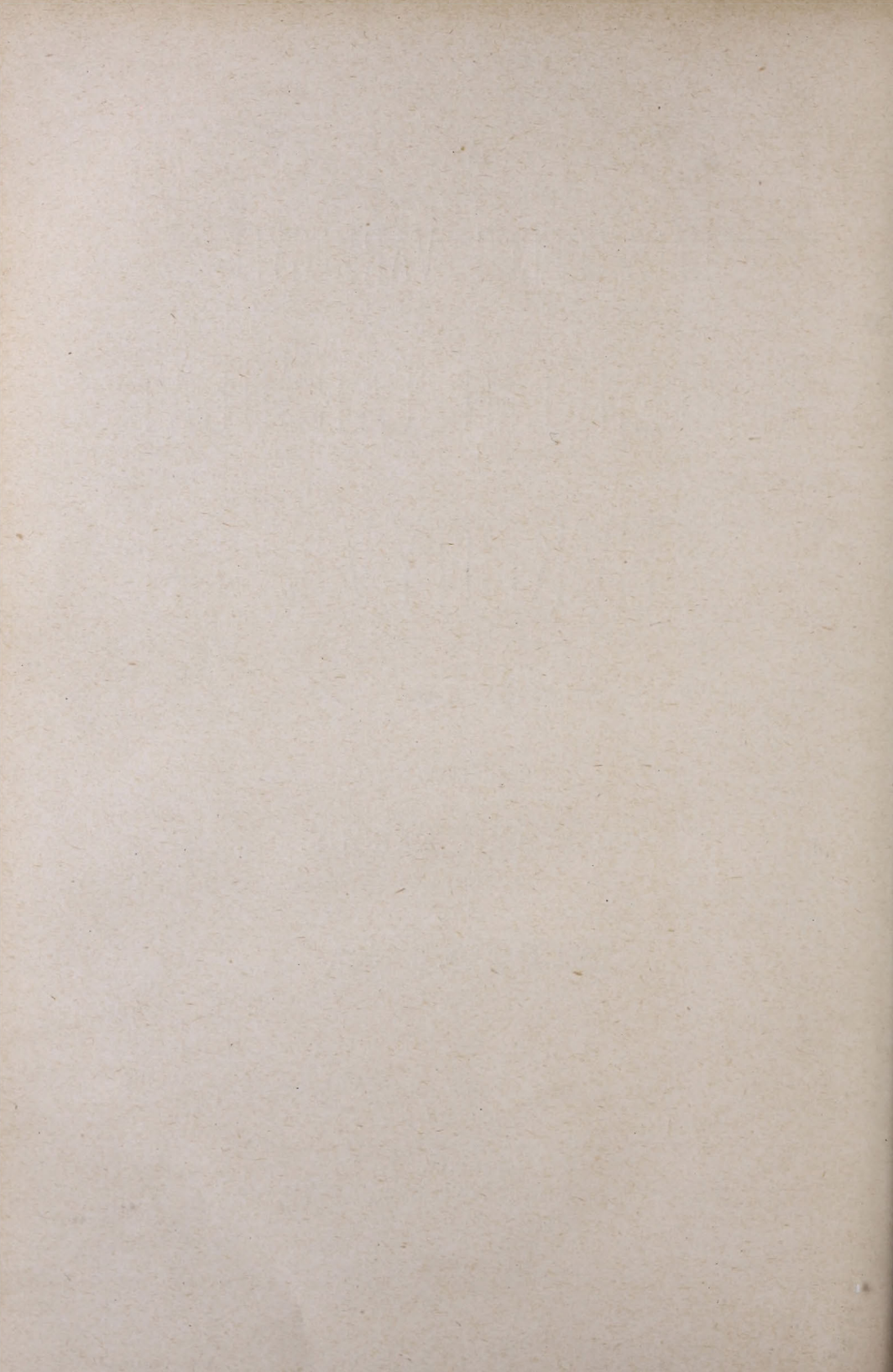
TITKÁR.

XXVIII. ÉVFOLYAM. IV. FÜZET.

ZOMBOR.

SITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA CÉG KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL

1912.

Sizar.

A bácskai bunyevácok 1686. évi állítólagos bevándorlását kutatva, sikerült egy részletkérdést tisztáznom, amely szintén tévutra vezette vármegyénk történetiróit.

Sizar helynévre vonatkozólag már forrásunk feltalálójának, Vaničeknek¹⁾ a közléséből is megérthetni, hogy Sizar-nál a közbenjáró „Churfürst Maximilian von Bajern“ volt 1686. július 9-én „Feldlager“-ben. S mégis akadt egy történetiró, aki harminc évvel később²⁾ egyebek közt ezt a furesaságot írja: „Miksa . . . a bácskai Szireg mellett táborozott hadaival . . . midőn . . . A boszniai zicsári táborból (!) Markovics és Vidákovics . . . kérelemmel fordultak a császári fővezérhez.³⁾ E szerint tehát Miksa Sziregnél táborozott, „Zicsár“ pedig Boszniában keresendő. E tévutra tán Iványi félreértése vezethette Dudást.

Iványi ugyanis, aki teljes szövegben közölte Vaniček adatát, 1885-ben⁴⁾ megáll e helynévnel, hozzátéve zárjelbe e kérdést: „merre lehet ez?“ 1886-ban⁵⁾ már tovább elmélkedik a következőképen:

„Bár nem tudom, Sizar alatt folyót vagy inkább helységet kell-e érteni? s az merre keresendő? — mégis tekintve azt, hogy Miksa fejedelem jul. 3-án még Martonos mellett táborozott, azt vélem következtethetni, hogy — miután kivált az akkori időkben ez uttalan vidékekben a katonák nem igen

1) Specialgeschichte der Militärgrenze. Wien, 1875.

2) Dudás Gyula: A bunyevácok története. Évkönyv 1904., 131. lap.

3) A fővezér különben nem is Miksa volt!

4) A tiszai határőrvidék. 5. lap.

5) Szabadka története. I. 87.

gyorsan utazhattak — ama két táborhely nem lehetett egymástól távol.“ 1892-ben azonban már határozottan állást foglal¹⁾ mondván: „Miksa . . . 1687. jul. 9-én a *sziregi* táborból Ujvidék fölött“ . . . hozzátévén megjegyzésben a sziregi szóhoz: „Igy értendő az igtatókönyvi Sizar.“ . . .

Igaz, hogy Iványi ezt elég positive állítja, mégis kételkedik állítása alaposságában s a Sizar nevet nem is veszi fel Helyněvtárába. Az országos monographia-vállalat történésze pedig nem is említ helynevet, csak Bácsmegye középe-tájára helyezi ama Feldlager-t.

Reám nézve azonban nem volt közömbös ama hely holléte s kutattam utána Bécs összes levéltáraiban s az egész irodalomban.

Már Staudinger²⁾ is adott némi utmutatást, amelyből kivethetem, hogy Sizar nem feküdhett Bácska közepén. Ő ugyanis tudja, hogy a választófejedelem serege Pétervárad felé mentében jun. 27-én „Keczke“-n, 28-án Csongrád-on, julius 1-én Szegeden volt (Martonost nem említi). Akkor indokolja az irányváltást. Lipót császár veje, Miksa ugyanis riválisa volt Lipót sógorának tehát a saját nagybácsijának Lothrrngen Károlynak s önnallóan „eredményt“ akart felmutatni. Végre azonban mégis engedett a tényleges fővezér ismételt meghívásának s visszatért a Dunához a következő indokokból (Staudinger szerint:) durch das Ausbleiben aller Zufuhr auf der Theisz und wollständige Erschöpfung der ganzen Gegend an Unterhaltsmitteln sah sich nun aber Max Emmanuel genötigt, die Marschrichtung auf Peterwardein aufzugeben und seine Operationsbasis wieder auf die Donau zu verlegen, andere linken Uferer auf einem Zuge durch vollständig verwüstete Gegenden am 7. juli Baja erreichte.

Tehát nemcsak azt tudjuk meg, hogy Miksa már 7-én Baján volt, hanem azt is, hogy az egész vidék, a Tiszán

1) Szabadka története. II. 576. lap.

2) Das kgl. bayer. 2. Inf. Regiment. München, 1885.

lefelé is, amennyire azt Miksa megszemlélhette, de még a megye északi részein is, borzasztóan el volt pusztítva.

Staudinger nem említi Sizár-t sem, csak még a visszavonulásnál (a harsányi ütközet után) ennyit mond Bácskára vonatkozólag: „über Kolut, Monostorszeg und Apatin bis 29. auf die Höhe von Erdödy“ (Itt a szóntai partot érti). Innen visszatérőben (téli szállásra) „am folgenden Tage (szeptember 3-án) von Zombor aus den Marsch quer durch die Puszta . . . Am 12. erreichte man das Schlöszchen Szabadka (haute die Stadt Maria-Theresiopel).

De Staudinger idéz többek között valami diáriumot is (amely a müncheni Kön. Hof- u. Staatsbibliothek-ban Turc. 92. (4.) sz. a. őriztetik). Természetes, hogy ennek is utána néztem s meg is kaptam a németek ismert előzékenységéből.

A napló címe: „*Continuatio Diarii* aus dem Feld Lager bey Sitzar an der Thonau bis 10. Julii Anno 1687. Már ebből a címből is látszik, hogy a kérdéses Sizár a Dunán fekszik. A napló kis röpirat alakjában nyomtatásban is megjelent: Getruckt den 24. Julii Anno 1687. s mivel nem egy új adatot tartalmaz, érdemes lesz egész terjedelmében közölni.

Den 27. Junii. Morgens frühe ist die Armee bey Zollnock auffgebracht, vnd an der Theisz hinunder unser Bacska . . . marschirt.

Den 28. gienge es weiters fort, bis nach Longrad.¹⁾ Zumahlen aber beede diese Marches zimlich weit: vnd sehr warmer Wetter gewesen, so hat man daselbst einem Rasttag gemacht. Hingegen

Den 29. vnd 30. folgenden Tage den Marche bis Pusta-Sera²⁾ fortgesetzt, welches Ort, wie obige zwej dermalen ganz ruinirt, und nur sie und her ein so anders Vestigium von etlich vor diesem allda gestandenen Hüttlen zu sehen ist.

¹⁾ Congrád.

²⁾ Bizonyára Pusztaszer, a mai Sövényházától 4 km. északnyugatra.

Den 1. Julii ist zu Erreichung Segedin ein starcker Marsch gemacht worden, bei der dahinkunfft haben Ihre Churfürstl. durchl. diesen Ort und dessen Bevöstigung auss: und jnwendig bevöstiges besichtiget, und hernach ihr Quartier in dem Franziskaner Closter, so ausser Segedin etwas auff der Seyten ligt, genommen.

Den 2. hat man wegen der in der grossen Hitz zimlich fatigirten Soldatesca, sonderbar aber des fuszvolks abermalen einen Rasttag für nötig befunden.

Den 3 man ist von Segedin gegen der Thonaw herüber gerucket, und diesen Tag vnweit Mardonos campirt, von dar alsdann der March gangen auff

den 4. Ludas	} Lauter ruinirte Oerter
den 5. Kelibij	
den 6. Worsked	

(Borsód, amint a visszavonulási naplóból látható „Borschott“.)

Den 7. Baya an die Thonaw.

Den 8. seynd wir an der Thonaw herab: und über die erste Schiffbrücken in diese sehr grosse Insul herein gangen, alwo wir diesseyts der Brücken gegen Sithar über unsere Pagage und uebrigen auff dem newlichen Marche nit mitgenommenen Hofstab angetroffen, und uns widerumm sambentlich conjungirt haben.

Den 9. ist man gelegen, und seind die hier gestandenen Reckruten denen Regimentern assignirt: auch die Mundierung auff die Soldatesca ausgetheilt worden.

Ezt kiegészíti egy másik egészen hasonló: *Continuatio Diarii* aus dem Chur-Bayrischen Feld-Lager bey Karawytra und Mochats (22. Julius).

Ezen napló szerint:

Den 10. Julij anno 1687. seind die Truppen nacheinander aus der Insul auff das andere Land von der Thonaw hinüber gangen.

Den 11. ditó ist man von der Gegend Sizar auffgebrochen, und bis auf Mochats marchirt...¹⁾

Sithar-ra vonatkozólag ebből azonban még csak annyit láthatunk, hogy az tulajdonképen a Dunán tul volt, még pedig a szigettel szemben. De már annyit mégis tudunk, hogy Miksa ajánlólevelét a szigeten írta, amikor a sereg pihent. De tán nem mellékes az se, hogy itt ujoncokat is emlitenek, akik tehát minden valószínűség szerint azon nép kebeléből kerültek ki, akiknek a választófejedelem éppen ajánlólevelet adott volt. E szerint a „bunyevácok“²⁾ részt vettek már a harsányi („második mohácsi“) nagy ütközetben is.

Nekem azonban sikerült még egy forrást beszereznem, amely nemesak hogy pontosan meghatározza a kérdéses táborhelyet, de még — le is festi azt.

Staudinger ugyanis az I. köt. 121. lapján említést tesz valami Hallart-ról, akit Miksa „zu gewissen Verrichtungen“ magával vitt s aki a táborhelyeket lerajzolta. Már a 8. táblán, amely Eszék ostromát mutatja be, látni egy igen érdekes távlati képet. Látni ugyanis Zombort négy minaretjével és egy egytornyu templommal, mely alá oda van írva: „Sambor citta mercantile possessuta allora dâ Turchi.“ A 10. kép is közelről érdekel bennünket, mert az igen szépen mutatja be Szegedet. Délnyugaton egy templomalak „il convento de P. P. Francescani“ még három lerombolt házzal, mögötte szállók. Éjszakon lerombolt és tetőtlen házak és egy templom maradványa, még távolabb a távol látszó sáncon kívül lerombolt házak; a várban csak egy mecset, a városban pedig egy mecset és egy templom.

¹⁾ A napló e második (tulajdonképen harmadik) folytatásának, valamint sok más minket érdeklő műnek a címét I. a hadtörténeti repertoriumban: Bibliotheca historico-militaris (bis 1880). Írta dr. Johann Pohlert. Cassel 1887. Abban van a később említendő Hallart is: v. Hallart L. A.: Feldzüge Max Emanuels gegen die Türken in den J. 1686—87. folio. München (1686—87), — mely u. ott van Münchenben Bav. 29906 sz. a. s amelyet, bár 300 márkára becsülték értékét, egyszerű kérésre megküldték nekem postán.

²⁾ Ez is helytelen kifejezés, mert itt a sokacokról se szabad megfeledezni.

A 11. lap azonban az, amely bennünket jelenleg leginkább érdekel. Ennek a felirása egyenesen „L'accampamento del di 9 e 10 di luglio.“ A kép prosceniumában „una grand isola“ fölírás olvasható, s a szigeten vízfolyások, mocsarak, rétek, erdők láthatók. A képet folyó szeli át (a Duna), melyen hajóhid vezet keresztül. A hidtól jobbra (fölötte) vontató hajók láthatók (a Diarium Hofstabja stb). A hidfőtől kissé balra (lefelé), a keleti parton látható diszes sátor „il quartiere di S. A. E. di Baviera“, ettől éjszakra lerombolt falu, melyen túl a hid következik, amely a tulsó oldalon meg van erősítve (várfélével). Túl a Dunán éjszaknyugatról völgy szakad a hidfőre, délnyugat felé szintén völgy emelkedik, de meredekebben. Az egész déli (dunántuli) rész hegyes, de éjszakra is, mindjárt a Dunaparton, alacsony hegysor huzódik végig, amelyen ép és részben lerombolt erődítvények láthatók. A völgyben, mindjárt a hidfőtől kezdve sok ház látható, de mind le van rombolva, vagy legalább is tetőtlen. A hadsereg már mind odaát van, emelkedik a hegyek közé, amelyeken némi erdőt is látni. A várhegy mögött szőlőhegy emelkedik ki s erre van a helység neve fölírva, nevezetesen Setschof.

Sizar tehát Szekcsőnek elferdített kiírása (tán a szerb Szecsuj — Szecsuv eltorzítása), Miksa „Feldlager“-ja pedig a hajdani Sembech helyén állhatott.

Miksa, amidőn visszatértében érintette Szabadkát, megjegyzi, hogy váracsát a rácok „tartották meg“, (tán ők szabadították föl).

Sőt a hajóhidat nem is bontották föl s az ott várta a visszatérő hadsereget, amint az Lotharingiai Károly terjedelmes utinaplójából látható.¹⁾

„Den 18. Augusti ist das Chur Bayrische Corps aufgebracht, und hat den March (allso die Schiffbrückhen geschlagen, nemblich bei Setschu) genohmben, die Kay:

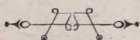
¹⁾ A kézirat Bécsben a hadi levéltár Feldacten-osztályában.

aber haben einen Rasttag gehabt . . . Den 19. Aug. In diesem March . . . hat sich der gantze March zwischen Waldungen continuiret, bis auf gemelten Orts Setscho (a kézirat kissé homályos, esetleg a-nak is olvasható az utolsó betű) über die Schiffbrücke . . . Den 21. ist das Cuh Bayrische Corps auffgebracht, und hat ihren March nacher Baja über die Schiffbrücke genohmben . . . Den 22. ist das Kay, Corps als der rechte Flügel auffgebracht, und hat eben diesen March über die Schiffbrücke auf Baja genohmben. Diesen March hat sich Anfangs bis Ends durch den Waldt und enge Pass, wie auch über 2. Brücken continuirt, und auch nebenst Morast, die Brücken ist bestanden in 47 Schiffen.“

Itt következik két üres oldal, amelyek talán rajz számára maradtak üresen. Vagy tán itt akarták közölni, hogy miért fordultak lefelé s nem Bajának, amint jelezve volt.

A napló különben rengeteg érdekes, méltó a kivonatos közlésre. Itt még csak ezt: „das Stättl Sabotha (allwo noch Razen darinnen, und mit einer Palanca umbfanget“) . . . A rácok tehát a szabadkai várban akkor is épp ugy benn voltak, mint a török uralom alatt, más szóval Szabadkát maguk a rácok szabadították föl — vagy tán csak szabadnak nyilvánították, mert hisz török katonaság nem is igen volt benne.

Popovics György.

Tájékoztató a római régiségekről.

Közli: Gubitza Kálmán.

II.

Dr. Buday Árpád egyetemi m. tanár, osztályarchaeologus a római hadügy történetét adta elő. Előadása keretében az újabb kutatások eredményeire is kiterjeszkedett. Ismertette

a római haderő fejlődését, valamint a római határvédelmet és annak emlékeit.

I. A haderő. A római hadsereg történeti fejlődésében három fokozatot különböztet meg, u. m. a polgári, a zsoldos és az állandó hadsereg korszakát. Az elsőt Róma alapításától a K. e. I. század elejéig, a másodikat az actiumi csatáig, a harmadikat pedig, mely a császárság idejére esik.

Az elsőben egyik korszak a Servius Tullius korszakát megelőző. Szervezetéről keveset mondhatunk, mert a források (Livius, Dionysus és Polybus feljegyzései) későbbi keletűek. E források szerint Romulus hadserege 300 lovasból (equites) és 3000 gyalogosból (pedites) állott és a 3 tribusnak megfelelő szervezettel birt. A lovasság élén 3 tribunus celerum, a gyalogság élén pedig 3 tribunus militum állott. A lovasság a lovagokból, a gyalogság a nehéz fegyverzetű cliensekből állott s 10 turmára oszlott. A turmák a decuriók alá tartoztak. A lovas centuriák száma idővel 18-ra emeltetett. Harcmódorukban a páros viaskodásra fektették a fősúlyt.

A hadkötelezettséget Servius Tullius szabályozta. Hadi szervezetében a vagyoni és a korbeli viszonyok határoztak. A katonakötelezettséggel politikai jogok is jártak. A szolgálati korhatár a 17—60. évig terjedő időben állapított meg. Tagozata: a 17—46. éves korig az u. n. juniores, a 46—60. éves korig a seniores.

Az átmeneti időszakban (396. óta, Camillus) a hadsereg szervezetében is változások álltak be. A katonák zsoldot kaptak, fényes sisakot és vassal bevont pajzsot hordtak; a gallusok ellen pedig vivási ügyességekre tanítottak.

a) Legiók. A hadsereg virágzó kora a phallanx-rendszer megszűnése után következik be. A rendes hadsereget a legiók alkotják. Ezeknek a csoportjai tagozatuk szerint, más-más fegyverzettel voltak felszerelve. Egy-egy legió 4200 katonából állott s az u. n. hastati (legfiatalabbak), principes

(idősebbek), triarii (öregek) és a velites (segédcsapat) csoportjára oszlott.

Egy 4200 főnyi legió fegyveresei a következőleg osztattak be:

1200 hastati = { 10 manipulus (á = 120 fő), illetve:
 { 20 centuria, (á = 60 fő).

1200 principes = { 10 manipulus (á = 120 fő), illetve:
 { 20 centuria (á = 60 fő).

600 triarii = { 10 manipulus (á = 60 fő) illetve:
 { 20 centuria (á = 30 fő).

1200 velites == 60 centuria (á = 20 gyalogos.)

A legió ismét felosztott 6 manipulusra s minden manipulus két centuriából állt. A centuriák hatos osztagban tízes turmákban állottak fel. A harcot mindig a hastati kezdi. A sereg jelvénye a signum legiónál sas, manipulusnál szénaesóva szilárd anyagból készült rudon mely menetelésnél az első sorban van, harc idején azonban a második centuria belső szárnyán találjuk. *Ante signani* alatt tehát azokat a harcosokat kell érteni, akik a jelvények előtti sorokban küzdenek. A vexillum az önálló azonban nem állandó jellegű csapatok jelvénye volt.

Servius Tullius idejében két legió volt. Azután egészítették ki. Négy legiónál többet azonban a köztársaság virágkoráig nem soroztak. Ezek a két consul parancsnoksága alatt állottak. A tartományiak azonban már nem. A hadi tengerészeti katonái — a legiónariusokon kívül — a hajólegények voltak. A lovasoknak tiz hadjáratban kellett résztvenniök, a gyalogosoknak 16—20-ban is. A harcosokat évről-évre feleskették. A legióba csak római polgárokat vettek fel.

A legiók kiegészítő része az u. u. socii volt. Ezek a latin szövetségesek (népek, városok) részéről állítottak ki. Eredetük visszanyulik a királyság korába. Egykori fővezérelti joguk elvesz s municipes lesznek. A municipes parancsnoka 338 óta római. Az u. u. praefektus sociornm. A szö-

vetséges katonaság felosztatott ordinari és extraordinarira. A socii gyalogsága $\frac{1}{5}$, a lovassága $\frac{1}{3}$ -része extraordinarius. Itt fordul elő legelőször a cohors elnevezés. A lovasságot a sociusoknál ala-nak nevezik.

b) *Auxiliák és egyéb csapatok.* A köztársaság korában a hadsereg külföldi csapatokkal is birt. Ezek az auxilia elnevezés alatt ismeretesek. Zsoldért szolgáltak. Ezekről alább még lesz szó.

A hadvezér testőrségét az extra-ordináriusok alkotják. Manus praetorianak (cohors praetoriae) nevezik őket s személyes szolgálatot teljesítettek.

A római hadügy történetének második szaka a polgárháborúk idejére esik. Marius intézkedései nagy változásokat idéznek elő a hadseregben. A Servius Tullius-féle rendszer teljesen felbomlik. A katonaság rendes megélhetési pálya lesz. A polgárság azonban kivonja magát a katonáskodás alól. Megszűnik a sorozás. Szabályozzák a szolgálati időt. Marius idejében a gyalogságnál 16, a lovasságnál 10 évre terjed a katonaszolgálat. A légiók is nagy átalakuláson mennek keresztül. Egyforma fegyverzetet kapnak. Eltörlik a hastati, principes és triari elnevezéseket. A légiók cohorsokra osztatnak. Létszámát 5—6 ezerre emelik. Egy-egy cohors 4—5 száz ember. A lovasság kiszorul a légiókból s most már csak a fővezér kíséretében szerepel. A légiók sorszámot kapnak. Jelvényük az ezüsből készült sas. A sociusok is eltöröltetnek s csak az auxiliák maradnak meg.

Az actiumi csata után új korszak következik. Az első imperetor, Augustus, a hadsereg erejére fektette a fősúlyt. Abban látta egyeduralmának minden biztosítékát. Most már az imperetor a főparancsnok, akinek minden év január 1.-én esküt tesz a hadsereg.

A császárság korának hadügytörténetében az Augustustól Diocletianusig terjedő korszak emelkedik ki. Megtaláljuk a hadseregben a légiókat, az auxiliákat, a Rómában és Róma

környékén levő csapatokat, a műszaki és a provinciális (militia) katonaságot, valamint a haditengerészet csapatait is. A légiók száma felszaporodott; melyből azonban Augustus ügyes politikával a nagyrészt kielégítve elbocsátotta, úgy hogy halálakor csak 25 maradt meg. Ezekhez Claudius és Galba szervezett néhányat, úgy hogy Vespasianus 30-at örökölt. Ez a szám meg is maradt a II. század végéig. Diocletianus idejében zúlleni kezd a birodalom. Számban nem kevesebb, mint 175 légió szerepel. Csakhogy egy-egy légió alig számlált 600—1000 embert.

A császárság idejében a légiókat melléknevek alkalmazásával is megjelölték. A nevet vagy a sorozás helyétől, vagy attól a kelytől vették, ahol a légió győztesen harcolt stb. A II. századtól kezdve -- kitüntetésképpen -- a császárok nevét kapták. A légiók jelképe az oroszlán, a skorpió, a bika és a többi csillagkép.

Augustus politikája a béke biztosítását célozta. A légiók szervezetét egészen átalakítja. Minden légió mellé római lovasságot adott, mely 120 főből állott és négy turmára oszlott. A légió élére állandó parancsnokot (trib. militum fölé) rendelt.

A feliratos emlékeken a légiók parancsnokai így említetnek: Leg. Aug. pr. pr. leg . . . azaz leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) leg(ionis) . . . A légió megnevezése. Ezek mások, mint a tartományok kormányzói, akikről a maga helyén lesz szó.

Mint már említettett, a tartományi csapatok a legiókon kívül szolgáltak és az auxilia gyűjtőnév alatt, kiegészítői voltak a hadseregnek. A kiszolgált harcosok szabadságolása exautoratio, vagyis az eskü alól való felmentés útján történt. De azért együtt tartották őket és vexillum (hadi jelvény) alatt tartoztak tovább szolgálni. Ezek voltak az u. n. vexillarii-k. Ezenkívül polgár-cohorsok is alakultak. Ebbe léptek be önkéntesen az itáliaiak is, kik közül Vespasianus

óta nem sorozták a légiókba. Az auxiliák tömegét azonban a peregrinusok adták. Hogy hány aux. cohors és hány aux. ala volt a hadseregben, azt még nem sikerült megállapíthatni.

A cohors a gyalogosok általános megjelölése. Egy-egy cohors 500 vagy 1000 emberből állott (quingenaria illetőleg milliaria). Volt azonban olyan cohors is, melyben 150—200 lovas is szolgált; ezek cohortes equitatae, szemben a csak gyalogosokból álló peditataeval. A lovas segédcsapatok (alae) létszámát 480, illetve 960 fő képviselte. A csapatok parancsnokai a praefectusok voltak. Rangsor szerint általában így következnek: a) a praefectus alae, b) a tribunus militum és c) a praefectus cohortis; de ebben némi ingadozás van.

A cohorsok külön melléknevet és esetleg sorszámot is kaptak. Például: COH. I. FL. VLP. HISP. ∞. C. R. EQ. (vagy PED.) A FL(avia) VLP(ia) az alapító nevét jelenti. Az VLP(ia) név Trajanustól való. A FL(avia) név korábbi. Ezt a cohortst u. i. valamelyik Flavius császár alapította, Trajanus pedig milliaria-vá (= ∞) fejlesztette és a római polgárjoggal felruházta.

A Flaviusok idejében keletkeznek az u. n. *numerik* is. A numerik nemzetiségi alapon szervezett, könnyű fegyverzettel bíró csapatok voltak. Élükön a praepositusok (emlékeken: PRAEP.) állottak.

A vexillatiok alatt azok az elkülönített csapatok értendők, amelyek felderítő szolgálatot teljesítettek. A III. századtól kezdve mint lovas csapatok fordulnak elő. Létszámuk a 200—1000 fő között változott. Severus Alexander óta ezen lovas csapatok cunei néven fordulnak elő.

Augustus idejében a főhadiszállás, praetorium, Rómában volt. A praetoria cohorsok (u. n. praetorianusok) száma itt akkor még kilenc. Trajanus idejében tízre emelték. Sept. Severus a rendetlen cohorsok helyére légiókat telepített. A cohorsok parancsnoka maga a császár; élükön azonban

a tribuusok állanak. Augustus a tűzoltásra is szervezett őrseget. Vezetője a praefectus vigilum volt. Sőt még idegen csapatokat is (Batavi és Germani) találunk Rómában. Ezek rabszolgák voltak a császár személyes szolgálatára. A lovaság válogatott csapata az u. n. singulares, mely tisztirangfokozatot is jelent. A frumentarii-k futárok lehettek, akiket az egyes légiókból küldtek ki Rómába, ahol a császár közelében teljesítettek szolgálatot.

Augustus a hajóhadak szervezésére is nagy gondot fordított. Hajói nemcsak a tengereken, hanem a belső vizeken is teljesítettek szolgálatot. A dunai hajóhadnak különösen a határvédelemben volt nagy szerepe. Háromszoros evezős hajókat használtak; de volt kétsoros is. Ez utóbbiak az u. n. liburna-k. A hajókat elnevezték (Aquila, Augustus, Aesculapus, stb.) A tergerészek 26 évi szolgálatot teljesítettek.

Már a királyság korában vannak műszaki csapatok, centuriae fabrum, etc. Később az egyes hadseregek kötelékéből rendeltetnek ki s parancsnokuk a praefectus fabrum, a fővezér személyes bizalmasa. A köztársaság vége óta minden légiónál volt egy lovagrendű ember, az u. n. praefectus fabrum, aki épen bizalmi állásánál fogva a zászmány felosztásánál is szerepet játszik.

A provincia helytartójának jogában állt szükség esetén a provincia összes fegyverfogható emberét harcra szólítani: ez a tart. militia, polgárőrség.

c) *Fegyverzet, ruházat.* A fegyverzet és a ruházat emlékeiből csak a császárkor idejéből származók maradtak fenn. A páncélokból ismeretes a lánc-páncél (lorica hemata) és a pikkelyes páncél (lorica squamata). A mellre szivvédő-vasat alkalmaztak, nyakukat pedig kendővel kötötték be, hogy a páncél meg ne sértse. Volt ezen kívül lábvédőjük (ocreae) és nadrágjuk is, mely a felső lábszárt fedte. A sisak (cassis vagy gallea) kezdetben bőrből, később vasból vagy bronzból készült. Hosszu pajzsukat scutum-nak nevezték s akkora

volt, hogy a térdelő embert elfődte. A könnyű kerek pajzsot a lovasság használta. A pajzsnak füle (ansa) volt; azt a részét pedig, ahová a kar jutott, umbo-nak nevezték, mert belülről kidudorodott. Fegyverzetükben megkülönböztethető a rövid, kétélű hispaniai kard (gladius hispanus) és a hosszú kard (gladius gallus). Az elsőt a gyalogság, az utóbbit a lovasok használták. A kétélű kardot jobboldalukon viselték; baljukon tör függött. A tokot fából készítették, bőrözték és diszitették. Övük is gazdagon volt diszítve csüngőkkel, melyek a lágyéket védték. A pilum és a hasta hajítófegyverek voltak. A nyilasok és a parittyások rendszeren nem voltak római fegyveresek, hanem zsoldosa. Sarkantyut sem hordtak; legalább az emlékek nem ábrázolják. Nyergeik és kötőfekeik azonban igen díszesek lehettek.

Különféle hajító gépeket (ballista vagy közös néven tormenta) használtak. A városok falait faltörő-kosokkal (aries) romboiták, alájuk pedig aknákat (cuniculus) ástak.

d) A katonai szolgálat. A császárság korában általános hadkötelezettség uralkodott. A légiókat a provinciákból sorozták. Bár a császár rendelte el a sorozást, de csak annyit sorozhatott, amennyire a senatus engedélyt adott; vagyis új légiók szervezéséhez a senatus engedélye kellett. Hogy a császárok ne legyenek kénytelenek a senatustól engedélyt kérni, inkább nem is fordultak hozzá, azért nem emelkedett a légiók száma Vesprasianustól Sept. Severusig. A katonai mérték 172 m. A besorozottak nagy ritkán libertinusokkal vagy peregrinusokkal helyettesíthették magukat. A légióba való belépéssel a peregrinus is megkapta a polgárjogot. A szolgálati idő a légióban 16—20 év; Pannoniában és Daciában 25—30 évig is szolgáltak. A légiónariusok évi zsoldja 225 denarius volt.

Augustus idejében az összes légiók állománya 300 ezer ember. Ebből évente 20 ezeret elbocsájtottak, de ugyanannyi újoncot soroztak. Hadrianus a helyi kiegészítést rendelte el.

Ez a rendszer abban állt, hogy a légiót állomáshelyéről egészítették ki. Az auxiliákat azzal a névvel jelölték, amely helyről sorozták, de más melléknevei is voltak. A Rómában állomásozó csapatokat eleinte a légiókból egészítették ki. Később — Vespasianus óta — az itáliai jelentkezőkből. A rabszolgákat nem sorozták. Augustus azonban 20 ezer rabszolgát szabadított fel, akik a tengerészetbe léptek. Ezeknek a szolgálati idejük 26, később 30 év is volt.

Azok, akik szolgálatukat hiven teljesítették, dupla zsoldal jutalmaztattak, vagy a szolgálat könnyítésében részesültek. Altiszti rangsorban voltak a küldönc-szolgálatra alkalmazott cornularii-k, és a lovastisztek segítői (stratores). Tiszti vagy altiszti rangot viseltek az irodai, a pénztárosi, a raktári és az ételmezési tisztviselők. A történetírói tiszteket (de rebus gestis) és a hadbírói szolgálatot külön alkalmazottak teljesítették. Voltak a táborban orvosok is, valamint kórházak az emberek, s az állatok számára.

A kitüntetésekről (beneficiarii) a feliratos emlékek is megemlékeznek. A B. F. megjelölés nagyobb bért jelent. Az utkeresztező csomópontoknál voltak találhatóak a katonai utbiztosok (beneficiarii consulares). Ezeket a feliratos emlékek BF. COS. megjelöléssel említik.

A katona 42 éves koráig nőtlen volt. Törvényes házasságot csak katonai felmentése után köthetett. A táborok mellett azonban nők is megtelepedtek. Ha a peregrinának a házasságon kívül gyermeke született, azt a peregrinus apa csak katonai felmentése után törvényesíthette. A köztársaság korában a senatusbeliek sem vihették feleségüket a tartományokba.

A táborban takarékpénztárat (follis) is tartottak. Ennek a helye a szentélyben volt a signa (hadi jelvény) mellett. A zsold és a zsákmány felét levonták s itt helyezték el. Volt a légióban temetkezési és nyugdíjpótló-egyesület is.

A kiszolgált katonák tisztességes elbocsátásban (honesta missio)

részesültek és nyugdíjat is kaptak. A pénzbeli kielégítés eleinte 3000 denár volt; később földben váltották meg a pénzbeli járandóságot. A *honesta missioról* irást kaptak. Ezeket a katonai elbocsátó-leveleket két összefűzött bronzlapocskára vezették s hét polgár aláírásával hitelesítették.

Bűnügyekben a tribunusok ítéltek. A fővezér halálos ítéletet is mondhatott. A testi büntetés és a kipellengérezés is gyakori volt. Tömegesetekben az egyes csapatokat megfegedelték, a szökevényeket pedig megesonkitották.

A kitüntetések egyik neme a soronkívüli előléptetés volt. Az érdemek jutalmául szolgált a zsoldemelés és a *decoratio* is. Ilyen volt pld. a *hasta pura*, (diszlándzsa) melyet nem szennyezett be a vér; vagy kis zászlócska; arany vagy ezüst karperec az u. n. *armilae*; *catullae*, láncocskák, melyeket az övön viseltek; *fibula*, *torques* vagy a *corona*. Ez utóbbiak eredete nem római s valószínűleg a gallusoktól elvett zsákmány lehetett. A *decoratiók* kiosztásánál mindig a fővezér választotta meg, hogy kinek mit adjon. A *torques*, a *catullae* és az *armilliae* mindig 3—3 darabbal szerepelt; az aranyból valókból azonban mindig csak egy. A kisebb korongokat a mellen viselték. Az adományozások nyilvános gyűléseken történtek. A *coronát* és a *hasta purát* magasabb rangú tisztiek kapták. A *corona civica*-t akkor kapta az illető, ha polgár életet mentett. A kitüntetések nehéz volt megszerezni, mert azokat rendszerint a harcban felül tett cselekedetek jutalmául osztogatták. Ha egész csapatok nyertek kitüntetést, akkor a *coronákat* a légió jelvényén helyezték el. A kitüntetések a siremlékeken is ábrázolni szokták.

A Diocletianus utáni korról keveset tudunk. A szélekre kihelyezett tartományi csapatok (*numeri*) parancsnoka a *dux*. A haditengerészet megmaradt a régiben. Diocletianus a lovasságot teljesen elkülöníti a gyalogságtól. A fővárosi katonaság (*scholae*) a császár szolgálatában lakáj szerepet teljesít. A személyes katonáskodás lassankint megszűnik s

a hadkötelesek barbárokkal helyettesítették magukat. A barbárok önként is jelentkeznek. A hadsereg a züllés lejtőjére jut.

II. *A római birodalom határvédelme és annak emlékei.* Nemcsak írott, hanem számos meglevő emlék is igazolja, hogy a rómaiak határvédelmi vonalakkal bírtak. A castraban, vagy a castellumokban, melyek rendszeren a határ mentén feküdtek, állandó katonaság tanyázott. Diocletianus után a határvonalon a praepositus limitis rendelkezett nemcsak a rendes csapatokkal, hanem a határvonal őrizetével megbízott limitaneusokkal is.

a) *A limesek.* Tiberius óta alakul ki a határvédelemnek az a formája, amely nem elégszik meg a természetes határokkal, hanem mesterségeset is létesít, az u. n. limes-t.

A limes tanulmányozása ma is folyik. Ezt a nagy előtanulmányokat, szélesköri ismeretet, helyszini éles megfigyeléseket és sokoldalú összehasonlítást igénylő munkát az előadó „A római limes Németországban“ című nagybecsű munkája nyomán ismerteti.¹⁾ Munkájából megismerjük a németalföldi limeskutatások történetét, az u. n. „Limes Rhaetiae“-t, a „Limes Germaniae superioris“-t, a limes határárkait, a limest kísérő halmokat és sáncokat, a kötornyok szerkezetét, a táborok védőműveit, belsejét és környékét, a limes rendeltetését és korát.

A limes fogalmi meghatározását Mommsen nyomán így vonja le: „A limesnek a mi jogviszonyainkban megfelelő szava nincs. De eredete kimutatható. Onnan ered, hogy a római földfelosztásnál kerültek a természetes határokat. Ezek helyett a birtokosok négyszögletű területeinek elválasztására bizonyos szélességű utakat hagytak: ezek a határjelző utak, a limites. A szó tehát az emberkéz alkotta határt és utat jelenti egyszerre. Ezt a kettős jelentést megtartja a szó az

¹⁾ Megjelent dr. Pósta Béla: „Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Erem- és Régiségtárából“ című tud. folyóirat 1910. évf. 1. számában. Ára: 5 korona.

állami viszonyokra alkalmazva is. Mert nem minden országhatár limes, hanem csak az, melyet mesterségesen állítottak elő és a határvédelemre is berendeztek mint pld. Germaniában, Afrikában, Britanniában, Daciában, Moesiában és Arábiában is látjuk. Éppen e kettős értelme miatt alkalmazzák a limesre is azokat a kifejezéseket, mit az utépitésre: *aperira*, *munire*, *aggere*; azért az nemcsak hosszú vonal, de van széllessége is. Ezért kapcsolatos gyakran az *agger*rel, az uttöltéssel, s utóbbinak áthelyezése a határok áthelyezésével.

A limes tehát a birodalmi határut; rendeltetése az, hogy a határon a közlekedést szabályozza oly módon, hogy átlépés csak meghatározott — a folyókon átvezető hidaknak megfelelő — helyeken szabad, máshol tilos. Ezt a tilalmat első sorban az egész vonal katonai megszállásával érvényesítették. Amíg ez a megszállás meg nem történt, a limes határut volt. Az maradt akkor is, ha mindkét oldalát megerősítették, mint Britanniában és a Duna torkolatánál. Britanniában is limesnek hívják.

De a megengedett átjárókhoz is őrséget állítottak és a határut egyes részeit járhatatlanokká tették. Ebben az értelemben mondja Hadrianus életirója: hatalmas cölöpöknek a földbe való beeresztésével és egymással való összekötésével fal módjára határolta el a barbárokat. A határutból ilyen módon bizonyos átjárókkal bíró határbarikád lett s ez a felső-germaniai limes, az ő kifejlett alakján. “ Az újabb német szakemberek a limes fogalmát azonosítják azzal, melynek jelölésére nyelvükben a *Bahn* (pálya) szót használják.

Afrikában nem találjuk meg ugyan az európai területről ismert limeseket, de megtaláljuk a birodalom határvédelmi rendszerére vonatkozó följegyzéseket. Itt u. i. a III. Aug. légió telepedett le s az első három században *auxilia* alakvédték a határt. A K. u. V. század elejéről fennmaradt emlékeket a *Notitia dignitatum*-ban találjuk felsorolva, mely

limes-szakaszokról szól. Azok a csapatok, amelyek abban az időben itt feküdtek, határvédőknek (limitanei és foederati) neveztettek. Castrában és castellumokban állomásoztak. A foederati-k a római államtól rendszeres zsoldot kaptak.

Britanniában két ilyen vonal van; egy északi és egy déli. Haverfield ismerteti s az róla a véleménye, hogy két egyenközüen huzódó töltését az árokból kihordott földből emelték, a köztük levő harmadik kis töltés pedig az árok takarításából származott. A nagyobb töltés mellett apró kockakövekből mészhabarccsal embermagasságu fal volt építve.

A limes építési modora Hadrianus építkezését jellemzi. Ő volt az, aki Britanniában az első limest építette. Neki tulajdonítják a németországi limesvonalakat is, melyeknek töltés- és árokszerkezete a britanniaival egy és ugyanaz. A britanniai limesvonal építését Antoninus Pius idejére (142—143) teszik. Ennek a sáncnak a profilja közeljár a bácskai római sáncok képéhez. Ezekben a limeseken belül vannak földből, sőt kőből való táborhelyek is, mely utóbbiaknak a frontja összeesik a limes vonalával.

A németbirodalmi limesekről körülményes felvilágosítást nyújt az előadónak a ractiai és a felső-germaniai limesek helyszini tanulmányozásáról irt s fennebb már idézett munkája.

„A limes Raetiae a Duna mellett kezdődik, a mai Kehlheimtől délre 6 Km-rel. Kisebb-nagyobb törésekkel északnyugoti irányban szeli át a mai Bajorországot, s átlépve a Bajor-Würtemberg határt, Gmünd és Lorch között megszűnik. Egész hossza mintegy 178 Km. A limes teste szabályszerűen rakott fal.

A limes Germaniae superioris Lorchnál kezdődik s megy egyenesen a Majnának; Grünningennél éri el a legészakibb pontját. Itt hirtelen délre fordul s Hünningen és Rheinbrohl között eléri a Rajnát. Itt találták meg a caput limitis-t.

Ez a limesvonal szerkezetileg egészen más, mint a raetiai. Egy változó nagyságu töltésből és mellette, a töltést alkotó föld kiemelkedésével keletkezett árokból áll. Mindig a töltés van a római oldalon.

A németországi limesek fontos tartozékai a cölöpkerítések, a limest kísérő határárkok, a fatornyok alkotórészeit rejtő halmok, sáncok, kötornyok és a táborhelyek maradványai.

A Dobrudzsában, továbbá a keleti és déli Daciában is találunk limest. A római határt Augustus tolta előre a Dunáig. A romániai limest, mely a Duna és a Feketetenger között van, Schuchard ismertette.

A dobрудzsai limesnek három vonala van: két földtöltés, egy kő-, egy kis földtöltés és árok. Melléke nem volt őrtornyokkal megerősítve. A metszete olyan, mint a mi római sáncunké. Ezt a töltést egy nagyobb sánc szeli át. Mentén táborhelyek vannak. Eredete későbbi időre esik.

Moldvában a Szeret-folyónál találunk sáncokat. Romániában össze is irták az ezekre vonatkozó adatokat. Itt a limeseket „Trojan“, „Sanc“ és „Novak“ névvel jelölik. Turn-Szeverintől szakadozva a Szeret-folyó felé huzódik egy vonulat. Ezeket a román történetírók a délmagyarországi sáncokkal hozzák kapcsolatba, de tévesen. Egy másik vonal a Duna táján, az Olttól keletre huzódik egész be Erdélybe.

Hazánkban a Duna—Tisza—Maros közén vannak sáncok. Ezekről Marsigli is irt. Rómer, Fröhlich és Téglás Gábor is foglalkoztak velük.

Daciában is van egy limes Kissebes mellett a Meszesen. Torma Károly fedezte fel. Mellette őrtornyok is voltak. Téglás Gábor is vallja, dr. Finály G. azonban kétségbevonja, hogy ott valamikor limes lett volna. A mult évben dr. Buday Árpád is felkereste s a „Daciai problémák“ címen közreadott

tanulmányában kimondja, hogy a Meszesen csakugyan limesmaradványokat talált, s így „nincs helye a további kétkedésnek.“

Még egy limest ismerünk Erdély keleti részéről. Ezt ismerteti Téglás Gábor (Arch. Közl. XIX köt). Ez a vonal Marosvécestől Alsórákos környékéig húzódott. Itt is, mint Németországban, párhuzamos vonulatok vannak.

b) Táborok. A római táborok és azok felosztásának magyarázatát a hallgatók, az előadó idézett művének nyomán, a részletekre is kiterjeszkedő előadás kezetében nyerték. A németországi limeskutatások beigazolták, hogy a legelső római limestáborok földből készültek. Később azonban kőből építették át őket. A régebbi cohors-táborok 20—22 ezer m² területűek; az ala-táborok 40 ezer, az alamillaria-táborok területe az 50—60 ezer m² körül jár. Falát rendszeren kőből, mészhabareccsal rakták. Kívül árokkal védték. A szabályos vagy hosszégszögben épült tábor falai sohasem futnak szögletesen ki, hanem lekerítve. A sarkok belső oldalánál rendszeren trapez alaku tornyok vannak. A falon négy kapu van. Első a porta praetoria, vele szemben a porta decumana, s a két hosszoldalon levő kapuk, a porta principalis dextra és sinistra. A kapuk két oldalán mindig négyszögletes tornyok vannak. Ilyen közbeeső tornyok voltak a fal mellett is.

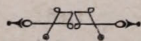
A tábor belső területét a tábor belső falától 3—8 m. távolságban egy szélesebb ut, az u. n. intervallum választotta el. A tábor belseje három tagozású volt. Főtényezője a via principalis volt. Ennek a szélessége 8—10 m. között változott. Ennek ellenkező oldalán van a tábor főépülete, az u. n. praetorium. A főépület két oldalán feküdt a latera praetorii. A főépület, illetve a latera praetorii előtt a praetentura a mögött a retentura terül el. A praetoriumban (principiában) volt a tábor szentélye (sacellum), ahol a csapat signáit és a pénztárt (arba) őrizték. Előtte az oszlopos udvar teljesen megfelelt annak a célnak, hogy a különböző vallásos cselekményeknél a tiszték és az altiszték gyülekező helye legyen.

A tábor többi épületei közül a parancsnok lakása emlitendő. Ez az épület rendszeren a középső épület jobb oldalán volt. A tábor tartozékai még a raktárak, a színek, az istállók, a különböző műhelyek és a legénység sátrai. A tábor előtt még egy masszivabb alkotású épülettel találkozunk, ez a fürdő.

A római hadsereg vallási kultuszának nyomait is a táborokban kell keresnünk. A köztársaság korában a bellorum dei szerepelnek. A császárság táborában a katonai isteneket, az u. n. dii militares-eket találjuk. Ezek bizonyos istenségesoportokat jelentettek. Képviseleik: Jupiter, Mars, stb. A tábor szentélyében tisztelték a császár képét is, melyet uralkodása kezdetén maga a császár küldött a provinciákba.

A III. századtól kezdve Jupitert keztek tisztelni. Szimboluma a sas. Később a keleti csapatok révén elterjed egy válfaja: a Dolichenus, melynek szimboluma egy bika, melyen Jupiter áll, kezében bárd és villámcsóva, keleties harci ruhában.

Az istenek közül megkülönböztethetők a római (hazai) istenek, valamint az idegenek (dii peregrini). 131—141 körül a Sing. Aug. csapatai állítottak emlékeket az istenségeknek. Az első csoportba tartozó istenségek, amelyek a táborban helyet nyertek: Jupiter Optimus Maximus, Juno, Minerva, Mars és Viktória. A másodrendűek: Hercules, Fortuna és Mercurius. Harmadrendűek: Salus, Felicitari, Fata. Ezeknek a tisztelete később indult meg. Diana, Apolló, Silvanus szintén tiszteltetett. Epona tisztelete bizonyos csapatoknál volt meg. Bonus eventus a jó sikert jelentette s ennek a fogalomnak a személyesítőjét is tisztelték. Pannoniában Sedatus-t és Trasitus-t említik. A Mythras-kultuszt Marcus Aurelius engedte be. Keleti istenség. Tisztelete az egész birodalomban elterjedt. Ábrázolása igen sok emléken fennmaradt.

T Á R C A.

I. Kula 1849-ben.

— Január 28-tól április 2-ig. —

E sorok írója az 1848. évben a bajai gimnáziumban elvégeztem az ötödik osztályt és 1849-ben a zavaros idők miatt szülőim otthon tartottak s így személyes tapasztalásból irhatom meg, hogy a szerbek 1849-ben mikép foglalták el Kulát és mi, kik otthon szorultunk, hogyan éltünk kilenc hétig Kulán.

Midőn a magyar honvéd és nemzetőr sereg elhagyta a verbászi tábort és magunkra hagyott bennünket, a Szt.-Tamáson elsáncolt szerbek kirohantak, megszállták és kirabolták Verbászt. Ezt hallván a kulaiak, Langvieser József prépost-plébános, Zányi János községi jegyző és a községi bíró kocsira ülve bementek Verbászra Knityanin tábornokhoz, a szerbek fővezéréhez, kit arra kértek, hogy kímélje meg Kulát a rablástól, öldökléstől és gyujtogatástól. Knityanin a kulaiakat igen kegyesen fogadta és megígérte, hogy nem lesz semmi bántódásuk, csak szedjék össze az egész községből a puskákat, pisztolyokat, kardokat s egyéb fegyvereket, s 5—6 nap alatt vigyék át hozzá Verbászra. Ugy tudom: valami pénzsarcot is rótt reájuk; de ennek mennyiségére már nem emlékezem. Ámde mi történt? A nemzetőrök három főtisztje: Csajághy Márton, Radány Bartus és Ferenczy összedoboltatták a községben levő nemzetőröket, sőt sikerült nekik néhány száz kaszás nemzetőrt Cservenkáról, Szivácról és a környékről összehozni, kikkel azután Langviesert, Zányit és a község bíráját — kik a szerbeknek meghódoltak — hazaárulóknak nyilvánították és őket egyenkint saját lakásukban kaszás őrökkel körülvéve foglyukká tették. Azután az ugynevezett verbászi nagyhidat lebontották, a Ferenc-csatorna innenső oldalán tábort ütöttek és várták a „rácokat“, kik nem sokára el is jöttek, de ellenállásra nem számítván, csak igen csekély erővel voltak. Látván azonban a tábort és a lebontott hidat, vissza mentek Verbászra. Dicsekedtek is nemzetőreink,

hogy a rácokat visszakergették. Másnap azonban a szerbek nagyobb erővel jöttek vissza és ekkor nem kellett magukat nagyon megerőltetniök, mert ellenállásról, vagy a község védelméről szó se volt. Amint az első ágyu eldőrdült, a többnyire családatyákból álló nemzetőrök kaszájukat — egyedüli fegyverüket — eldobták s kiki arra menekült, amerre tudott; a szerbek pedig megszállták, kirabolták és sok helyen felgyújtották a községet. A németeket nem bántották, de az otthonn talált magyarokat megölték. A mi szomszédságunkban lakott egy derék, becsületes szerb ügyvéd, Nikolics Demeter; neki köszönhetjük, hogy életben maradtunk. Hozzá menekültünk nemcsak mi, t. i. atyám, anyám, én és Lujza nővérem, hanem a helybeli káplán is, Tóth Pál, Pfsztner Kourád, atyámnak segédje, vagy — mint akkor nevezték: praeceptora; a szomszédságunkból is többen. Ott huzzuk meg magunkat egy-két napig úgy, hogy fennszóval beszélni se mertünk magyarul. Midőn az első nagy rohamnak vége volt, atyám összejött egy régi jó ismerősével, egy szerb ügyvéddel, Manojlovicscsal. Annak társaságában átnézett lakásunkba, amelyet már kirabolva talált. Mivel azonban az ajtók, ablakok és kályhák nem voltak összerombolva mint más helyeken, hazamentünk s magunkkal hivtuk a káplánt is, mert a plébános a cselédekkel együtt elmenekült s a lakását kirabolták és földülták. Atyám, Kleiner János kántortanító volt. Tóth Pál káplánnal együtt elment a szerbek főparancsnokához, Knityanin tábornokhoz — lakása a plébánia mellett levő kameralis tisztartói épületben volt — és arra kérték, hogy legyen kegyes minket, lakásunkat és a templomot oltalmába venni s engedélyt adni, hogy a német hiveknek, akiket nem is raboltak ki, megtarthassák a mindennapi isteni szolgálatot. Knityanin védelmünkre hozzánk szállásoltatott két vörös sipkás, handsáros és pisztolyos szerviánust, kiktől eleinte igen féltünk, pedig nem volt okunk reá, mert az illetők szelid bosnyák születésű katolikusok voltak. A szerb fővezér ezenkívül megélhetésünkre kiutalványozott naponként a papnak 6 font, a

kántornak 4 font marhahúst, a papuak 4, a kántornak 2 darab katonakenyeret (profontot). A német hivek pedig lakhatóvá tették szobáinkat, hoztak asztalt, székeket, ágyneműeket s ételmi szereket: lisztet, zsírt, tojást stb. Időközben Langvieser plébános is haza jövén, nálunk huzta meg magát. Napjaink így némileg tűrhetőbbé váltak, de azért a félelem és rettegés nem mult el, mert minduntalan azt hallottuk, hogy ezt vagy azt agyonlőtték. A plébánia-lakás kifosztott szobáiban is találtunk egy agyonlőtt magyart, kit nem ismertünk fel s kit a plébániakertben egy fa alá temettünk. Kulán több ismeretlent temettek el így szét-szórta.

A káplán egyszer ijedten jött haza, remegve beszélte el, mit látott. Schwerer háza előtt egy papot dobtak le véres és bezuzott fejvel egy paraszt-kocsiról. Közelebb menve megbor-zadva látta, hogy az a szerencsétlen megkinzott véres ember a déronyai plébános, Krajasich. Egy szerb irgalomból mosni kezdi a sebesültnek véres fejét, egy másik azonban félre löki e szavakkal: Mit vesződöl e Kossuth kutyával? — s piszto-lyával agyonlövi s ugyanarra a kocsira, melyen hozták, fel-dobják és kihurcolják közel a temetőhöz. Onnan a káplán — paptársát — koporsó nélkül, de egyházi szertartással eltemette.

Egy más alkalommal este ablakunkon zörgést hallunk és egy női hang sirva kéri bebocsájtását. Bognár Katica, Bognár József árvák atyja leányjának hangjára ismertünk, ki midőn a szobában volt, elbeszélte, hogy szülőivel és Jóska bátyjával a szerbek elől Bezdánba, rokonaikhoz menekültek, Ma ő, atyja és a rokonok és ismerősök közül nyolcan haza akartak jönni Zombor-ban kapott írásbeli engedélyvel. Midőn Kula alá értek, a szerb őrség feltartóztatta őket s dacára az előmutatott irásnak, mind-nyáját a kocsikhoz kötötték és egyenkint agyonlőtték. A sok lövés hallatára a szerb csendbiztos kisietett a községen kívül levő őrségre, hova épen akkor ért, midőn reá — Bognár Katicára — került volna a sor, s így a tiz hazatérő rokon közül egyedül ő menekült meg a haláltól. Másnap a hullákat

behozták a községbe s a sörház előtti térre helyezték — természetesen koporsó nélkül, — honnan Tóth Pál káplán a temetőbe rendesen eltemette őket.

Közel a szomszédságunkban volt egy üres kifosztott ház, Schwerer kalapos háza; azt használták a szerbek börtönnek, ott ült össze Kosztics elnöklete alatt a véisztörvényszék, vagy hadbiróság; oda zárták azt a hat magyar urat, kiket Hodságról hoztak, u. m. Sorok szolgabirót, Fitos, Tellér jegyzőket, Fogt, Zdrahál és Borovszky kincstári gazdatiszteket. Halálra ítélték s február elején vasra verve kihurcoltak őket a kereszturi határ felé s ott hármat felakasztottak, hármat pedig agyonlőttek s ugyancsak ott a helyszínén el is ástak. Később, midőn már a felzigatott kedélyek lecsillapodtak, Langvieser József helybeli prépost-plébános a hat hullát — mely akkor már feloszlásnak indult — kiásatta, koporsóba tettete és egyházi szertartás szerint eltemette.

Farkas N. kamaralis ispán Béla pusztáról e dolgot nálunk így beszélte el: „A fennevezett jó barátaimmal egy nap összejöttünk Hodságon Sorok szolgabirónál barátságos ebédre. Lehet, hogy ez alatt valami összeesküvés féjét vélték, vagy az is lehet, hogy valaki ellenséges indulatból elárult bennünket a szerbeknek, kik ebéd után — midőn még együtt ültünk az asztalnál — eljöttek értünk és a fennevezetteket vasra verve Kulára hurcolták. Én e pillanatban épen kinn voltam, s midőn neszét vettem a dolognak, elrejtőztem s alkonyatkor haza szöktem. Így menekültem meg az akasztófától.“

Kulán ezen kilenc hét alatt — január 28-tól ápril 2-ig — annyira el voltunk a világtól zárva és a szerbek úgy körülvettek bennünket, hogy a magyar honvédeknek hírét se hallottuk. Ápril 2-án reggel annál nagyobb volt meglepetésünk, midőn Perczel Mór honvéd tábornok 12 ezer honvédjével megszállta Kulát. De a szerbek is megvoltak lepve, mert e megszállás hirtelen történt; sokan még az nap szerettek volna Szenttamásra menni, de Perczel Verbász felől jövőn utjukat

állta s így kénytelenek voltak Illok s Palánka felé menekülni. Sokan azonban otthon lelték halálukat, épen úgy, mint kilenc héttel azelőtt a magyarok. Ekkor alkalmunk volt visszaszolgálni Nikolics Demeternek az ő szivességét. Sikerült szerencsésen, ideje korán, őt és nejét a legelőbb talált honvéd-kapitánynak — valami Parcsetics nevezetűnek — oltalmába ajánlani, ki Nikolicsnak régi jó barátja lévén, örömmel szállásoltatta be magát hozzá s így az egész házát minden bajtól megmentette. Perczel egy napi pihenés után táborával vissza ment Verbászra. Az utána való nap, vagyis ápril 4 én korán reggel ágyuk dörgeése keltett fel bennünket, mely azt jelenté, hogy a magyar honvédek a szenttamási sáncokat ostromolják. Dél felé már azt hallottuk: „Szenttamás nincs többé!“ — Ezzel a függöny legördült és a drámának vége lett. — S így Perczel néhány óra alatt 12 ezer honvéddel megtette azt, amit Eder és Bechtold nemet generálisok hónapokig 40 ezerrel nem tudtak vagy nem akartak megtenni.

Kleiner Adolf,
t. kanonok, plébános.

2. Ujverbász 1849-ben.

Ez az előbbihez sokban hasonló följegyzés *Egy levél 1849-ből* címen megjelent a Vasárnapi Ujság 1891. évi 37. számában. Az emlékiratot Kármán Pál ujverbászi református pap irta nejének, aki két kiskoru gyermekével a baranyamegyei Sepse községben, vejénél keresett menedéket. A levelet az író fiának, Kármán Pál torzsai ref. papnak szivességéből közöljük egy-két, merőben subjectiv sor kihagyásával.

Uj-Verbász 18-dik May 1849.

Kedves lelkem nőm! Ezer halál veszedelmei közül, melyben a rabló rác csapatoknak helységünkbe történt berohanása alkalmával forogtam, csak jó Istenem kegyelme által szabadultam meg. Tökéletes épségben és egészségben maradtam, amint most is vagyok, melyről való tudósításom a te borzasztó aggo-

dalmaid miatt megroncsott szivedet örvendeztesse meg . . . A jó Isten, ki életünknek kedvez, megáld még, ha nem zugoló-dunk és talán a Haza is, ha nyertes lesz, nem vonja meg segedelmét, de anélkül is, elég vigasztalásom s kielégitésem lesz az, ha, amit forrón óhajtok, dicsőségesen kivivja szabadságát. — Bezzeg, én is iszonyu aggodalomban voltam miattad, tudván, hogy egészségtelen vagy s mennyire le szoktak verni tündőseid, de mégis ezer hálát adtam Istenemnek, hogy szerencsésen Sepsére elküldhettelek, mert ott gyengeségemben is ápoló kezek közt voltál, holott itthon a rombolásokban szörnyet halhattál volna fiacskáiddal együtt; nekem pedig az Isten oly bátorságot és erős lelket adott, hogy lelki éberségemet egy percig sem vesztettem el s a zivatar elmúltával csendes nyugalomban maradtam és nem jajveszékelttem, sőt a prédálási nap éjszakáján, — elszökvén minden cselédeim, — magam egyedül szobámban csendesen alhattam, annyira megnyugodtam az Isten rendelésében, miben a megnyugvást neked is szivedre kötöm.

Leveledet Sepséről megkapva, arra postán tüstént válaszoltam, melyet még meg is kaphattál, de többé már irnom nem lehetett, mert a postajárás egészen megszűnt. Most május 13-án költ leveled Gábor sógorhoz jutott, ki is azt nekem megküldötte kanálisi közlekedés útján; ma érkezett a levél hozzám, melyre tüstént válaszolok, azt Gábor sógorhoz küldvén, azon uton, melyen leveled hozzám érkezett, mert még felétek tőlünk posta nem jár.

Most már kezdem a történeteket rajzolni. Folyó év 18 dik Januárius napján megtudtuk, hogy másnap, azaz 19. januarii az egész katonaság tőlünk eltávozik Szeged felé. Lajos fiam tüstént a generalishoz ment, kitől uti levelét kivette, hogy mehessen a katonasággal együtt zászlóaljához, Debrecen felé; Krób Károly is hozzá csatlakozott s Lajossal együtt elment, hogy ő is szolgálatba áll Lajos zászlóaljánál. A generális Lajosnak uti levelébe mindenütt ingyen forspontot rendelni kegyeskedett, én tiszti ruhára s minden egyéb szükségeire Lajos

fiamnak 250 váltó forintokat adtam, gondolván, hogy ez lesz tőlem utolsó segedelmezése.

19. januárii megindult a katonaság. Lajost, Krób Károlylyal együtt, maga kocsiján Isten nevében és áldásával elbocsátottam; szinte Józsi fiamat az nap elbocsátottam Zomborba, hová neki menni kellett a vármegye tisztjeivel, ennek is szükségéi fedezésére adtam 100 váltó forintot. Ekkép helységünk árván magára hagyatott.

20. januárii a pincébe egy nagy üres hordóba hordattam a zsiradékot, szalonnát, mindenféle fehérruhákat, abroszokat, szalvétákat s vászonféléket, melynek tetejére fedezetül vörös répát raktam. Még ily hamarjában nem vártuk a rácokat. Azonban 200 váltó forintomat a pincébe egy bögrében elástam, 100 váltó forintot magamnál hagytam, melyből 4 helyre dugtam öt-öt pengő forintokat huszasokban rejtekhelyre, 20 pengő forintot ausztriai banknótokban az ágyam fenekére rejtettem. Ezen intézkedésem reám nézve nagyon hasznos volt, mert midőn a rabló rácok csoportonként egymásután házamba tódultak, pisztolyokat, puskákat és handsárokat ellenem szegezvén, pénzért zsaroltak, ha nem adok mindegyik külön csoportnak valami pénzt, bizonyosan megkinoznak, vagy talán agyon is lönek, ezért, hogy a házból el nem szaladtam, minden testi bántástól megmenekültem, a feketicsi pap pedig, kinek házáat a rácok szintén rabolták és ő a rablás közben házából megfutmodott, a rablóktól, kik őt nyomba kergették, agyon lövettetett.

21. januáriusban, vasárnap a templomból hiveink kijöven, a szent-tamási rácok, más falubeli csőcselék néptől is kísértetve, helységünkbe tölulnak egy szent-tamási pap és egy szerviánus kapitány lóháton vezetvén őket a falu házáig, hol a pap német nyelven a népet megszólítja, mondván, ne féljenek semmit és ne szaladjanak el, mert legkisebb bántások sem foglenni, ők csak azt kívánják, hogy a császárt és az ő vajdájukat ismerjék el uroknak, s nekik hódoljanak, kik is ide s tova nyargalván, mindenfelé azt hirdették, s a népet ezzel ámitván,

otthon tartóztatták. Azonban el volt már nálok Szent-Tamáson végezve, hogy Verbászt kimélet nélkül kirabolják, minthogy ott történtek az akasztások s Verbász felől okozott nekik a katonaság legtöbb károkat. — Mig a pap minden felé a békeséget hirdeti, már a nép csoportonként tódult a házakba rabolni. Én keresztelés miatt a templomban késvén, midőn a házamba érkeztem, már ott találtam egy rabló csapatot, mely pisztolyok ijesztgetéseivel tőlem pénzt kívánt, hiában mondtam, hogy én pópa vagyok s most jövök a templomból. Nekünk az mindegy — mondák — csak pénzt ide, mert meghalsz! Oda adtam nekik 5 pengő forintot, azt elvévén, az almáriumokat felnyitják, minden ruháimat magokkal elhurcolják, még ócska palástomat is, sőt a rajtam lévő jó kaputrokkomat is lehuzzák s a helyébe más, ócskább kaputrokkomat adják. Ez a ragadománynyal elment, de tüstént más csoport érkezett, mely szintazon fenyegetésekkel pénzt zsarolt, ez is 5 pengő forintot kapott, a mellett a szobák-ból az ágyruhákat felpakolván, magával vitte. A 3 dik csapat is megjelent, megkapván ez is 5 pengő forintját, kezdett tovább kurkászni, minden fiókokból kiszórta írásaimat, könyveimet, kezéhez jutott a borotvám, bormérőm, penecilusom, a magam és eklezsia pecsénymója; az eklezsia ládáját felhasogatta, minden pénz belőle elvitt, 3 kannát, mind a két kelyhet, az írásokat széthányta, részint eltépte, továbbá a mit még csak a szobákban talált, tükröket, órát stb. mind elkotrotta. Utána nyomba jött a 4-ik csapat, jellehet ennek is adtam 5 pengőt, nem találván már semmit a szobákban, a képeket összetördelte és 3 szeket; majd a speisznak, onnan a konyhának ment, s azokat tisztán kiürítette. Végre jött 3 kaputrokkos uri forma ember, hoszu puskákkal, pisztolyokkal, ezek mind szenttamási prókátor emberek voltak, kik velem jó németül és deákul is beszéltek, s minden pénzemet kiadatni kívánták, mert a papnak úgy mondják — sok pénze van, különben halál fia lennék, s ha ezt megteszem, ők engem további rablástól meg fognának menteni. Velök volt egy 4-ik szervianus buli basa, mintegy hadnagyi tiszt, ki pallósát

kihuzván, átszurással fenyegetett. Csudálatos, mily bátorságom volt, legkisebbé sem ijedtem tőlük, bármit végezzen az Isten felőlem, kiadtam nekik a 20 forint banknótámat, ágyam fenekéről elővévén, mondván, hogy a többi pénzemet már az előbbeni csapatok mind elvitték, ez az utolsó maradékom. Majd azután erős cenzurára vontak, hogy én a vármegyei tisztekkel tartottam, mint utálatos magyar és hogy velők komitéba is voltam, velők tanácskozáván a szerbek romlására. Mindezekből annyira kitisztítám magamat, hogy miután még folutonosan még több pénzért zsaroltak, előterjesztvén nekik csekély jövedelmemet, mondá egyik: Isten neki, hagyjuk el az öreg papot, szerencséje, hogy valódi vádat nem tudunk ellene, mert különben rosszul járt volna. Azzal elmentek. Már esteledni kezdett, akkor a rabló csapatok, embereinknek minden lovaikat s marhaikat elhajtván házaikat kirabolván, visszafordultak a ragadmánnyal Szent-Tamásra, helységünket üresen hagyván, az én 3 bitang lovaimat is elvitték, de marháimat itt hagyták és a magam tulajdon ágyát. Ezen utolsó látogatása a kaputrokkos rablóknak, cselédeimet megijesztette, mert ők elszöktek és Cservenkára vonultak, így magam egyedül háltam az üres szobában.

Másnap, 22-ik januáriusban, ismét bevonultak a szerbek helységünkbe, Kula felé menendők, de már most rendes katonaságuk is jött, a csajkások tisztjeikkel együtt és a szerbeknek komitéja vagy előljáróik, kik közt volt a karlovici és belgrádi proto-pópa, kik a további rablást keményen megtiltották. A proto pópáknak szerencsétlenségemet elpanaszoltam, kik mondák, hogy a verbászi rablástól a népet vissza nem lehetett tartóztatni, és engem azzal biztatnak, hogy ha szerencsésen bevégzik ügyöket, nekem a szerb komité minden káromat visszatéríti, kihez majd folyamodnom kellett, kik is itt hagyván egy tisztet egy kompánia katonasággal — bátorságnak okáért, Kula felé indultak, azt meghódítandók.

Verbásznak szerencsétlenségét meghallván a többi német helységek, azonnal Kulára siettek a szerb komitéhez, mely is

jó darab ideig ott tartózkodott; hódolatukat a szerb nemzet iránt benyujtván, ez azt eredményezte, hogy ő reájok hadisarc több ezer forintig kivetttén, minden rablástól megmenekültek, így Kis-Kér is, hol a lakosok egy fillér kárt se szenvedtek, vőm is minden kárvallás nélkül maradt, sőt neki a szerb beteg katonákat gyógyítani kellett, kinevezvén őtet tábori orvosuknak. Az alatt, hogy a szerb komité Kulán ült, történt, hogy Sorok szolgabíró esküdtjével Hódságra ment, a hódtságiakat valamely hanyagságukért megfenyítendő, mikor már a hódtságiak a szerbeknek meghódoltak. Épen hetivásár volt ott, melyre igen sok rácok vonultak, Fitos István öcsém, ki anyját látogatni volt, valahogy Sorokhoz csatlakozott és még más 3 kincstári tiszt. Sorok a hódtságiakat szidja, piszkolja, azok ellene felbőszülnek, a rácok segítségével mind a 6-ot megfogják, Kulára küldik a szerb komitéhez, mely is őket elítéli. Sorok szolgabíró esküdtjével és szerencsétlen Fitos István öcsém, mind a hárman Kulán felakasztatnak, a kincstári tisztek pedig agyonlövetnek.

Mig cselédeim távol voltak, Stéhlo Andrásához — kinek a rablásból élelmi szerei megmaradtak, — jártam ebédre, ott is háltam. — 4-ed napra cselédeim visszatértek, kikkel ismét magamnak főztettem, maradván a pincében elég eleségem. Batorság okáért, — miután Jóska 4-ed nap mulva ismét végképen elszökött, — Lizi szolgálónak bátyját magamhoz vettem.

Igy töltöttem el két hónapot a szerbek uralma alatt, mely idő alatt semmi veszély nem ért, mert a szent-tamási papnak, Radanovicsnak (ki azelőtt ó-verbászi pap volt) fia rendeltetvén hozzánk komissáriusnak, ez helységünket minden veszélytől megmentette. Történt azonban, hogy egy izben egy nagy szerb csapat vonult helységünkön keresztül, Zombor ostromlására, kik közül 4 valóságos szerviánus katona fegyverestül házamba betoppan, tüstént tőlem enni és inni kérnek. Szerencsémre volt egy sonkám megfőzve s friss kenyérem, bort is hoztattam és traktáltam őket, azonban egyik nem evett sonkát, mivel, —

mint a többiek mondák, — valóságos török volt, tehát turót kért s azt kapott is. Midőn már jóllaktak, már pénzt is sürgettek tőlem. Szerencsémre az ifju Radanovics a faluházától észrevette a szerviánoknak hozzám való bejövetelét, végezvén szorgos dolgait, tüstént átrándult hozzám és a szerviánokat tőlem elűzte.

Most a rácok Zombort bevévén, az egész Bácskát meghódították, Szabadkát kivévén, majd az ellen fordultak, de Bajmoknál, a mieinktől nem sokára, azután Futaknál is csunyául megverettek. Így szétszakadozván a rácok ereje, egyszer csak halljuk, hogy 24-ik martii Perczel Móric tábornok táborával Szeghegyre érkezett. 25-ik martii berukkol helységünkbe, 26-ik martii tovább halad Pétervárad felé, hogy ezt a fontos várat az áruló schwarzgelb tisztektől kitisztítsa, és azt mindenféle eleséggel ellássa. — Ennek hallatára Ó-Verbásznak majd minden népe Szent-Tamástra takarodik, de még sokan maradtak otthon, kik közül némelyek még katonáinkra is lőni mertek Ó-Verbászon keresztül mentekben. Erre katonáink felbőszülvén, kiket elől-utól találtak rácokat Ó-Verbászon, asszonyokat, gyermekeket sem kimélve, mind lekoncoltak, valami 200-at. Most helységünk ismét katona nélkül maradt, féltünk a rácok boszszujától.

27-ik martiusba reggel már jókor, kezdettek embereink hurcolkodni Kucura felé. Mi sem tartván többé tanácsosnak itthon maradni, elvégeztük Scultéty barátommal, hogy mi is Kucurára vonulunk. Julis szolgálóm még 26-ik mártiusba a katonák után tőlem elszökött. Lizi szolgálómat Torzsára utasítottam Poórékhoz. Scultéty barátom tehát 27-ik mártius délelőtti 10 órakor egész családotól 4 kocsijával megindult Kucurának, engem is vivén magával, hol megszállottunk az evangélikus papnál. Azon nap délután 4 órakor hozzák a hirt a futamodók, hogy mind Kula felől, mind Ó-Verbász felől behrohantak a rácok helységünkbe, már ugyancsak rabolnak, öldökölnek és gyujtogatni kezdenek, a lángok emelkedtek és egész

éjjel, még másnap délutánig égett helységünk. 28-ik mártiusba, másnap még Kucurán tanyáztunk délutánig, de hallván, hogy a kucurai oroszok rác szelleműek, azt is, hogy Perczel tábornok seregének egy részét Ó-Kéren hagyta, mely egész Kis-Kérig cirkál, 28-ik mártii délután Scultéty barátommal által mentünk Kis-Kérre, ugy végezvén, hogy ott bevárjuk Perczel tábornoknak egész seregét, azzal együtt vándorlunk Szabadkáig, onnan Halasra, mivel az a hir volt, hogy Perczel bevégezvén dolgát Péterváradon, seregével Szabadkára visszavonul.

30 ik mártii megérkezik Kis-Kérre Perczel, 31-ikén megindítja táborát. Mi vele vándorlunk, Verbászon keresztül vonulunk: Scultétyval kocsinokról leszállva, megtekintjük parochiánkat, s látjuk, hogy templomaink és parochiális házaink, sőt az én magam háza is a tűztől épségben maradtak, de házunk ajtai be voltak tördelve, a mi elvinni való volt, elvitték. Tőlem a házból már keveset vihettek, csak a magam ágyruháját, de a pinceajtót is feltörték, a hordóban lévő portékáimat elcipelték, marháinkat és disznóinkat elhajtották, tőlem 8 darab marhát, 13 disznót, Scultétytól 22 darab marhát, 25 disznót; padlásainkat fel nem törték, s gabonáink épségben maradtak. Kivonulunk Verbászról a tábor után, (minthogy Perczel titkait senkinek fel nem fedezi) a helyett, hogy Szabadka felé mennénk, vezettetünk a legelőknek, mindenütt a szőlők irányába s Kulára a dombról a serház irányába leereszkedünk. A kulai rácok észrevették Perczel irányát, seregestül már el is iramodtak; a kik ott maradtak kiprédáltattak s felkoncoltattak. Ezen éjjel Kulán egy ház udvarában szalmán, a szabad ég alatt háltunk.

Másnap, 1-ső ápril, Perczel tábornok nekünk mégis azt az intést adta, hogy menjünk Szeghegyre, bátorságban lehetünk, mert már oda is katonaság vonult be s ott várjuk be a történetűket. Bementünk Szeghegyre azon nap délután, hol a papnál jó szállásunk volt, és hová már mintegy 3000 emberből álló seregünk berukkolt. Másnap 2-ik ápril ez a sereg megindul Szeghegyről, azt se tudja hova és Szent-Tamás alá

vezettetik, hol tábort üt. Perczel is aznap 5000 népével Kuláról megfordul és Kis-Kérre telepedik. 3-ik ápril reggel 6 órakor Kis-Kér és Verbász felől megtámadja Szent-Tamást, egynéhány óráig ágyuztatja, délelőtt 10 órakor rohammal beveszi, felgyújtja, porrá égeti és mindent, ki el nem futhatott, lekaszaboltat. Ekkép ő a rácok bevehetetlennek kürtölt erősségét 8000 emberrel beveszi, lerombolja, amit az előtte való hűségtelen vezérek 30 ezer emberrel bevenni nem akartak.

4-ik ápril Szeghegyről visszatértünk Verbászra, hol új káromat találtam. A rácok ugyanis 2-szori prédáláskor pincém ajtaját feltörvén, abból csak a nagy hordóban lévő portékaimat vitték el és egy két akós hordót fehér borral, egy 5 akós hordó még tele volt sepei finom borral, azt észre nem vehették s ott hagyták. Perczel táborának az utolsó csapatja 2-ik ápril Verbászon hált, mely olyan mozgó sereg volt, mint a nemzetőrség: kicsapngó nép, mely ellenséget szintugy mint barátot prédál. Ezek közül némelyek betekintettek a feltört pincémbe, észrevették benne az 4 akó bort, úteu neki, csapra ütötték, a bort edényekben elhordták, nagyobb részét pedig a pincébe folytatták; ekkép ellenség és barát minden boromat egy cseppig elkobozták.

5-ik áprilishan szobámban egyedül dolgozgatok s betoppan hozzám Józsi ffam. Ő Zomborból a rácok elől a vármegye tisztjeivel együtt eliramodott, Halasig jutván, onnan Kecskemétre ment Palihoz; Kecskeméten alig pár napig tartózkodott, egy lovasberényi embert talált ott, ki valamit árult, azzal Lovasberénybe elment és ott tartózkodott Lajosnál vagy másfél hónapig; onnan ruháit, ágyát és pénzét magához vévén, szerencsésen visszaért Kecskemétre, hol ismét egy feketeci¹⁾ emberre talált, aki őtet hozzám szállította. Pénzét Palinál hagyta, kit egészségesnek és megelégedettnek talált. Lajosról is azt a hirt hozta, hogy él és egészséges. Némely Kecskemétre hazatért katona ifjak mondák ezt neki, kik Lajossal szolgáltak, kik még azt is említették, hogy Lajosnak magának van kocsija és két

1) Feketehegyi.

szép lova. Ugyanezt én magam is hallottam Scultéty Pistitől, ki most hazajövé, mint kinevezett hadnagy, ma épen nálam volt és beszéli, hogy Lajossal április elején együtt volt s vele többször kocsikázott tulajdon equipagóján, de azután egymástól elváltak és most nem tudja, merre van Lajos. Kis kéri vőm épen eljött hozzám, hogy Józsi fiam megérkezett és ő Józsit magához vitte, hol tartózkodjon, míg alkalmaztatása leend Józsim látván, hogy ágyban szűkölködöm, két vánkását és egy paplanját nálam hagyta, ruháit magával Kis-Kérre vivén. Azonban mit csinál Józsim, nem remélvén mostanában alkalmaztatást? Kis-Kérről Ujvidékre megy, ott találja Perczel Móric tábornokot, felkeresi és megkéri, hogy őtet táborába valami hivatalra alkalmazza; ki is megértvén tőle, hogy az én fiam (mivel már engem az az ur Verbászson megesmert), hogy prókatori ember és már a vármegyénél szolgált, kegyes volt a tábornok ur Józsi fiamat tüstént tábori élelmezési biztosnak kinevezni, hadnagyi ranggal és fizetéssel és őtet a főbiztos mellé segédül rendelni.

Most már Perczel táborával egész Bánátot bejárta. 15 ik májusban én Kis-Kéren lévén a te neved napodat kedves, és gyermekeimnek lakadalmi napját ünnepelni: Józsi fiam délután betoppan hozzánk egészségben és jó kedvvel. Ugyanis Perczel tábornok meghódítván egész Bánátot, onnan újra Bácskába fordult, hogy a csajkás kerületet is meghódítsa, hová minden megfutamodott rácok összegyülekeztek, s hatalmasan sáncolják és védeni készülnek magokat Perczel ellen. Ezen kerületnek meghódítása biztosíthat bennünket csak a rácok további dulongásai ellen. Józsi 15-ik májusban Szeghegyen volt Perczel tábornokkal, hol a tábor rostokolt egy-két napig, és ezalatt rándult Szeghegyről Kis-Kérre, s onnan aznap visszafordult velem Verbászra, onnan ismét Szeghegyre. Mondja, hogy neki jól van dolga, ő ütközetbe soha se megy, hanem főnökével a főbiztos-sal, mindig távol van az ütközet helyétől egy mértföldnyire, s onnan intézik el a tábornak élelmezését. Élelmezési szerekekkel

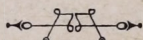
bőven el vannak látva és nekik magoknak legkisebb fogyatkozások sincs; a mikor akarja, ott hagyhatja a szolgálatot. Most már meg Kis-Kérről: mint irám, vőm és leányom legkisebb kárt se vallottak a rácoktól. 3 malacom is maradt, melyek a hajtás elől vissza futhattak; a padláson épségbe maradván ott van két oldal szalonna és 6 sonka, 25 pesti mérő buza, 20 mérő zab és kukorica is jócskán, ott vannak a fehér edényeknek is nagy része, a nagy üst és könyveim, ez az egész gazdaságunk; azonban mind az őszi, mind a tavaszi vetéseim igen szépek. Április 4 étől fogva mind e mai napig mesteremhez járok ebédre és hálásra; hust hozatok, lisztet adok annyit, hogy azért becsületesen eltarthatnak s jól is tartanak.

Most már szóljunk a földologról. Tudom kedvesem, hogy nagyon epekedsz haza jönni. Bár én is mely nagyon epekedem utánad, még nem merem azt a merész lépést tenni, hogy haza szólítsalak, mivel a csajkás kerületben nagyon meg sokasodtak a rácok és felette megerősítették magokat. Már egyszer próbálta Perczel Titelt ostromolni és be nem vehette, azután fordult Bánáthba, honnan hasonlóan a megfutamodott rácok mind a csajkás kerületbe menekültek és fegyvert fogtak. Most ugyan ujjonnan megfogja Perczel tábornok támadni a csajkás kerületet, szándékozik Titelt is bevenni. Ha ez megtörténik és az Isten neki szerencsét és dicsőséget ad s biztosítva lesz megýénk, akkor azonnal haza szólítalak levelem által, melyet tüstént Gábor sógornak küldök, ki is azt neked által szállítja. De változó lévén a hadi szerencse, ha Perczel tábornok visszaveretik a rácoktól, úgy ő meg sem áll Szegedig. Jaj akkor Bácskának, Perczelnek sok pusztításai, iszonyu bosszuállását hozza reánk a rácoknak. Azért is még Verbászon mindenek készen tartják kocsijokat, hogy szükség esetében futhassanak és mindenki, kinek pénze volt, lovakat és kocsit szerzett magának, de én magamnak azon megmaradt 200 forintomon nem szerezhettem. Mi lenne belőlünk, ha te itthon volnál gyermekeiddel és futnunk kellene, senki bennünket fel nem vesz, és mi mindnyájan

martaléka leszünk az ellenségnek, kivált ha te még itthon betegen is feküdnél. Én gyalog úgy elszaladhatok, mint más; bizzál abban, hogy legalább életemet megmenthetem. A sepei levegő is jobb, mint a mienk, ez a szép májusi idő bizonynyal megerősít tégedet. Kérlek azért az Istenre, várd be Perczel táborozásának eredményét. A jó Isten vegyen mindnyájatokat oltalmába s áldjon meg lelki-testi javaival, a ki vagyok s maradok

szerető férjed s atyálok

Kármán Pál m. k.
ujverbázi ref. pap.

Vegyések.

I. Zákó István felhívása 1848-ban.

Zákó István, a vármegyei szabadelvűek vezértérfiának 1848. évi április 23.-áról kelt felhívása került kezembe. Érdekességénél fogva szószerint közlöm:

Tisztelt Polgár Társaim!

Mindég az volt meggyőződésem, hogy csak azon ország lehet erős, hol nints születési kiválóság, hanem a' jogok és a terhek is közösek 's csak az lehet gazdag és boldog is, hol a jogok és kötelességek fölött az egész nemzet határoz.

És eljött az idő, leomlottak a' választó falak, valóság váltotta fel a' reményt, a szabadság és közös érdek összeolvastá sziveinket.

A legutóbbi örökre felejthetetlen országgyűlés népképviselőre emelte a Törvényhozást, a' megyei törvényhozást, a' megyei hatóságot pedig ideiglenesen egy minden Születésrei különbség nélkül választandó Bizottmányra ruházta.

A népképviselőlet iránt alkotott V. Törvény Czikk végrehajtása körül egy középponti választmány fog intézkedni, mindazon hatóságot pedig, mely törvény és alkotmány szerint

a megyei közgyűléseket illeti, a' 16. Tör. Czikk értelmében e fen említett Bizottmány fogja ideiglenesen gyakorolni.

Ezeknél fogva nem szükség a' választmányok fontosságát bizonyitanom, valamint világos, hogy a megválasztandó egyéniségekre nézve szükséges az orvosság.

Mert ki visszatekintget, ki a tényeken kétkedik, ki a szabadság, egyenlőség és testvériség szent földén most sem honos, 's ki a multtal kaczerkodik, az erényes polgár lehet, de ujjászületésünknek 's közérdekre alapított alkotmányunknak barátja 's hiv bajnoka nem lehet. Örködjünk tehát!

E választásoknál a' 16. Tör. Czikk 2. szaka szerint szavazattal birandanak mindazok, kiket a' megyék határozatilag szavazati joggal eddig felruháztak és így megyénkben legutóbbi közgyűlésünk végzésénél fogva a Községek Elöljárói is.

Ezeket előre bocsátva ketseget a' remény, szives rokonszenvvel veendik polgártársaim abbéli figyelmeztetésemet, miszerént a jog valódi becsét tetleges gyakorlása képezi.

Ezen elvből indulva úgy hiszem czélszerű lenne ha minden község meggyőződve a' legközelebbi 1-ső Májusi közgyűlés teendőinek 's illetőleg választásoknak fontosságáról arra törvényes jogánál fogva Elöljáróit képviselőkül utasítaná 's ezzel törvényes jogát gyakorlatba véve egyuttal pedig az ott 's akkor alakítandó választmányokhoz a' szabadság és ujjászületésünk érdekében részéről is és képviselői által hozzájárulna. A képviselők történhető igazolásuk végett minden esetre a' község petséte alatt kiadandó megbízó levéllel lennének ellátandók, mellyben a képviselő elöljárók nevei 's megbízásuk lenne egész átállánosságban feljegyzendő.

És ezek azok mellyekre tisztelt polgár társaimat rokon érzelemmel figyelmeztetni hivatást éreztem. Ne gondoljuk, hogy Martius 15-kével már minden előítélet eltűnt, s hogy az urbérrel minden bajok megszűntek, 's hogy ujjászületett alkotmányunk demokratiai alapját már mindenki tiszteli.

Nagy még a feladat, sok a' kiegyenlitendő, még minden biztos alapra rakandó, de ez a jövő törvényhozás hivatása, a' mienk pedig törvényes jogunkat gyakorolva jelenleg olly választásokat eszközölni, mellyek az öszve olvadt közérdek alapján működve, a köz csend és belbéke fentartásával erőt nyujtsanak, közvélemény alkotta kormányunknak olly munkálatok előkészítésére, mellyek nyomán a legközelebbi népképviseleti Törvényhozás az alig kivivott szabadságot meggyökereztetesse. Betses bizodalomukba ajánlott vagyok
Dubokán, áprill 23-án 848. polgártársuk *Zákó István.*

Közi: G. K.

2. A bajai gombkötők sérelmei.

Az 1765-ik esztendőben a bajai nemes gombkötő céhnek különösképen a zombori céhbelleikkel gyűlt meg a bajuk, akik rajtuk „tsufot“ tettek, — e mellett soknémű egyéb panaszai is voltak, melyekre a vármegyétől reméltek orvoslást.

A bajai gombkötőknek a vármegyéhez intézett humillima instentíája a következőképen hangzik:

„Tettes Nemes Vármegye, nekünk nagyon Kegyes Pártfogó Uraink!

Mindenkori szokott alázatossággal jelentjük az T. N. Vármegye Kegyességének, minémű nyomoruságokat s nemkülönben szomszéd Mester barátainktól vizsontságokat szenvedünk az illetességünket viselő Articulusoknak szüksége mián; parancsoltatott ugyan kegyessen *fölséges Asszonyunktól,*¹⁾ hogy az köztünk szokott *keresztelés* ezentul mindenestül elmulna, mégis *zombori* mester barátaink ugyan ott tartatott vásár alkalmatossággal (rajtunk tsufot tévén) az jelentett köresztelés szeszével 17 forintokat érő jószágot tőlünk zálogul el vedtek. Világos terh az is, hogy mi itten tsak heten lévén, mint egész céh, esztendőnként Isteni szolgálatra 14 forintokat

1) Mária Terézia.

fizetni céhbeli szokással ösztönöztetünk, ezenkívül már zászlónkat is életünk sullyával föl építettük. Továbbá is tehát, a jónak gyarapodásra, és az fölül említett villongásoknak eltávoztatása végett, ami egyedül az Anticulusoknak erejéből sül ki, méltó esedezünk:

Ugyan is az Fölséges Udvartól kegyessen ki adatott 1761-dik esztendőben, hogy a kik Istenben B. Fölséges Tsászártól Articulusokat ki vedtek, ujolag vennének, a mint is már az környül levő Mester barátink, kik céhünkben tsak Filiálisként voltak, jobnyira ki nyerték, mi ezeknek megnyerésére nem léphetünk. Azért az T. N. Vármegye kegyes szine előtt térdeinkről könyörgünk, ne légyen neheze minket valami uton módon erre segíteni s mi summából álló költséggel lehetne, azt is jelenteni. Mely kegyességéért az T. N. Vármegyének sok esztendőkre terjedő életéért Isten előtt, mégh élünk, gyakran emlékezünk.

Az T. N. Vármegyének Fejhajtott alázatos szolgálói a Bajai Gombkötő Céh.“

Közli: Zsoldos Benő.

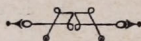
3. Eugen hadvezér arcképe Zentán.

Zentán, a városi muzeumban őriznek egy miniatürnek mondható egyszerű, kisebb arcképet, mely Eugen herceg hadvezért ábrázolja. A festmény története ismeretlen. Valószínű azonban, hogy a zentaiak az 1700-as évek közepe táján a herceg iránti hálából és kegyeletből festették meg e képet, mint ahogy kiadatták 1815-ben az Ugróczy-féle csatatörténelmet.

Érdekes, hogy a festmény aranyozott keskeny keretére hátulról a következő sor van tentával felírva: *Festette Maytens, volt udvari festő! Moretti.* — Maytens festő neve a lexikális művekben nem fordul elő. Miután azonban Moretti festő, akinek kezében megfordult e kép, feljegyzésével azt bizo-

nyitja, hogy a képet Maytens udvari festő festette, el is
hihetjük. A kép eredetére nézve feltehetjük azt is, hogy
II. József császár trónörökös korában ajándékozta Zentának,
mert ő a zentai csataszínhely megtekintésére 1768. július
9. napján Zentán járt.

D. A.

Tartalom.

	Lap.
Sizar. Irta: Popovits György	147.
Tájékoztató a római régiségekről. Közli: Gubitza Kálmán	153.
Tárca:	
1. Kula 1849-ben. Irta: Kleiner Adolf	169.
2. Ujverbász 1849-ben. Irta: Kármán Pál	173.
Vegyesek:	
1. Zákó István felhívása 1848-ban. G. K.	184.
2. A bajai gombkötők sérelmei. Zsoldos Benő	186.
3. Eugen hadvezér arcképe Zentán. D. A.	187.

